

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 1

Ніжин – 2021

Науково-популярний часопис для
вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 1, 2021 рік.

Свідоцтво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 12 від 03.06.2021 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,
канд. іст. наук, доц.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
директорка Центру; членкиня
Нац. спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;

Відповідальний редактор:

Онищенко Н. П.

Верстка, макетування:

Бобрик Д. М.

Літературне редагування:

Конівненко А. М.,

Лісовець О. М.

Зміст

Українознавство

- Кравчук Г.** З праці рук своїх... 4
Збожна О. «Не було б Пулюя, не було б Біблії...» 9

Наукові розвідки

- Тимошик М.** Союз українців у Великій Британії
як чинник об'єднання українських емігрантів
на британських островах... 17
Гринь М. Як отець Агапій Америку українізував... 27
Гога Д. «Рання весна» Антона Кармазіна в контексті
його творчості... 37
Хомич Л. Ігор Качуровський в інтелектуальному
житті Ніжина (1992–2013 роки)... 41
Смольницька О. Українська письменниця у Бразилії
Віра Вовк – творчість і контакти з культурними
діячами в Україні другої половини ХХ століття:
українсько-латиноамериканський контекст
діяльності в історичній ретроспективі... 51
Григорук А. Стежками Лесі Українки на Гуцульщині... 68
Лясковська В. Улас Самчук – нобелівський номінант
з волинським корінням... 72
Дацюк Г. Мудра, бо Софія... 78
Русов Ю. Обов'язок понад усе... 79
Єржиківська Н. До питання смислових означень
виразу «іскра Божа» в діалогах Григорія Сковороди
та інтертекстуальних співвідношень з одою
Фрідріха Шиллера «До радості»... 88

Методичні матеріали

- Примушко Н.** Мистецтво, зіткане з любові... 96

Проза, переклади, рецензії

- Гаврилюк Н.** «Летюче мовчання на сходинках світла»:
поезія Олександра Астаф'єва... 114
О'Лір О. Інтерпретація словесного ткання Віри Вовк:
літературознавство з поетичним інсайтом... 121
Івченко Н. У срібних променях любові... 124

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Галина Кравчук

З ПРАЦІ РУК СВОЇХ...

До 130-річчя українських поселень у Канаді

*Канадо, ти вільний краю, криєш світа ти скарби
І маниш ... до себе деспотом пригнічені юрби.
Ілля Киріяк*

Надзвичайно важливими відомостями про початок української еміграції за океан є спогади тих, котрі на межі XIX–XX ст. вирвалися з розділених кордонами рідних земель і першими ступили на американський континент. Пошуки найдорожчого: землі, волі, можливості розвивати своє релігійне, громадське, культурне та політичне життя – привели багатьох з них до далекої Канади.

Зі спогадів перших іммігрантів, руки яких перетворили канадські прерії на родючий хліборобський край, здається, що отримати необхідні документи та виїхати до Канади було не так вже й важко. Відмовляли у виїзді переважно тим, хто не мав відповідної суми грошей, чоловікам призовного віку і хворим.

Та не завжди виїзд до Канади був легкою справою. Не в одному випадку староста сільської чи повітової гміни з тої чи іншої причини не хотів видавати документ на виїзд. Про це розповідає Петро Гнатів з галицького села Кадлубище (Лучківці) Бродівського повіту, що неподалік мого родинного села Цішки (Чішки). Сільський староста відмовився видати йому документ на виїзд, але Петрове бажання емігрувати до Канади було настільки сильним, що він вирішив поїхати до Відня. Як колишній жовнір австрійської армії, Петро добився аудієнції в самого цісаря Франца-Йосифа. Вислухавши його скаргу, цісар не лише осудив вчинок сільського старости, а видав Петрові лист з дозволом на безплатний переїзд залізницею назад до села і ще й повернув йому 25 ринських за дорогу до Відня. Натрапивши на перешкоди з боку сільських властей, дехто з селян навіть відважувався пускатися в дорогу без документів. Одним із таких сміливців був Петро Гаврисишин, 1878 р. н., із села Зелена на Каменеччині, якому громадський голова відмовив видати довідку на виїзд. Село Зелена було поділене Збручем на дві частини. Східна, де жив Петро, була під Росією, західна – під Австро-Угорщиною. Петро вмів читати та писати по-українськи й навіть трохи знав німецьку мову. Взнавши ім'я агента в Гамбургу, написав йому, що хоче виїхати до Канади. Той охоче допоміг, але дав знати, що наперед потрібно 100 ринських на шифкарту (квиток на корабель). Отримавши гроші, агент повідомив його, коли треба приїхати на залізничну станцію і навіть дав імена людей із сусіднього села, які також виїжджали до Канади. За документи порадив не журитися і пояснив, що перехід кордону до Німеччини буде означати, що то «вже так як в Канаді».

Чимало спогадів перших наших поселенців на американському континенті друкувала на своїх сторінках заснована 1893 р. газета «Свобода». Цей часопис є друкованим органом Українського Народного Союзу і найстаршим українськомовним часописом у Північній

Америці. Поміщені на сторінках «Свободи» спогади піонерів є писаними чорним по білому сторінками історії українського поселення у вільному світі.

Уваги читача заслуговують «Спогади з минулих літ», якими ділиться Денис Пирч, роджений в Горлицькому повіті на Лемківщині. Він покинув рідну землю 1890 року, жив і працював в Америці та Канаді, зокрема у Вінніпезі. Українці Манітоби усвідомлювали необхідність освіти для своїх дітей і потребу двомовних вчителів. Вони добивалися від уряду Манітоби відкрити вчительські курси для молодих українців-переселенців із закінченою середньою та вищою освітою. Такі курси, що називалися *Ruthenian Training School* (семинар, бурса), було відкрито у Вінніпезі 1905 року. Денис Пирч був у цій школі одним з перших учителів українознавства.

«Спогади з минулих літ», писані колоритною місцевою говіркою та пересипані легким гумором, переносять сьогоднішнього читача в епоху еміграційної напруги. Денис Пирч стверджує, що дорогу нашим людям до Америки показали лемки, «бо вони перші зачали емігрувати до Америки... І то нараз, начеб їх яка горячка опанувала. До полудня косив, або вівці пас, а пополудні вже їде. «А ти куди? – питаються його. «Ба, чуєте, до Гамерики, лем ся бою, жеби мня не зімали». Тоді ж ловили жандарми, а саме молодих хлопців, бо хтож буде цісареві служити? І їде лемко у світ за очі без ніякого провідника, немов десь на ярмарок або на відпуст до сусіднього села. Людина, що ніколи кроком не була зі свого рідного села, тепер пускається сама в далеку дорогу... Справді, це неабияка відвага. Плачуть жінки за мужами, а мами за синами й остерігають, саме як у тій пісні співається:

*Не їдь, не їдь, любий сину, не їдь, не їдь на чужину,
На чужині хто там знає, яка доля тя чекає.*

Але це нічого не помагало. І справді, не одного там лиха доля стрінула...» (Пропамятна книга Українського Народного Союзу (ред. Лука Мишуга). Джерзісіті, Нью Джерзі: Український Народний Союз, 1936. С. 278).

Задокументована історія українського поселення в Канаді починається з відомих нам імен Івана Пилипова та Василя Ілиняка з села Небилів, повіт Калуш (нині Рожнятівський район Івано-Франківської області), які прибули до Канади 7 вересня 1891 р. і згодом осілися в Альберті. Цей рік прийнято вважати початком масового переселення українців до Канади.

Чому саме рік 1891? З цього приводу історик Михайло Марунчак пише, що довкола цієї дати та імен Ілиняка та Пилипова створилася легенда (а люди вірять легендам, хоч і знають, що в них «не завжди повна правда»). Довгий час про цих перших українських іммігрантів у Канаді ніхто не знав. Це відкриття зробив професор Іван Боберський (1873–1947), український громадський та політичний діяч, який в присутності свідків записав їхні життєві спогади.

Іван Боберський протягом майже десяти років жив і працював у Канаді, виконуючи обов'язки представника уряду Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та українського Червоного хреста. Він був активним членом Товариства опіки над українськими поселенцями ім. Св. Рафаїла в Канаді. Товариство у співпраці з «Департаментом Колонізації СПР-а у Вінніпезі» стало листуватися з Департаментом Імміграції, в архівах якого зберігалися списки переселенців. Так на поверхню вплив 1891 рік та імена Івана Пилипова і Василя Ілиняка.

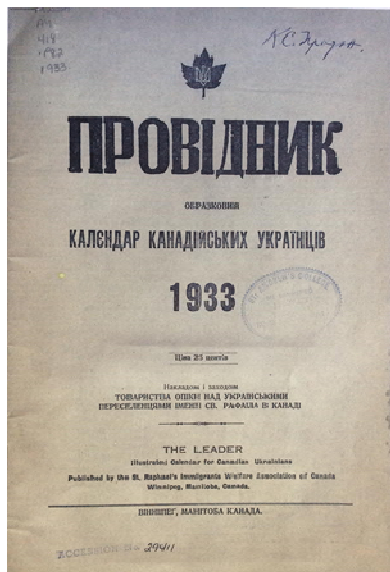
Спогади Івана Пилипова на його господарці в Ламонт (*Lamont*) та Василя Ілиняка на його обійсті біля містечка Чипмен (*Chipman*) І. Боберський записав перед своїм поверненням до Югославії. Їхні розповіді подають надзвичайно багату, вартісну та цікаву інформацію. Вони повертають читача до періоду еміграційної лихоманки, змальовують невеселу картину

життя-буття нашого люду в старому Краю, звідки переносять його в прерії Канади. Очевидці з болем згадували ті злидні, у яких жило тодішнє село, розповідали про своє рішення виїхати до Канади і те, як сільський вїйт та писар залякували їх і відраджували від поїздки. Не забували вони і за труднощі, з якими зіткнулися в перші роки на чужині, і з гордістю ділилися тим, чого досягнули за сорок літ в Канаді.

Спогади Василя Ілиняка «Приїхав в році 1891» були опубліковані 1933 р. у календарі «Провідник».

Під фотознімком І. Пилипова напис: «Світлив Іван Боберський дня 2. квітня, 1932, в Ламонт, Алта» (С. 30). Під фотознімком В. Ілиняка читаємо: «Василь Ілиняк, перший іммігрант з Галичини. Прибув до Канади 1891 р. Господарить на землі коло місточка Чіпман в Альберті. Світлив проф. Іван Боберський» (С. 33).

**Обкладинка календаря
«Провідник» з підписом
К. С. Продана**

Спогади Івана Пилипова «Як перших двох українців заїхало до Канади, в р. 1891» вийшли теж у Вінніпезі, у «Календарі Канадійського Фармера» на Рік Звичайний 1937. Історія, пов'язана з появою статті та її передрук, доступні за посиланням: Радомир Білаш. *Краї зоветься Канада...*

У спогадах Іван Пилипів розповідає, що про Канаду та Америку він чув від учителя в школі, а пізніше від німців із сусіднього села, через яке він з іншими селянями ходив смерекові «сплави гонити». Від своїх людей у Канаді німці вже знали, що там можна легко дістати землю.

Отримавши від німця Гарвея адресу його сина та дочки, Іван взявся за перо... Діти Гарвея відписали і порадили: «Лиши гори і доли і ходи сюда. Тут усе зробиться. Хліба досить, худоба дешева, місце всюди».

Іван довго не вагався. Він продав пару коней і воли, трохи землі і восени 1891 р. разом з Василем Ілиняком покинув село. На руках вони мали лише «робітничі книжочки на роботу до Німеччини», але в селі всі знали, що Пилипів з Ілиняком їдуть до Канади.

Пошукуючи за роботою по приїзді до Канади, вони здибалися з жидами та німцями, з якими могли порозумітися по-українськи. На початках Пилипів з Ілиняком заробляли на жнивах у менонітів недалеко від Вінніпегу в містечку Гретна (*Gretna*). Тут вони вперше побачили «молотільню, бо в ... селі всі молотили ціпом». (Меноніти – одна з релігійно-протестантських громад, які почали приїздити до Канади з етнічних українських земель ще з 1874 року. Поселялися вони в південній Манітобі. Навіть одній зі своїх колоній дали українську назву Хортиця (*Chortitz*). Так називався острів на Дніпрі, де князь Дмитро Байда-Вишневецький поклав початок Запорізької Січі. Після знищення і скасування Січі московськими царями, острів було заселено німцями-менонітами. Деякі з них згодом переселилися в прерії Канади і привезли з собою назву Хортиця. Разом з ними могли приїхати і українці ще перед 1891 р.

На самому початку 1892 року Іван Пилипів повернувся до села, щоби забрати до Канади свою родину та родину Ілиняка. Але виношував він й інші, ще більші плани, що дали поштовх груповому поселенню українців у канадських преріях. «Я міркував, – розповідав він І. Боберському, – щоби було добре спровадити більше родин з нашого села. Вони могли б дістати землі разом, то не вкучилобся в чужім краю. Я погадав собі, щоб можна взяти і цілий тавншип... То є 36 секцій; одна секція має чотири фарми; цілий тавншип має 144 фармів,

кожна по 160 акрів, по нашому 113 моргів. Отже 144 родини може замешкати одна при другій».

Та не так все швидко сталося, як гадалося. Польські власті звинуватили Пилипова в тому, що він підбурював селян до виїзду до Канади і притягнули його до кримінальної відповідальності. Властиво, Пилипів розповідав правду про Канаду, про вільні землі і навіть радив, що брати з собою в дорогу. І люди заметушилися...

Судовий процес над Пилиповим набрав великого розголосу, що ще більше зрушило еміграцію за океан. Поки Пилипів відбував кару, кілька родин з Небилова, яким він допоміг з документами, виїхали до Канади. Вони послушали переконливих слів свого односельця: «Тікайте, тікайте! бо тут не маєте землі, а там є земля. Ви тут попихачі, а там будете господарями».

Іван Пилипів виїхав до Канади з жінкою та чотирма дітьми «в третій день по Великодні, 1893 р.». Їхали з ними Стефан Чічак з жінкою та чотирма дітьми і Юрко Паніщак з жінкою та двома дітьми. Паніщак мав намір виїхати до Канади ще 1891 року разом з Ілиняком та Пилиповим, але отримав відмову через брак необхідної суми грошей.

Розповідаючи про пошуки доброї землі, Пилипів згадував, що залізниця була для них задармо і вони могли з агентом їздити, куди захочуть: «Той агент завіз нас до Лянгербурга, до одного фермера... Возили нас возом і показували землі, щоби ми могли вибрати поле для себе. Я застав тут знайомих німців з ліса, які робили під моїм проводом над Лімницею. Сподобалися нам фарми. Я записав числа однієї фарми на себе, а другі числа записав на Ілиняка, бо він не вмів писати».

У Вінніпезі вони поплатили по десять долярів за «гомштад» і, послуховавши поради німця з Калуса, поїхали подивитися ще на землі далі на захід, де тепліше: «Ми поїхали до Калгар, бо залізниця до Едмонтону ще не було. Дісталися ми до Грінфельду. Землі всюди, землі, куди лише рушитися, порожні. Бери плуг та ори! Не так, як в краю, що люди на вузеньких загониках сидять, або навіть городця не мають».

У пошуках доброї землі вони зустрічалися з різними людьми, найчастіше з німцями. Від них дізнавалися, що їхні початки на чужині були дуже важкими, бідували три-чотири роки, але пізніше «дороблялися і приходили до гаразду».

1903 року після кількох заробітчанських літ в Америці Пилипів осівся в місцевості Една-Стар (*Edna-Star*) в Альберті, де замешкало більше родин з Небилова. Це перше групове українське поселення в Канаді прийнято вважати колискою української імміграції.

Про свій доробок в Канаді Іван Пилипів розповідав: «За ті довгі роки доробив я чотири фарми, так що тепер маю їх п'ять, випланих і на мене записаних. Купував я лоти в Едмонтоні і Вінніпезі і продавав доросше, або тратив на них... Тепер не посідаю в Едмонтоні нічого. Лише у Вінніпезі маю 15 лотів землі і мушу платити яких 40 долярів річного податку...

Наш нарід поступив у Канаді, навчився багато. Тай Канада поступила. Люди робили волами, потім кіньми, а тепер машинами. Кіньми їхати вже за поволи, то люди купують авта. Наші фермері мають вже авта до виїзду...».

Перекинувшись думкою до рідного села, яке залишив назавжди 40 літ тому, оповідач завершив: «В старім краю якось не добре; нашому народови ще гірше стало. Люди пишуть тай газети голосять, що там б'ють людей як за панщини. Там хотять, щоби наш чоловік залишився неписьменним, без школи. Молоді, що вродилися вже в Канаді, того не знають; хто приїхав з краю, той пам'ятає, як там було: поляки нами помітували...»

Василь Ілиняк, знаючи з листів про арешт Пилипова, змушений був сам приїхати до Небилова, щоб забрати до Канади свою родину. Через брак відповідної суми грошей Ілинякам не вдалося виїхати одразу. Підробивши на сплавах дерева, Ілиняк з родиною виїхав до Канади

на початку 1894 року. Бажання виїхати було настільки сильним, що він признався: «Я був би поїхав до Канади, хочай би прийшлося відрізувати рукави від сірака».

Попрацювавши 4 роки пастухом у німців в околиці Гретна, Ілиняки перебралися до Альберти, на «голу преру» і взяли землю коло Василевого брата Петра.

Підсумовуючи пережите, Ілиняк додав: «Від цього часу працював я на своїй землі, для себе і для своїх дітей... Напрацювалися ми і набідили, але робота дає чоловікові радість, ... тепер гірше мені, бо вже не змагаю до праці, а часи інші. Я брав за оден рік 100 долярів, а тепер робітник хоче за оден день три доляри... Тепер вже лекше приїхати до Канади. Всюди є свої люди, що порадять і покажуть».

Долаючи щоденні труднощі, перші українські поселенці з праці рук своїх добилися добробуту і кращого життя не лише для себе, а й для дітей своїх та внуків-правнуків. Це про таких як вони пише у своєму вірші канадський поет Теодор Федик:

*Правда, що тут є фермері, що си живють гойно,
Уже він так не бідує, є всего довольно.
Бо він борше тут заїхав та взяв добру фарму,
Хоть зразу він набідився, але не на дармо.*

Село Небилів. Пам'ятник І. Пилипову та В. Ілиняку, відкритий 1991 р.

Література

1. J. Skwarok. *The Ukrainian Settlers in Canada and Their Schools. 1891–1921*. Edmonton, Alberta, 1958. С. 12.
2. М. Г. Марунчак. *Петро Гаврисичин. Піонер-будівничий Шашкевичівської ділянки (Пойнт Доллес) у Вінніпегу*. Вінніпег, 1962–1963. С. 13.
3. Л. Білецький. *60-ліття українських поїнерів в Канаді. 1891–1951*. Вінніпег, 1951. С. 48.
4. М. Марунчак. *Історія українців Канади. Т. I*. Вінніпег, 1968. С. 25–29.
5. (ОБРАЗКОВИЙ КАЛЕНДАР КАНАДІЙСЬКИХ УКРАЇНЦІВ), що видавали у Вінніпезі Товариством опіки над українськими поселенцями ім. Св. Рафаїла в Канаді. Редагували календар о. П. Божик і К. С. Продан («Печатала Народна Друкарня. 173 МекГрегор Ст. – Вінніпег, Ман.»).
6. Марунчак М. *Історія українців Канади. Т. I*. Вінніпег, 1968. С. 25; Стечишин Ю. *Історія поселення українців у Канаді*. Едмонтон, 1975. С. 117–119.
7. *Енциклопедія українознавства. Т. II*. Київ, 1994. С. 439; Ю. Стечишин. *Історія поселення українців у Канаді*. Едмонтон, 1975. С. 107; W. L. Morton. *Manitoba: a History*. Toronto: University of Toronto Press, 1957. С. 160.
8. *Як перших двох українців заїхало до Канади, в р. 1891*. Календар Канадійського Фермера на Рік Звичайний 1937. С. 122–133.

Ольга Збожна

**«НЕ БУЛО Б ПУЛЮЯ,
НЕ БУЛО Б БІБЛІІ...»**

*«Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть:
вибороти свому народови поважне становисько
між иншими народами,
та не заржавілими спісами чубатих дідів наших,
а живим словом, русько-українською мовою».*

*Іван Пулюй
(З листа до Данила Танячкевича. 23 квітня 1869 року)*

«Скрізь по Галичині і на Україні панувала тоді або тая мертва мова, видумана в монастирських писарнях, або мова польська, або московська. Наша інтелігенція, люди мирські і духовні соромились розмовляти рідною мовою, і погорджували тисячлітнім словом предків наших. Під такий то час 1870-го року брались ми з покійним другом Кулішом до літературного діла з думкою, вибороти для погордженої «хлопської» мови почесне місце найперше в церкві і на амбоні, а потім ще й в науці.

Ми орали пустир і сіяли, знаючи, що як ми збирати мусимо те, що посіяли предки наші, так колись збиратимуть наші потомки, те, що ми посіємо».

У січні 2021 року виповнилося 117 років з часу виходу у світ Святого Письма Старого і Нового Завіту мовою русько-українською, перекладеного Пантелеймоном Кулішем, Іваном Нечуєм-Левицьким, Іваном Пулюєм. Виходом у світ займався Іван Пулюй.

Цьому знаменному дню в історії українського народу передувала тривала праця Івана Пулюя – фізика, електротехніка, винахідника, будівничого електростанцій в Австро-Угорщині, ректора Празької високої технічної школи, радника Цісарського двору тощо. Ми, українці, крім того, знаєм Івана Пулюя, як вірного сина нашого народу, який усе своє життя трудився для добра свого народу та Незалежності Рідної Землі – України.

А почалося все з того часу, як, Іван Пулюй, уродженець містечка Гримайлів, що на Тернопіллі, учень Тернопільської гімназії, засновник і вихованець таємного товариства української учнівської молоді «Громада», вихованець Віденської греко-католицької Духовної семінарії, співзасновник віденської таємної «Громади», яку 9 січня 1868 року перейменували на відкрите (явне) «Академічне товариство “Січ”», написав і видав «Молитвослов» для *воїнів-Русинів*. Його видрукували 1869 року за старанням о. Доніна, крилошанина при церкві Святого Стефана у Відні, коштом якоїсь незнаной добродійки.

А що ж передувало написанню «Молитвослова» українською мовою? У сучасних дослідженнях життя та діяльності Івана Пулюя знаходимо різні міркування з цього приводу. А було ось як: «В ілюстрованій сатиричній газетці “Страхопудь”, що виходила того часу у Відні під опікою російського попа Раєвського, підносили галицькі яничари на сміх “хлопську” мову і подавали переклади молитов, добираючи самі прості слова. Але як раз той безсоромний сміх причинився до того, що Пулюй задумав видати молитовник на рідній мові», – написав Іван Пулюй. Отже, основною причиною написання «Молитвослова» був: *«той безсоромний сміх»* галицьких яничар...

«При кінці Мая вийде мій молитвослов списаний руською мовою. Не буде він ище такий, як би я рад ёго видіти, причина сему та, щоби дурна попня (ідеться про попів-москвофілів – О. З.) не перевитала анатемою. Се причина, для чого я ужив правописьма Осадці. По вакациях надіюся видати поправний молитвослов фонетикою». Про це 23 квітня 1869 року повідомив Іван Пулюй Данила Танячкевича.

Та не вийшов «поправний молитвослов фонетикою»... Не вийшов, оскільки рукопис знищили. Приводом до цього була рецензія, що її написав крилошанин Михайло Малиновський – тодішній голова святоюрців у Львові. Цей чоловік «про засуд святоюрського синедріона написав лист до ректора руської семінарії у Відні священника Ціпановського, а на той лист Малиновського відповів Пулюй брошурою, видрукованою у Відні 1871 року, під заголовком «Лист без коверти».

Такі листи тепер називаємо відкритими. У своєму «Лісті...» Пулюй відстоював кожне українське слово вжите ним у «Молитовнику» та право українців мати молитовник, написаний українською мовою, саме фонетичним правописом. Пропонуємо до вашої уваги кілька рядків з Пулюєвого «Листа без коверти»: «Подати народові молитовник в рідній ёго мові, се постулят розуму, виключаючий всякий сумнів. Знаю 15-мільоновий самостайний руський (малоруський) нарід, і сильно вірую в ёго будуччину. Бажаю, щоб наш великий нарід допевнився чесного місця в словянському світі в дорозі морального и матеріяльного движення, просвіти и добробиту».

Оскільки рукопис цього «Молитовника» не повернули, то Пулюй, взявся за написання нового. Написав та й доповнив його піснями і колядками. Видав з такою назвою: «Молитовник для руського народу. Друге побільшене видання. Відень, 1871». Цей «Молитовник» вийшов у січні 1872 року. Про це довідуємося з листа Пулюя, написаного Данилові Танячкевичу 12 січня 1872 року. «Молитовник незабаром буде готовий. Печатанне вже скінчено». Вийшов він, як значиться на титульній сторінці, «Коштом громадським». Насправді коштом Івана Пулюя, а точніше, як він написав: «За друк треба заплатити до 500 р[инських]. А все те з мої кешені».

Оглядаючи титульну сторінку цього «Молитовника», що поміщена в книжці Р. Гайди і Р. Пляцка «Іван Пулюй. Визначні діячі НТШ» (Львів, 1998), бачимо, що у словах «Коштом громадським» Іван Пулюй закреслив слово «громадським» і написав «Пулюя». А ще він дописав: «Переложив І. Пулюй».

Західно-українська молодь, а це вихованці таємного товариства «Громада», знали Пантелеймона Куліша віддавна. Адже це він «привіз» з підросійської України на південно-західну ідею заснування цього товариства. Тож коли Куліш на зиму приїздив у Європу, щоб попрацювати в архівах та бібліотеках то часто зустрічався з ними. Тоді то й познайомився Куліш і з Іваном Пулюєм, який на той час вчився у Віденській духовній семінарії. Вони були дітьми одного народу – українського, земля якого була поділена між двома імперіями: Російською й Австро-Угорською. Мета у них була одна – дати українцям Святе Письмо українською мовою. Адже мають його інші народи! То чому ж не можуть мати українці?! А тому 18 лютого 1871 р. вони почали перекладати Новий Завіт. Ось як про цей час написав Іван Пулюй: «Великий стіл перед ними був увесь обложений всякими бібліями і лексиконами (словниками – О. З.) чужих мов, а як першовзір служило їм грецьке видання біблійного товариства, що вийшло 1866 р. Щоб прискорити переклад Святого Письма, рішився Пулюй відложити на якийсь час свої науки університетські і, покинувши всі заробітки, віддав увесь свій час для спільної праці над перекладом Святого Письма. Так працювали вони, чи будний день, чи свята, дбаючи тільки щоб хоч Новий Завіт докінчити. Життя їх було задля грошових нестатків дуже скромне».

Нелегкою була праця над перекладом Євангелій. «... ми найбільш дбали про чистоту мови добираючи таких слів, котрих і в Галичині і на Україні уживають...

Переклад зроблений з грецького оригіналу і єсть його вірна фотографія. Робили ми сей переклад більше як сім місяців день в день від рання аж до пізньої ночі. Над іншими словами думали ми тижні, місяці, поки рішились його прийняти», – написав Іван Пулюй до Олександра Барвінського в серпні 1878 року.

І результати праці не забарилися: 1 квітня 1871 р. вийшло друком Євангеліє від Святого Матфея; 23 квітня 1871 р. – Євангеліє від Святого Марка; після 20 травня 1871 р. – Євангеліє від Святого Луки і Євангеліє від Святого Іоанна.

Ці чотири Євангелії друкували у Відні в друкарні Соммера. На титульній сторінці написано «Коштом громадським». Видрукували тоді 5 тисяч примірників Євангелія від Матфея і по 3 тисячі від Святого Марка, Луки та Іоанна. Насправді їх друкували «не коштом громадським, а за гроші Куліша, хоч оба ми жили тоді у великих недостатках», – написав Іван Пулюй до Михайла Павлика 19 грудня 1904 року.

Чи заробили вони хоч яку копійчину на цій нелегкій праці? «Я переглянув щоти (рахунки – О.З.) за видання Євангелістів печатаних (друкованих О. З.) року 1871-го. Було напечатано до 10 – тисяч и порозсилано його усяким людям, але дістав я за них не більше, як яких 50 – гульденів. Сама пересилка більше коштувала», – написав Іван Пулюй до Олександри Куліш, дружини Пантелеймона Куліша 30 квітня 1897 року.

Пригадаймо ким вони, Куліш та Пулюй, були в молоді роки. Куліш був кирило-мефодієвцем, Пулюй – громадівцем-січовиком. То чи ж могли вони дбати про заробітки, перекладаючи Святе Письмо, хоч обидва, тоді жили у «великих недостатках»?.. Ні! Не могли.

1877 року Іван Пулюй вислав «Молитовник» і Євангелії до Харкова своєму товаришеві, тоді вже лікарю, Володимирові Александрову. У молоді роки Володимир Александров, як і Іван Пулюй, навчався в духовній семінарії, а потім перекладав окремі частини Святого Письма. Пропонуємо вашій увазі уривок з листа Володимира Александрова, написаного 3 травня 1877 р., у відповідь на посилку Івана Пулюя: «Получив позавчора Молитовник і Святі Євангелія! Ухопився я їх, гаряче поцілував і щиро, щиро вамъ подякував... Показав я его одному своєму приятелєві, нашому-жъ таки попові, так вінъ прочитавъ скільки молитовъ, та й каже: бач! Нащобъ его и толковать (тлумачити – О. З.) тіі молитвы народові, якъ би у него въ рукахъ бувъ такий молитовник?! Коженъ бы самъ дощерця все зрозумівъ. Добре, далєбі добре! Нехай васъ Богъ благословляє за вашу святу працю. А пісні і колядки, мабуть, народні? При наших молитовникахъ похожего немає». Так українська інтелігенція підросійської України сприйняла молитовник, написаний українською мовою. Його перевидано 1997 року, тож кожен може ознайомитися з цими піснями та колядками.

Це були окремі Євангелії. У них був повний переклад Нового Завіту. Адже літо 1871 року Іван Пулюй провів у батьківському домі в Гримайлові. Тут він переклав Листи Апостолів: Петра, Іоанна і Юди, а також Об'явлення Іоанна Богослова. 9 серпня 1871 року Пулюй послав рукопис цих перекладів Кулішеві на Чернігівщину з надією, що українці знайдуть гроші на його видання. Та українці грошей не знайшли. Тож 1877 року рукопис повернули Іванові Пулюю. А через 2 роки «випросив Пулюй у свого приятеля Івана Білозерського, ... невелику підмогу на видання Нового Завіту. Разом зробили редакцію».

Новий Завіт надрукували у Львові в друкарні Літературного Товариства ім. Т. Шевченка. Про це довідуємося з листа Пулюя, написаного до Олександра Барвінського 28 липня 1880 року: «Святе Письмо готове. На Святому Письмі будуть і имена

перекладчиків Куліша і моє; се я тому зробив, щоб Куліша до нас привязати, а видання від ворогів заступити нашими іменами».

Напевно, що цей напис Іван Пулюй узгоджував з Пантелеймоном Кулішем, оскільки в «Споминах про Куліша і його дружину Ганну Барвінок», написаних Пулюєм, є лист П. Куліша, у якому читаємо: «Святе письмо нехай іде в світ з двома нашими іменами. Напечатайте такий титул: Святе Письмо Нового Завіту, мовою русько-українською переклали вкупі П. Куліш і Др. Пулюй».

Як тільки Новий Завіт вийшов з друку, а було це 1880 року, то Лондонське біблійне товариство захотіло купити його для повторного друкування, але вже без написання прізвищ перекладачів Івана Пулюя та Пантелеймона Куліша. З цією пропозицією представники біблійного товариства, звернулися до Івана Пулюя. І полетів лист Пулюя до Куліша. У відповідь Куліш написав: «Коли пам'ять у потомстві варта хоч одного гульдена, дак и без пропечатання знатимуть хто перекладав. Просимо Вас, приставайте на все. Велика нужда грошова!» Було це 20 березня 1886 року. «Але Пулюй таки не попустив британам і стала згода з біблійним товариством на тім, що імена перекладачів будуть надруковані в трьох виданнях. Самим «трудюльцям», як писав Куліш, було байдуже про високі гонорари за свою працю, аби тільки забезпечити дорогу для Святого] Письма і для рідного слова між руський нарід!».

Як боляче читати ці слова, а ще прикріше трактувати їх. Виявилось, що «пам'ять у потомстві» не «варта хоч одного гульдена». Мабуть, що так. Адже й тепер не всі ми знаємо, що зробили вони – Пантелеймон Куліш та Іван Пулюй – для нас, українців? Читаймо їх листи та праці. Читаймо і будьмо вдячні Всевишньому за те, що послав нам таких Велетів українського духу, як Пантелеймон Куліш та Іван Пулюй, котрі все своє життя «трудилися для добра свого народу».

Довголітні торги Біблійного товариства з Іваном Пулюєм щодо видання перекладу Нового Завіту закінчилося ось чим: «Ви питаєтесь, чи новий Завіт на віки спроданий Біблейському товариству? На віки. Наше вбожество примусило нас до того... Британське товариство покорилося нашим вбожеством и заплатило нам дуже малі гроші, ... Тепер не віддав би Нового Завіту и за суму в троє більшу як тая, що дісталась нам за тяжку працю», – читаємо в його листі до Олександри Куліш.

Українська мова, як і кожна інша, має діалекти. Святе Письмо перекладали представники західних і східних українських земель, які довгий час перебували під окупацією «добрих» сусідів, тож українська мова засмітилася словами мов народів окупантів. Крім того, Іван Пулюй – український греко-католик, Пантелеймон Куліш – православний. Як доходили згоди, перекладаючи Святе Письмо? Адже переклад робили для всіх українців! А було так: «Перекладаючи вкупі з Кулішом Новий Завіт добирали ми такі слова, що вживаються в Галичині і на Україні, а оминали такі, які уживають тільки у Вас або у нас», – читаємо в листі Пулюя до Івана Нечуя-Левицького, з яким він закінчував перекладати Святе Письмо Старого Завіту. Як бачимо, перекладаючи Новий Завіт вони відроджували нашу рідну українську мову.

Одночасно з роботою над перекладом Святого Письма та його редагуванням Іван Пулюй шукав купця, який купив би рукопис і видрукував його. Про це читаємо в листі до Олександри Куліш, написаному 24 травня 1899 року.

Відтоді минув майже рік. 15 березня 1900 року Іван Пулюй написав до Олександра Барвінського: «Оттому приходить мені на думку, що було б добре подати прошенне до сойму о грошеву підмогу на видання перекладу Шекспіра і Святого] Письма Старого Завіту, переложеного Кулішем а докінченого Нечуєм-Левицким».

Час іде, а грошей нема... Гроші потрібні були як для видання творів перекладених Кулішем, так і для забезпечення старості його дружини Олександри, адже після смерті Пантелеймона Куліша його дружина жила у великій бідності. Крім того, Пулюй добре пам'ятав свої роки навчання в Тернопільській гімназії і як члени таємного учнівського товариства української молоді «Громада», заснованого ним у січні 1863 р., збирали гроші на стипендію імені Григорія Яхимовича, щоб здібні, але бідні учні могли вчитися. І захотів Пулюй, щоб на землях підросійської України було запроваджено стипендію імені Пантелеймона Куліша. Про це він написав до Олександри Куліш (30 квітня 1901 р.): «Коли ж удасться продати Святе Письмо, чи не було б добре обернути гроші на стипендію імені Куліша? Як Вам здається?»

Та мрія Пулюя залишилася нездійсненою. Стипендію імені Пантелеймона Куліша не запровадили. Тоді не запровадили. А що якби тепер запровадили таку стипендію в університетах для студентів, які навчаються на українській філології та історії? Що ви на це скажете? (А може така стипендія вже є?)

Повне Святе Письмо, крім Нового Завіту, складається зі Старого Завіту та Псалмів. «В останні роки свого життя перекладав Куліш Святе Письмо Старого Завіту, та не докінчив його. Після смерті Куліша, передала Ганна Барвінок (псевдонім української письменниці Олександри Куліш – О. З.) рукописи перекладу Святого Письма та інших творів Куліша на сховок у музей Тарновського в Києві, а Тарновський поручив Нечуєві-Левицькому за його кошт докінчити переклад Старого Завіту. Як згодом виявилось, що Куліш не переклав Псалми і не зредагував Старий Завіт, то ж став Пулюй виправляти рукописи. Він переклав Псалми, зредагував п'ять книг Мойсея. Нечуй-Левицький переклав майже четверту частину Старого Завіту», – написав Іван Пулюй.

Як бачимо, йдеться про переклад «Старого Завіту», а не «Нового Завіту» і «Тарновський поручив Нечуєві-Левицькому за його кошт докінчити переклад», а не «просив» Куліш, як часто пишуть теперішні дослідники життя та діяльності Івана Пулюя.

Тож Іван Пулюй взявся за видання Святого Письма Старого Завіту. Якщо його не видати зараз, то по смерті Олександри Михайлівни рукописи можуть пропасти. Саме тому Пулюй береться за пошук видавця. Адже грошей на видання не мають ні він, ні українці. Де Прага, а де хутір, на якому жила Олександра Куліш. Окрім усього, тоді діяла ціла система царських указів про заборону української мови, української книжки. Понад шість років, починаючи з дня написання першого листа після смерті Пантелеймона Куліша до Олександри Куліш, а це було 14 березня 1897 року, аж до 28 грудня 1903 року, коли Іван Пулюй отримав до своїх рук Святе Письмо Старого Завіту, він писав листи. Писав і посилав їх Олександрі Куліш на хутір, Іванові Нечую-Левицькому в Київ, Борисові Грінченку в Чернігів, до НТШ у Львів. А найчастіше писав до представників Біблійного товариства. Робив він це тому, що був сином українського народу, вихованцем «Громади», що її започаткував, коли навчався в Тернопільській гімназії, і поклявся все своє життя «трудитися для добра свого народу».

Пам'ятаймо про це! Не забудьмо цього! Бо вони, Пантелеймон Куліш та Іван Пулюй, стояли на сторожі нашого українського слова, нашої української мови!

А як з «Псалмами»? «Прага 9 січня 1898. ... Из Вашего давно присланого списку не бачу я, чи переложені Псалми (підкреслив – І. П.). Думаю я, що покійний, видавши у Львові віршовані Псалми, оставив переклад Псалмів на кінець, та не вспів переложити», – написав до Олександри Куліш.

Таки не переклав Куліш «Псалми» прозою. Не переклав, оскільки 14 лютого 1897 року настала смерть... Тож переклав їх, а згодом і сприяв виданню Іван Пулюй. Про це

довідуємося з листа до Олександри Куліш, написаному Пулюєм 1 квітня 1902 р. Лист починається словами: «Вчора тільки що скінчив я переклад Псалмів і радію, що довершене діло, розпочате перед 32 роками. Щоб докінчити його, треба було на бік відложити найпильнішу працю, і приковати себе до стола від ранку до пізної ночі. Іноді ставав я і в ночі до роботи, як думки не давали спати.

Трийцять два роки треба було, щоб ми спромоглись на цілий переклад Святого Письма! ... Та спасибі долі і за те, що дає нам. Дяка їй і за те, що звела нас на сьвіт до купи. Колись і дружина Ваша благословила за те долю, бачивши як ми один одного доповняли, перекладаючи Новий Завіт. Мовляв покійний, якби не зійшлись оба до купи не було б перекладу Святого Письма».

Отже, 31 березня 1902 року Пулюй закінчив переклад Псалмів.

Отже, закінчено переклад Святого Письма Старого Завіту.

Писав Пулюй, що «Британи хотіли б даром дістати Святе Письмо...», та він на це не згодився. Адже, гроші потрібні були не йому, а дружині Пантелеймона Куліша та Іванові Нечую-Левицькому. «За мої заходи коло видання Святого Письма і за довголітні переговори і листування з Біблійним товариством ні від Вас, ні від добродія Левицького, не прийму хоч би одного шеляга. Не за гроші робив я се, а з щирости до Вас і для потомства. За переклад Псалмів буду від Біблійного товариства жадати гонорару», – читаємо в листі Івана Пулюя, написаному 1 квітня 1902 року до Олександри Куліш. «Робив я це ... для потомства...» Тобто для нас з вами. А що для потомства залишимо ми?!

Минуло ще півтора року, поки світ побачив «Святе Письмо Старого Завіту українською мовою. Іван Пулюй його отримав 28 грудня 1903 року. Про це читаємо в його листі до Олександри Куліш від 30 грудня 1903 року. «Радію душею, що можу подати Вам добру а довго бажану вістку Святе Письмо Старого Завіту надруковане! Позавчора прислано мені з Берліна сорок екземплярів опракованих, для Вас і для Левицького. Надіюсь, що за недовгий час і Новий Завіт буде передрукований у такому ж форматі, як і Старий Завіт, та що Святе Письмо вийде в одну книгу опраковане».

А як же ж його переслати на підросійську Україну Олександрі Куліш, адже там діють циркуляри про заборону української мови?.. І Пулюй береться на хитрощі (продовжимо читати цей лист): «Вислав я Вам до Оржиці скринку з тістечками. Скринка має подвійне дно, котре єсть храминою для Святого Письма. Сором, великий сором для сьвятої Росії, що в ХХ столітті мусіли люде тайком, як злодії, переправляти слово Боже через границю! ... Щоб зробити кінець такому безладдю, соромному для Росії і для України, попробую я знов післати просьбу в одділенне по ділам печати, щоб пустили Святе Письмо на Україну. Попробуйте і Ви, Добродійко, подати в тій справі прошенне до Цареві. Я не сумніваюсь, що у Цареві буде і розумінне великого діла і добра воля, чи буде й сила допомочи нам, побачимо, коли Ви спробуєте.

В мене ще на думці післати Святе Письмо Петербурській Академії Наук і бібліотекам університетським в Росії»...

І до Цареві писала Олександра Куліш, і до Академії Наук, і бібліотек університетських у Росії вислав Пулюй (Читайте ці листи у книжці – «Іван Пулюй. Листи»). Вислав! та й що з того?.. Не пустили нелюди Святе Письмо в Україну.

«Ціле Святе Письмо вийшло з друку в січні 1904-го року. Так докінчено після довголітної трудної праці літературне діло, що по всі часи чимало буде причинятись до освіти великих мас народу, і вже тепер творить одну з тривких підвалин для літературної мови руського народу, як цього перекладачам бажалось, подібно як колись Лютерів переклад

Біблії став підвалиною літературної мови і духового відродження німецького народу», – написав Іван Пулюй.

Тепер і ми знаємо, яку високу мету поставили перед собою кирило-мефодієвець Пантелеймон Куліш і громадівець-січовик Іван Пулюй, перекладаючи Святе Письмо – творити: «одну з тривких підвалин для літературної мови руського народу». Пам'ятаймо це! Шануймо Рідну Мову! Бережімо Незалежність України!

Спроби, вислати Святе Письмо на підросійську Україну, зазнавали невдачі. У Росії діяли циркуляри про заборону української мови: Валуєвський, Емський тощо.

Шановний читачу! Скажи: чи є у світі ще якийсь народ, який би зазнав такого приниження людської та національної гідності, як українці?

У Російській імперії українську мову забороняли навіть у слові Божому: «Переклади Святого Письма дозволені в Російській Імперії на більше як 36 мовах. Вільно там навіть Монголам, Туркам і Татарам читати і проповідувати слово Боже на своїй мові, вільно й Полякам і таким славянським народам як Серби, Болгари та Чехи, що, живучи розсіяні по всій Імперії, становлять тільки малесенький процент Російського населення, не вільно тільки – 25 мільйонному русько-українському народові, хоч він з московським ще й одновірний. Се прошення роблю з власної волі й в імені мільйонів Українського народу».

Цими словами закінчив Іван Пулюй своє звернення «До Головного Управління по ділам печати в Петербурзі», написане ним 20 січня 1904 року.

1905 рік. Іде війна Росії з Японією. У російській армії є й українці з підросійської України. Пулюй довідався з газет, що Кобеко став «президентом спеціальної комісії, що має переглянути цензурні закони». З цієї нагоди «вислав Пулюй до Кобека 12 лютого 1905 меморіал в обороні українського слова, а в окремому листі жертвував ще 2000 екземплярів Псалмів і просив Кобека, щоб він виєднав царський дозвіл для розширювання тих Псалмів між раненими і недужими вояками – українцями в Манджурії».

Майже рівночасно жертвував Пулюй 1000 екземплярів Псалмів японському генералові Ногі в Порт-Артурі і просив, щоб вільно було посередникам біблійного товариства розширювати Святе Письмо на українській мові між вояками – українцями, що з російським військом у полон попали.

20 мая 1905 дістав Пулюй від бюро для полоненого російського війська в Токіо відповідь від імені генерала Ногі, що просьба його буде сповнена. Від Кобека не дістав Пулюй жадної відповіді».

Якою страшною зброєю, для так званої «братньої Росії», була українська мова за часів Івана Пулюя! Такою вона й залишилася до сьогодні. Бо ж загарбати чужу землю, як це зробила Росія з Україною, – це ще не значить, що вона твоя. Адже на цій Землі живе народ, який розмовляє своєю, а не твоєю (окупантською) мовою!

Як тільки Олександра Куліш отримала Святе Письмо і натішилася ним, то 9 червня 1904 р. написала Пулюю: «І не знаю, що Вам сказати! Бо нема слова, щоб виразно було тому чуттю, що моє серце почувало, побачивши в руках Старий і Новий Завіт».

Научіть же мене, дорогий Добродію, як Вам дякувати за ті хвилини щастя, за Ваші високі праці і любов до рідної України. Казав один дуже осьвічений чоловік науковий: «Не було б Куліша, не було б і Біблії. А я тепер скажу: «Не було б Пулюя, не було б Біблії... Тисячу раз Вам спасибі»».

Так написала Олександра Куліш, яку Іван Пулюй і Пантелеймон Куліш протягом роботи над перекладом 4-х Євангелій називали «наша Беатріче».

Тисячу разів спасибі кажемо й ми – спадкоємці цього Великого Скарбу, який передали нам Іван Пулюй, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький й Олександра Куліш,

що, як зіницю ока берегла рукописи Пантелеймона Куліша. Хай Господь Бог дарує їм Царство Небесне, а українському народові – мир, добробут і славу навіки вічні.

Література

1. Іван Пулюй. Листи. Тернопіль, 2007. С. 473, 474.
2. Молитвословъ и коротка наука о Християньско-католицкой вѣрѣ. Въ Вѣдни. Тискомъ и накладомъ оо Мехитаристовъ. 1869. 160 с.
3. Іван Пулюй. Листи. Тернопіль, 2007. С. 51.
4. Лист без коверти яко відповідь впр. крилошанину Малиновському на реферат молитовника написав Іван Пулюй. Відень. З тискарні Соммера, 1871. (Ольга Збожна Учнівські та студентські «Громали» – школа виховання української національної еліти. Тернопіль, 2012. С. 122–138.
5. Іван Пулюй. Листи. С. 69, 70.
6. Іван Пулюй. Листи. С. 85.
7. Іван Пулюй. Листи. С. 321.
8. Іван Пулюй. Листи. С. 115.
9. Листи Володимира Александрова до Івана Пулюя зберігаються у Львові в Центральному державному історичному архіві України.
10. Іван Пулюй. Листи. С. 89.
11. Іван Пулюй. Збірник праць. Київ: Вид-во «Рада», 1996. С. 519.
12. Іван Пулюй. Пантелеймон Куліш подвижники нації. Київ, 1997. С. 266.
13. Іван Пулюй. Листи. С. 146.
14. Іван Пулюй. Листи. С. 190.
15. Іван Пулюй. Листи. С. 159.
16. Іван Пулюй. Листи. С. 168.
17. Іван Пулюй. Листи. С. 199.
18. Іван Пулюй. Листи. С. 146.
19. Іван Пулюй. Листи. С. 232.
20. Іван Пулюй. Листи. С. 252.
21. Іван Пулюй. Листи. С. 259, 260.
22. Іван Пулюй. Листи. С. 337.
23. Іван Пулюй. Листи. С. 334.
24. Іван Пулюй. Збірник праць. Київ: Вид-во «Рада», 1996. С. 524.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Микола Тимошик

СОЮЗ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ЯК ЧИННИК ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ НА БРИТАНСЬКИХ ОСТРОВАХ

2021 року виповнюється 75 років від тієї пори, як до столиці Шотландії Единбурга з'їхалися кілька десятків українських відчайдухів-емігрантів, щоб створити організацію, яка б сприяла об'єднанню і захисту наших земляків на чужині. Ця організація отримала назву Союзу Українців у Великобританії (СУБ).

Незабаром під крилом СУБу по всій цій великій острівній країні поставали національні осередки нашого духу – Українські доми, культурологічні, наукові та просвітницькі інституції, редакції газет та книжкових видавництв, що працюють і донині.

Рівно п'ять років тому, з нагоди 70-річчя СУБу, у Лондоні відбувалася міжнародна наукова конференція, у роботі якої брав участь наш відомий земляк, уродженець ніжинської Данини Микола Тимошик. Професора Тимошика оргкомітет цієї конференції запросив виступити з доповіддю на пленарній частині цього заходу як відомого дослідника історії української еміграції.

Власне, його мультимедійна доповідь у Лондоні про історію СУБу й базувалася на результатах проведених під час дворазового наукового стажування дослідів багатих тамтешніх архівних та бібліотечних колекцій.

Передумови виникнення

Потреба об'єднання українців, які у різний час, за різних обставин опинилися в чужомовному оточенні нової країни поселення, особливо гостро постала після Другої світової війни. Пояснення цьому дають творці першого на британських теренах періодичного друкованого видання «Наш Клич»:

«Нас по війні було мало. Наша стара еміграція не числила більше кілька сотень душ. Та прийшла війна й воєнна хуртовина, розсіваючи нас по світі, чимало нас занесла і на туманні британські острови. Ріжними дорогами ми сюди приходили. Та наші дороги були дуже відмінні від тих, якими йшли другі українські скитальники, що тепер опинилися в державах західної Європи. Там їх поселяли суцільними групами й по розвалі гітлерівської Німеччини, вони опинилися в громадах.

Тут ми приходили одинцем, й розгублені між чужинцями, були малими краплинами серед великого моря.

Прошло багато часу, заки ми взаємно віднайшли себе, та побачили скільки нас є. Всі ми живемо розгублено по всіх закутках цих островів. Не багато знаємо про себе та дуже

мало нам відомо про наше життя в світі... І тут виринула потреба власного друкованого слова...» [12].

Передумовою заснування всеукраїнської організації для українських емігрантів слугувала активізація громадського руху з-поміж різних груп української еміграції, які від часів Другої світової війни стали активніше прибувати до Англії. Для унаочнення причин та масштабів такого руху варто подати коротку хроніку його організаційного становлення.

Січень 1943. Із середовища канадських військових частин, що воювали разом із британськими вояками на західному фронті й у яких було немало українців, створена *Спілка українських канадійських вояків*. Ініціативне ядро його первинно знаходилося в Манчестері, а згодом перенеслося до Лондона.

Серпень 1945. Із числа українців, які служили в польських військових частинах і воювали в складі антигітлерівської коаліції на франко-британському фронті, а після його провалу перевезені до Британії, засновується *Спілка українських вояків у Польських збройних силах*. Серед ініціаторів – В. Соловій, М. Бура, М. Опаренко, Ю. Сальський, С. Яровський.

Вересень 1945. За ініціативи Українського канадського допомогового фонду й за співпраці з Комітетом українців Канади (КУК) та Злученого українського американського допомогового комітету (ЗУАДК) у Лондоні засновується *Центральне українське допомогове бюро (ЦУДБ)*. Головним завданням його стала опіка над українськими біженцями, що масово прямували сюди через мережу розформовуваних на теренах поруйнованої Німеччини таборів Ді-Пі.

Вересень 1945. Повстання тимчасової управи *Союзу самопомочі українців у Великій Британії* (очолив Микита Бура). Саме в цьому осередку розпочалася інтенсивна підготовча робота з нав'язування контактів з-поміж розрізаних українських груп (організацій) та розробка проекту статуту загальної організації. Цікаво, що комісію з розробки головного правничого документу нової організації – Статуту, що незабаром був розісланий відповідним англійським урядовим чинникам, очолював гетьманич Д. Скоропадський.

Січень 1946. Тимчасова управа поширює серед громад кілька важливих повідомлень:

а) про створення Ініціативного комітету із створення української національної організації;

б) про необхідності заснування пресового органу організації – бюлетеня «Наш Клич»;

в) про залучення до неї нових членів;

г) про необхідність проведення об'єднавчого (основуючого) з'їзду.

Певні суперечки в ініціаторів виникли довкола назви майбутньої організації. Оскільки на початках переважна більшість британських українців належала тоді до польських військових формувань, домінувала думка, що така організація мала зберегти й підпорядкування вищому польському командуванню. Друга частина емігрантів висунула незаперечний аргумент проти: оскільки війна закінчилася, то громадська організація всіх українських емігрантів, незалежно від того, якими шляхами вони прибували до британських островів, не мусить у подальшому бути пов'язана з поляками.

З такою думкою ініціатори й скликали на 19–20 січня 1946 року в Единбурзі з'їзд, що пізніше в низці спогадів безпосередніх учасників тих подій отримує назву основуючого, засадничого для народження нової організації – *Союзу українців у Великій Британії*.

У січні 1996 року з нагоди півстоліття СУБу один із організаторів того основуючого з'їзду Василь Олесків так описав цю незабутню для нього і тисяч його однодумців подію:

«З'їзд відбувся в присутності понад сотні членів і гостей, гідно і величаво, в патріотичному піднесенні всіх присутніх. Україна, український народ на Рідних Землях і на вигнанні були в центрі уваги Основуючих Зборів, які заклали сильні і тривалі підвалини для

дальшого розвитку нашої центральної установи, якої на протязі 50 років являється Союз Українців у Великій Британії – СУБ» [4].

Про авторитет і міру підтримки новоствореної громадської організації для всіх українських емігрантів на теренах Британії засвідчують такі дані. Якщо на початок 1946 року до СУБу офіційно вступило 395 чоловік, то на кінець 1948-го таких було близько 20 тисяч. За два роки зріст більш ніж у 50 разів. Такий феномен пояснюється тим, що до Союзу масово вступили колишні дивізійники Української національної армії, звільнені 1947 року після дворічного перебування в полоні британців в італійському таборі «Ріміні» та організовано перевезені на британські острови.

Цікаве порівняння щодо громадської активності українських емігрантів у Канаді і Великій Британії на початок 50-х років минулого століття наводить у своєму дослідженні лондонська газета «Українська думка». У Канаді на той час мешкало 400 тис. українців. Із цього числа 18 тисяч українців були членами головної громадської організації українців у цій країні, а саме Комітету українців Канади, що становить 5 відсотків від загалу. Українська еміграція Великої Британії налічувала тоді близько 40 тисяч чоловік. Якщо мати на оці, що членами СУБу вважали себе на ту пору близько 20 тисяч чоловік, то у відсотковому співвідношенні це становитиме 60 % усіх українців [6].

«Збудуймо Український дім» та інші акції

Першою українською домівкою, що виконувала місію Українського дому, був від грудня 1943 року будинок у Лондоні на 218, Susses Gardens, де первинно розмістилося Українське центральне допомогове бюро. Незабаром тут щонеділі стали влаштовуватися богослужіння – окремо для вірян православного та греко-католицького обрядів. Тут починав свою діяльність щойно створений Союз українців у Великій Британії. До речі, у цьому будинку українці надали тимчасовий прихисток й ініціаторам створення Союзу білорусів у Великій Британії.

Навесні 1947 року СУБу прийняв рішення про придбання нового просторого, на чотири поверхи приміщення під потреби Українського Дому в центральній частині Лондона на вулиці 49 LindenGurden. Для збирання коштів на викуп цього будинку була оголошена всебританська акція-толока для всіх українців. В ухваленій тоді спеціальній постанові було наголошено: «Український Дім набувається як пам'ятка по українцях, загиблих нарізних фронтах Другої світової війни» [9].

По-особливому трепетно сприймається сьогодні ось таке звернення до земляків-емігрантів, у якому роз'яснюється злободенність починання:

«Рідним домом у нашій країні з давніх-давен звикли вважати не просто чотири стіни, накриті дахом, але також цілу невитку закутину світу нашої Батьківщини. Рідний дім – це батько і мати, брати й сестри, поле, садок і город, батьківський верстат праці, люди з сусідніх садиб, церква, цвинтар – словом усе, з чого ми постали, для чого жили і куди повинні відійти.

Знищуючи все, що має відпечаток національного українського, ворог під сучасну пору намагається знищити також поняття українського дому. Він посягнув на українські поля і верстати праці, він відібрав людям право називати своєю власністю добірок власних рук, наказав називати своєю батьківщиною холодний Сибір, розділив дітей від батьків, поклав тіль недовір'я і страху між сусідами і товаришами. Все – в намаганні зробити українських людей чужинцями на своїй землі, бездомними наймитами держави й установ.

Тому для нас, що гордо називаємо себе українською політичною еміграцією в боротьбі з жорстоким наїзником, Український Рідний Дім – це не сентиментально слізливий спомин утраченого щасливого життя. Український Дім для нас у вільному світі – це наче наказ. Українські Доми [9].

Незабаром в еміграційній пресі регулярно стали з'являтися повідомлення з усіх-усюд про реальну підтримку акції. Так, у числі газета «Українська Думка» від 27 липня 1947 року читаємо: «До дня 15 липня ц. р. члени СУБ зложили суму 124 фунти і 10 шил. на Український дім у Лондоні. Це тільки десята частина всієї суми. Українці у Великій Британії, члени СУБ! Поспішіть виплачувати своїх жертв. Станьмо всі однією лавою! Даючи на Український Дім – даємо собі!».

Фонд помітно поповнився 1948 року, коли було реалізовано наклад першого випуску «Календаря українця у Великій Британії» і весь прибуток від продажу цього популярного видання пішов на викуп Українського дому. Наклад той був нечуваним раніше для цих теренів – 10 тисяч примірників.

Юридичні формальності з придбанням українцями завидної власності фактично в центрі Лондона завершилися весною 1947 року. Незабаром тут стали облаштовуватися центральні СУБ, її відділи та споріднені громадські організації: громадська книгарня, бібліотека, архів, редакція газети «Українська Думка». Також: Спілка української молоді, Об'єднання бувших вояків українців у Великій Британії, Організація українських жінок, Комісія допомоги українським студентам. У доброті облаштованій у національному стилі просторій світлиці чи не щодня стали організовувати зустрічі, академії, лекції, вистави, музичні вечори та інші велелюдні імпрези.

Від початку 50-х років кличем українського зорганізованого суспільства у Великій Британії стає лозунг: «Кожній українській громаді – Український дім!».

Грошовий фонд, яким первинно планувалося покривати видатки на покупку Українського дому в Лондоні, поступово перетворився у фонд набуття таких же домів по всіх території цієї країни, де формувалися організовані колонії українських переселенців.

Першим поза межами столиці постав із пожертв як українців так і небайдужих чужинців такий дім в Единбурзі. Сталося це в листопаді 1949 року. Ініціатором та фундатором першої власності українців для всієї Шотландії за адресою 6 Mansionhouse Road став провід Української греко-католицької церкви. Збережений дотепер архівний документ дає цьому дому таку характеристику: «Положений у гарному кварталі міста, займає 14 кімнат, приміщує капличку, канцелярію Окружної ради СУБу, домівку місцевого відділу СУБу, бібліотеку – 2000 томів книжок, має нічлігові кімнати на 12 ліжок».

Наступним за чергою Український дім зареєстровано урядовими чинниками цієї країни у Брадфорді. Це вагомий промисловий осередок Британії, де тисячі українських збігів освоювали робітничі професії та розбудовували своє суспільно-громадське життя. Грошова збірка на купівлю добротного приміщення на 12 кімнат фактично в центрі міста тривала кілька років. Остаточно угода підписана і сплачена вся сума у вересні 1950 року. Адреса цієї справжньої кузні культурно-творчого життя українців Брадфорда та його околиць така: 13 Claremont Street, Great Horton Road.

Далі один за одним з'являються українсько-англійські таблички та синьо-жовті прапори при входах до Українських домів і в інших британських містах: Манчестері, Лідсі, Рочдейлі, Болтоні, Ноттінгемі...

Союз українців мимоволі перебирав на себе функцію *організатора гучних і соціально значущих акцій*. Її акції ці здебільше організовувалися та координувалися через власні друковані органи.

Першою такою акцією стала *координація з розшуку членів сімей, родичів і знайомих*. Зібрані запити друкували окремими добірками на шпальтах «Нашого Кличу» й відразу після виходу в світ передавали Центральному допомоговому бюро в Лондоні, пересилали для публікації в редакції інших українських газет у Західній Європі.

Це було своєчасне й актуальне починання, бо вже з другого числа поміщується більше десятка таких прохань-розшуків. У них – розпач і надія. Ось, для прикладу, деякі з них:

«Сухомуд Василь з Рогатина розшукує жінку Марію та синів Михайла, Миколая. Прошу писати на адресу. Європейську пресу прошу о передрук». (Далі подається лондонська адреса. – *М. Т.*)

«Столярчук Петро, польські військовополонені, пошукує своїх стрієчних братів: Савки, Павла, Степана і Володимира Семенюків. Володимир Семенюк, син Оксента, був у Бельгії в шахтах на роботі».

З цього ж числа редакція починає *збір коштів на поміч збігцям*.

Про всі пожертви, до шилінга, подається гласний звіт у такій формі: «Пожертвували для збігців із таборів Ді-Пі»: «В. Гаж – 1ф. 4 ш.; П. Шав – 10 ш.; Вас і тов. – 2 ф. 7 ш.; І. Баш – 5 ш. Разом 4 ф. 6 ш.».

Зворушливою і такою, що спричинилася до формування в українському середовищі чуття милосердя й готовності прийти на поміч незнайомому землякові, стала *акція «Чеколяда – дітям переселенців»*.

Справа в тому, що колишні вояки-українці, які в роки війни перебували у військових з'єднаннях під протекторатом Великої Британії, стало отримували від уряду щедрі продуктові відправлення. З-поміж обов'язкових продуктів харчування в таких наборах були шоколадки. Редакція звернула увагу на цю деталь в одній зі своїх публікацій у такий спосіб:

«Наші вояки одержують щотижня чеколяду в своїх кантинах. Чеколяда – добра річ навіть дорослому. Та доросла людина не конечно її потребує. Але є хтось хто цієї чеколяди дуже потребує. Це – діти наших переселенців в Європі. Тому між нашими вояками кидаємо клич: **ВСЯ ЧЕКОЛЯДА – ДІТЯМ**. Кожний вояк нехай посилає свою чеколяду одній дитині переселенця. Зголошуйте на це свою згоду. Посилайте це на таку адресу: Кпр. Теодор Данилів, Алдерлей Камп, Чешаір. Від нього дістанете адресу дитини в окупаційній зоні. Це буде “ваша” дитина і її будете висилати чеколяду. Коли ви згодні на це, зробіть це якнайскоріш» [10].

За зразком західної преси, «Наш Клич» став практикувати випуск вкладок або додатків до чергових чисел. Показовим у цьому плані є яскравий додаток до числа 2 за 1946 рік, де подано докладний звіт про роботу Першого організаційного з'їзду «Союзу Українців у Великій Британії», який відбувався 11–12 січня 1946 р. в Единбурзі.

Акція «Український Буквар»

Від середини 50-х років минулого століття в родинях третьої хвилі еміграції все більше підросло дітей. У містах і поселеннях, де компактно пускали своє коріння сімейні українці, стихійно створюються дитячі садки, відкриваються суботні чи недільні українські школи. У літні місяці в українській оселі для інвалідів – бувших вояків УПА і дивізії «Галичина» (створена 1949 року на півдні Англії в землях Sedenhurst) організуються дитячі табори.

На порядок денний гостро поставали питання:

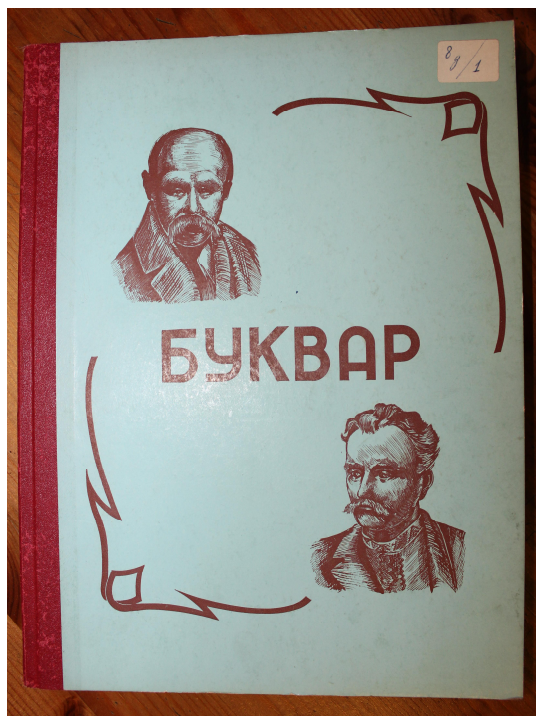
- як за умов чужини виховувати цих дітей у національному дусі?
- як зберегти їх для української нації?

У пошуках відповідей на ці запитання робилися впевнені кроки. 1955 року з'явилося перше число дитячого журналу «Юні Друзі», засновником якого виступив СУБ. Того ж року

створюється Спілка українських учителів і виховників (на правах секції СУБ). На той час туди записалося 116 членів. Зусиллями цієї спілки 1958 року навчально-виховною діяльністю було охоплено 1142 дітей.

Цікаві статистичні дані маємо по школах українознавства, що були відкриті для дітей суботами і неділями. До середини 50-х років ХХ ст. уже існувала ціла мережа їх на всіх теренах Великої Британії. Так, за даними Української спілки вчителів і виховників 1956 року лише на теренах Англії працювало 16 таких шкіл – в Ештоні, Бері, Болтоні, Бредфорді, Галіфаксі, Глостері, Кіслею, Манчестері, Ковентрі, Ноттігемі, Олдгаймі, Редінзі, Рочдейлі, Тодмордені, Вольвергемптоні та Сток-он-Тренті. Усього в цих школах навчалася 359 дітей, з ними працювало 50 учителів та вихователів і 7 священників українських церков. У шести містах були відкриті дитячі садки, де виховувалися 169 дітей. Найбільше їх було в Рочдейлі (40 хлопчиків і дівчаток) та Бредфорді (38), Працювало там 17 вихователів. Школи українознавства в Англії [11].

Перші українські букварі на британських теренах

«Календарець Українця у Великій Британії» на 1955 рік вийшов із таким закликом до своїх читачів: «Хочеш, щоб твоя дитина залишалася українцем, щоби тебе не цуралась? Вчи її своєї рідної мови, приучуй її до своїх старих обрядів та звичаїв! Чужої мови навчить добре і чужа школа, своєї ж мусиш учити ти сам! Не жалій гроша на добру книжечку для своєї дитини. Приучуй її любити та шанувати вже змалку. Тоді матимеш потіху із гарно вихованих діток. Твоя ж батьківщина не муситиме соромитись ні за тебе, ні за твоїх дітей. Підстава для навчання рідної мови – це БУКВАР, перша книжечка для навчання української мови. Ціна 5 шилінгів».

Долаючи труднощі передусім фінансового характеру, видавці «Українського повісткового Букваря» змогли видати його у світ 1958 року нечуваним на той час для емігрантів цієї країни накладом – 8 000 примірників. Через шість років, у 1964-му, додрукували ще 5 000 примірників. Загалом наклад першого «Букваря» становив 13 000 примірників. До цього потрібно додати три дитячі книжечки Леоніда Полтави: «Слон по Африці ходив», «Жучок-Щербачок», «Лебеді». Наклади цих видань – по три тисячі примірників кожен. Для всіх трьох характерні особні поліграфічні матеріали та художнє оформлення: кольоровий друк, великий формат, крейдяний папір.

Про те, якою непростою була видавнича доля дитячої книги на чужині, можна довідатися на прикладі збірки дитячих віршів Леоніда Полтави «Лебеді». Написаний після війни рукопис автор подав на конкурс, який оголосило Об'єднання працівників дитячої літератури (діяло тоді в Німеччині). Рукопис посів призове місце і був рекомендований правлінням Об'єднання до видання. Але шлях до перевтілення його в яскраву кольорову дитячу книгу тривав понад вісім років. Це було перше кольорове дитяче видання. А що тодішні українські друкарні не могли ще робити книжок великих форматів та в кольорі, видавництво змушене було розмістити замовлення в англійській друкарні «Mercurius».

Проект «Українська пісня»

Одним із чинників, який упродовж віків вирізняє самобутність тієї чи іншої нації, не дає їй бути поглинутою сильнішими сусідами в умовах власної бездержавності, є народна пісня. Це твердження має особливий стосунок до української нації. Українська народна пісня

З комплекту «Українська пісня»

За матеріальною конструкцією – це набір буклетних (на 4 сторінки) листівок – кількісно – 40 штук. Кожна з них побудована так: перша сторінка – художньо оформлена на відповідний сюжет; розгорнуті друга і третя сторінки – ноти і текст пісні; четверта – повний зміст пісень збірника. Усі сорок буклетів пронумеровані, віддруковані в один із кольорів райдуги на крейдяному папері поліпшеної якості. Увесь блок цього оригінального збірника вміщено в спеціально виготовлений картонний футляр.

Оскільки проект цього видання замислювався як подарунковий, поліпшеної поліграфічної якості, на нього оголосили збірку. Першими ініціативу підтримали українці, які мешкали у місті Глостер. Вони вирішили профінансувати це видання зібраними коштами двох своїх організацій – Відділу СУБ та Українського товариського клубу, про що й зазначено у вихідних відомостях. У короткому зверненні видавництва до громади йдеться про призначення видання: «Перевидаючи цей співаник, приходимо тим самим із допомогою нашим хорам, а зокрема українській молоді у збереженні і плеканні української пісні як важливої ділянки творчо-культурних процесів української нації. Сподіваємося, що цей співаник стане теж нашим скромним вкладом у скарбницю української культури на чужині» [1].

Про обов'язки еміграції перед вимушено полишеною Батьківщиною

Від літа 1947 року в середовищі української еміграції Великої Британії з'явився справжній камінь спотикання.

Ішлося про пошук спільної відповіді громади на одне болюче для кожного запитання:

– якими мають бути найперші обов'язки еміграції перед вимушено покинутою Батьківщиною, де по завершенні Другої світової Москва з новою силою стверджує свої порядки і нищить усе українське?

Не однозгідність у відповідях засвідчувала наявність двох підходів – поміркованого і радикального.

Першого дотримувалися представники так званої старшої еміграції. Їхній гурт формували здебільшого українці канадського походження, які воювали в складі канадських збройних сил на боці антигітлерівської коаліції. Аргументи їхньої позиції: справа повалення російського більшовизму в Україні вже немає ніякої перспективи; ми достатньо натерпілися лихоліть і всяка політична діяльність, що розколює сили всередині громади та веде до конфліктів із владою нового поселення, є вже недоречною.

Гурт прихильників *другого підходу* (їх називали новоприбулими) складався з учорашніх вояків дивізії «Галичина», які організовано були переміщені на британські острови 1945 і 1947 двома великими групами. Одну групу склали два батальйони молодих українців (до тисячі чоловік), що опинилися на Нормандському фронті війни в чужій Франції. Інша, численніша (до восьми тисяч чоловік) складалася з тієї частини армії «Галичина», яка доти, як Перша дивізія Української національної армії, була репатрійована до англійської зони окупації й на цілих два роки розміщена (до прийняття рішення альянсів переправити всіх до Англії) в італійських таборах «Ріміні» та «Беллярія» [8].

Такої ж умовної «двоторовості» в започаткуванні громадського життя української еміграції на британських островах дотримується і один із активних громадських діячів «старої» еміграції, колишній «рімінівець» Степан Сарахман, спогади якого автор цих рядків записав у листопаді 2016 року під час Міжнародної науково-практичної конференції в Лондоні з нагоди 70-річчя Союзу українців у Великій Британії [7].

Усі ці кілька тисяч молодих чоловіків ще донедавна були активними учасниками всенародної боротьби українського народу за волю і незалежність. Вони пережили справжнє пекло, ведучи нерівні бої на обидва фронти і втратили на очах сотні й тисячі своїх побратимів. Вони від початку мали сильне бажання скоріше здобути незалежність України, очистити рідний край від двох страшних пошестей – червоного комунізму і коричневого фашизму. Переживши на чужині довгі місяці принижень полону й нервового очікування своєї подальшої долі, мали певність, що мусять незабаром повернутися додому для продовження розпочатої боротьби за волю. Тому й укорінилося в свідомості глибоке переконання в тому, що громадська праця української еміграції повинна бути скерована передусім на допомогу Рідному Краєві, – незалежно від того, чи така діяльність буде подобатися владі країни нового перебування, чи ні. Тому й реагували так болісно на відмінні погляди у цій болючій для них справі.

Недвозначна позиція цієї частини новоприбулих британських українців до старших, поміркованих, земляків чітко проглядається ось у цих словах одного з очільників радикального крила Володимира Олеськіва:

«У першу чергу запримічувалася у них пересадна льяльність супроти сторонніх чинників, чи то польського командування, чи англійських властей, а в парі з тим необґрунтований страх перед якою-небудь політичною діяльністю. Відчувалося у них скептичне, неприхильне, ато й вороже наставлення до тогочасної боротьби, яка велася у великих масштабах в Україні проти нових московських окупантів. Все це для новоприбулих було незрозуміло ненормальне, великою мірою кривдяче, бо ж заперечувано чи знецінювано їхні найбільші ідеали, які стали змістом їх життя. Через це доходило часто до гострих дискусій і зударів чи то приватно, чи на громадському форумі» [5].

Щоб зберегти спокій у громаді й не завадити формуванню Союзу українців у Великій Британії, як єдиної громадської організації емігрантів учорашні дивізійники все ж не полишили її ряди, але стали осібно від СУБу пропагувати серед однодумців вистраждані

ними в боях ідеї українського організованого націоналізму. Виникла думка заснувати для цього спеціальний журнальчик. Придумали йому й добру, нейтральну назву – «Друг». При кінці 1946 року видали на циклостилі у кількох примірниках перше його число. Було в тому числі кілька матеріалів про боротьбу ОУН–УПА на два фронти.

Газета «Український Клич» як літописець боротьби ОУН-УПА

Від 1947 року на пресовому та видавничому полі українців Великої Британії з'являється особня ділянка, із чітко окресленим змістовим акцентом – пропагування ідей українського національно-визвольного руху та українського організованого націоналізму.

За цю справу активно взялися колишні вояки дивізії «Галичина», прихильники ідей ОУН–УПА з правого крила української еміграції, які й заснували незабаром особню за програмою і змістовими акцентами газету «Український Клич».

Газета виходила у світ від 22 серпня 1947 (числа 1–18), останнє – 2 березня 1948 року (числа 1–6). Усього вийшло 24 числа з оголошеною періодичністю раз у тиждень. Співредакторами видання були П. Пігічин, Г. Драбат. Редакція та адміністрація містилися за лондонською адресою: 25 a All Saints Road, W. 11. Чи не в кожному числі чітко проглядалися політичні пріоритети редакції як виразника ідей ОУН–УПА.

Регулярною була добірка матеріалів «Україна в боротьбі», що вміщувалися зазвичай на першій шпальті. Тут ішлося про ситуацію довкола численних загонів УПА, які й на другому році після завершення війни не припиняли збройної боротьби проти більшовицького режиму в Україні.

Підвищена увага редакції до цієї теми пояснювалася тим, що низка європейських періодичних видань про визвольну боротьбу українців писала тенденційно, оскільки часто послуговувалася брехливими публікаціями московських та київських газет. «Український Клич» натомість перекладав із західних газет чи радіо ті повідомлення, які подавали інформацію без коментарів, даючи можливість читачам самим оцінювати прочитане.

Історія «Українського Кличу» була короткою: 24 числа за більш ніж піврічний переломний період формування української громади на британських островах. Але місце її в історії української еміграції в цілому важко переоцінити й сьогодні.

Першим високу оцінку цій газеті дав свого часу безпосередній учасник того пресотворення В. Олесків: «Своїм змістом “Український Клич” великою мірою спричинився до активізації українського життя на цьому терені, вщеплюючи почуття гордості із своєї приналежності до українського народу, почуття співвідповідальності за його дальшу долю і віру в перемогу. Велика шкода для цілої української громади у В. Британії, що ця газета перестала появлятися із-за матеріальних причин» [5].

Резонансна діяльність цієї редакції привела до реєстрації в Лондоні ще однієї інституції українців із чітко окресленим змістовим акцентом щодо пропагування ідей українського національно-визвольного руху та українського організованого націоналізму – підприємства під назвою «Українська видавнича спілка» (UkrainianPublishersLTD). Та ця маловідома в Україні інституція лондонських українців потребує окремої розповіді.

Література

1. Від Видавництва. Українська пісня: збірник пісень. Лондон, 1969. С. 2.
2. Заклик до читачів. «Календарець Українця у Великій Британії». Лондон: СУБ, 1955. С. 61.
3. Календарець українця у Великій Британії на 1951 рік. Лондон, 1951. С. 31–32.

4. Олесків В. До початків Союзу Українців у Великій Британії. Гомін України. Альманах на 2001 рік. Торонто (Канада): Б-ка вид-ва «Гомін України», 2001. С.109.
5. Олесків В. Короткий шлях розвитку «Визвольного Шляху» і «Української Видавничої Спілки». Визвольний Шлях (Лондон). 1962. Ч. 4–5. С. 518.
6. П'ять років праці СУБу. Українська Думка (Лондон). 1951. 21 червня.
7. Сарахман С. Мої спогади про початки українського громадського життя у Великій Британії. Архів автора. Тека «Степан Сарахман».
8. Тимошик М. Українська книга і преса в Італії: монографія. Київ: Наша культура і наука, 2015. С. 116–131.
9. Українські Доми. Календарець українця у Великій Британії на 1951 рік. Лондон, 1951. С. 34.
10. Чеколяда – дітям переселенців. Наш Клич (Лондон). 1947. Ч. 3. 19 січ. Школи українознавства в Англії. Українська Думка. 1956. Ч. 3. 16 січ.
11. Школи українознавства в Англії. Українська Думка. 1956. Ч. 3. 16 січ.
12. Як повстав «Наш Клич». Наш Клич. 1945. 18 лист.

ЯК ОТЕЦЬ АГАПІЙ АМЕРИКУ УКРАЇНІЗОВУВАВ

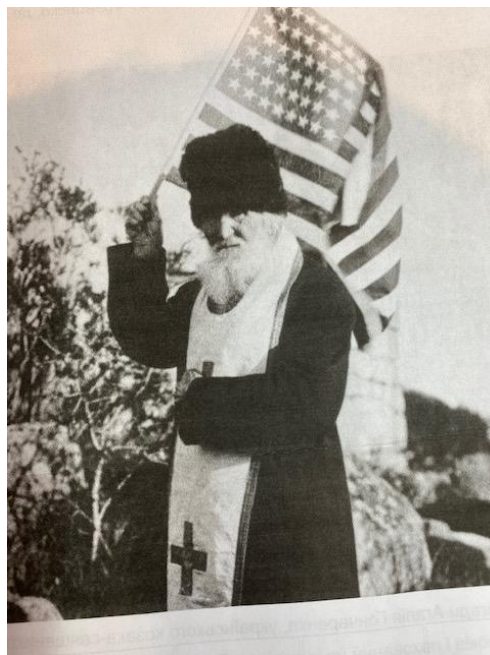
Моя ненько, Україно

«... і джерело козацтва, якоже Фенікс, воскресне на добро людям, на вічну правду і волю. Поляки пекли нас живими, і тепер печуть їх москалі, небаром весь світ встане: згубити і великого, і малого і ім'я московське – варварів-людоморів – з лица землі. З цією вірою я в останній раз закрию мої очі, і зіпну навіки...»

Так проникливо і відверто написав 1 березня 1894 року український священник Агапій Гончаренко в далекій від берегів його рідного Дніпра-Славути американській Каліфорнії, що стала йому другою домівкою, у якій він упродовж десятиліть залишався вірним сином матері-України.

I. Подвижництво отця Агапія

До біографії Божої людини отця Агапія Гончаренка (справжнє ім'я Андрій Онуфрійович Гумницький) дуже пасує визначення «перший». Саме воно яскраво характеризує суть його характеру, життєву долю та інші високі чини служіння людям. Саме отець Агапій став першим українським козаком-священником на Новому континенті, який 1865 року відслужив першу в Нью-Йорку православну літургію. Незабаром саме він став організатором та засновником церков греко-православного обряду в американському Новому Орлеані. Саме він був першим політичним емігрантом-українцем в Америці, автором першого Букваря для слов'янської громади Аляски та інших територій цієї країни, засновником української громади, українцем не тільки за походженням, а й за покликанням, бо першим із американського середовища іммігрантів русинів, лемків, галичан, малоросів з

гордістю говорив, що він – українець. Саме отець Агапій став першим основоположним української преси у цьому краї, першим, хто придбав для першої української друкарні в Сан-Франциско шрифт кирилиці. Саме він першим на американському континенті переклав англійською поезії Кобзаря і цим відкрив для Нового Світу Тараса Шевченка та став зачинателем англійської Шевченкіани. А ще він серед піонерів фермерства, поліграфії, комерції, бізнесу, місіонерства, доброчинності на цьому континенті. У послужному списку українця окремим рядком значиться його роль як американського правозахисника, який викривав зловживання влади і бізнесу, відстоюючи права і свободи знедолених. Приплюсуємо такі добрі справи, як вихід у світ 1860 року в Лондоні ухвали церковного собору за часів Івана Грозного під заголовком «Стоглав» зі вступом, автором якого був Гумницький. Виданням тих ухвал він ставив за мету пригадати ставлення незалежної православної церкви до самодержавства. Варто сказати й про організацію першої недільної школи для дітей бідняків на хуторі «Україна». Додам, що він є також борцем за права

людини, учителем, лінгвістом-поліглотом, який володів багатьма мовами народів світу, знавцем історії й культури народів Близького Сходу, публіцистом, перекладачем, проповідником, садівником... І всі ці та інші чесноти були притаманні одній людині – українцю Андрію Онуфрійовичу Гумницькому або ж отцю Агапію Гончаренку. Як бачимо, його активність у громадсько-політичному житті та суспільно-релігійній діяльності в Америці вражає і викликає неабиякий подив з його працьовитості, невтомності і скромності.

Отож і зрозуміло, що я з великою радістю і душевним трепетом сприйняв пропозицію Генерального консульства України в Сан-Франциско та осередку Північної Каліфорнії Українсько-Американської координаційної ради на чолі з невтомною пані Марією Черепенко взяти участь у щорічній поминальній прощі та панахиді на честь цього козака в рясі і великого українця. Тим більше, що вже неодноразово планував побути в Каліфорнійському хуторі з офіційною назвою «Україна» і вклонитися могилі з прахом свого співвітчизника.

Тієї ж неділі біля центрального входу в Герин Реджіопол Парку в Гейварді поблизу Сан-Франциско раз-по-раз щиро звучали слова вітання «Слава Україні! Героям Слава!». То чоломкалися між собою представники української громади Каліфорнії, яких, як у свій час і священника Агапія, життєва хвиля з буйними вітрами прибила до цього тихоокеанського побережжя.

Перша зупинка ходи-прощі гірськими крутосхилими дорогами на чолі з Генеральним консулом України в Сан-Франциско Дмитром Кушнеруком до місця вічного спочинку отця Агапія та його дружини Альбіни за традицією відбулася біля символічної пам'ятної стели на території парку. Її встановили й освятили вдячні земляки-українці більше двох десятиліть тому. Слова на ній сповіщають прочанам та всім мандрівникам цієї ландшафтної оази, що встановлена вона на цій фермі на честь українського патріота, православного священника Агапія Гончаренка (1832–1916) і його дружини Альбіни. Наступні рядки інформують, що отець Агапій був першим національно свідомим українцем, що прибув у США, і він організував тут першу американську газету, що виходила російською та українською мовами, і що він є автором першої книги для освітніх програм аляскінців. На стелі відзначені й інші чесноти та заслуги перед американським суспільством українця, який помер 7 травня 1916 року і похований на території парку. Додам, що поруч із стелою-пам'ятником представники української громади штату встановили інформаційні щити, які розповідають про заслуги козака в рясі перед двома державами – Україною та Сполученими Штатами Америки.

Наступна ж зупинка прочан – на найвищій вершині каскаду Гейвердських крутих гір. У тіні більш ніж віковичної сосни, що високо й широко розкинула свої віти-руки, огорожені й облагороджені українськими та американськими державними стягами, дві могилки з православними хрестами з написами на кожному «Альбіна» і «Агапій». Настоятель Свято-Михайлівської церкви в Сан-Франциско Православної церкви України протоієрей отець Георгій Тяпко та очільниця осередку пані Марія Черепенко виголосили щире слово про життєвий, страдницький та подвижницький шлях українського священника отця Агапія. Особливо наголосили на його духовному подвигу не тільки в ім'я України, а й Сполучених Штатів Америки, де про це пам'ятають і шанують упродовж десятиліть. У сторінках американської історії ім'я отця Агапія вписане золотими літерами, бо цей чоловік з України не тільки став членом академії наук у Сан-Франциско, а й відіграв важливу роль у розбудові американської нації.

За тим під ніжно-голубим небом Каліфорнії українською мовою зазвучали слова блаженної поминальної молитви у супроводі отця Георгія та церковного хору згаданого храму Божого під орудою невтомної пані Марії Черепенко. Саме про таку молитву рідною

мовою все життя мріяв колись отець Агапій. А з початком Першої світової війни відверто говорив і писав, що відтепер мій український народ буде вільний, і в нашій церкві співатимуть українською. Йому не судилося за життя почути такий жаданий спів у рідному краю. Віряться, що тепер щорічний журливий піснеспів про вічну пам'ять коло могили доноситься в його небесну оселю і там звеселяє душу.

II. Український козак у рясі з Каліфорнії

Українським козаком у рясі назвав сам себе отець Агапій, а у світі Андрій Гумницький. Він знав, що говорив. Бо народився майбутній священник 31 серпня 1832 року в споконвічному козацькому краї в селі Криве поблизу Фастова Київської губернії (нині територія Житомирщини) у родині сільського батюшки. Отець Онуфрій дістав цю сільську парафію як посаг за дружину.

Рід його був пов'язаний тісними вузами з козацько-шляхетним родом славетного патріота України подільського, а затим кальницького і вінницького полковника Івана Богуна – сподвижника Богдана Хмельницького. З цього славного роду, який є символом українства, була Андрієва бабуся по маминій лінії. А ось дід Гарасим був з іншого козацького села Кам'янець, що теж на Київщині. Цим особливо він пишався. Це з дитинства хвилювало його душу й серце. (Забігаючи вперед, скажу, що під час відвідування святих Афонських монастирів він таки знайшов там свого рідного дядька Дмитра Богуна, який на той час був отцем Дормидонтом. Там, на святих горах Афону, вони розпочинають розбудову «української Січі». З генами отцю Агапію передалося й багато рис характеру роду Богунів. Зокрема, відважність, хоробрість, відданість справі. Як й Іван Богун, він вважав Москву брехливою і підступною, стверджував, що Україна має бути незалежною самостійною державою).

Ріс допитливим хлопчиком. Рано навчився читати. Часто усамітнювався на батьківському хуторі в дрімучому лісі. Як і його майбутній кумир Тарас Шевченко, з допомогою сільського дяка освоїв Псалтир, Часослов. Виховував себе аскетом. За його ж словами, таким, «що лютость не буде ганяти мене...» Андрій пробує стати веганом. Не їсть м'яса, навіть від риби відмовляється. Харчується сирими овочами з власного городу. Пробує по кілька днів голодувати – їсть лише в середу та неділю. Ретельно дбає про самоосвіту. Коли виповнилося вісім років, батько відвіз його здобувати науку в Київську бурсу. Там Андрій ставить мету «спасатися од мира». Згодом він уже випускник духовної семінарії і послушник Києво-Печерської лаври. Молодий, грамотний, допитливий, талановитий богослов отримує постриг у ченці. Так Андрій стає Агапієм, що з давньогрецької означає «добрий», «хороший», «любимий». І його справді любили за такі риси характеру. І не тільки парафіяни. Гончаренком він стає пізніше, аби не ставити під удар родину та близьких, коли на нього нещадне полювання розпочала царська охранка та священний синод московської церкви.

Перебування в лаврі вцент розбиває молодечі уявлення про атмосферу і світ монастирського життя. Його підготовка до аскетичного служіння священника з суворими постами та молитвами стикається тут з постійним споживанням ченцями м'яса та іншої скоромної їжі і навіть спиртними наливками-горілками. Жирування ченців бунтує його душу. Уже пізніше він оповідав, що тоді, в лаврі, він часто падав на коліна і плакав перед святими іконами та допитувався в Бога, де ж та святість і правда? Разом з тим праця в лаврі дала йому змогу вивчити управління церковного синоду зсередини, і це вплинуло на формування настроїв молодого богослова, національно-патріотичного світогляду. А свої

неспокійні думки він згодом викладає в статті «Монастирське кріпосне право». У цей час він знайомиться з ідеями Михайла Драгоманова, Миколи Куліша, Івана Франка, Михайла Павлика. Ще ближчою за духом стає йому поезія Тараса Шевченка.

Протестантський, бунтівний характер молодого богослова, котрий ніс послух у канцелярії митрополита Філарета бібліотекарем та секретарем, робить його запальним антимосковським опозиціонером. Це не пройшло повз увагу владики. Він, «кабы чого не вышло» й уникнути можливих неприємностей від синоду, молодого ченця в сані ієродиякона відправляє 1857 року з місією на Афон. У Греції, схильний до вивчення мов та допитливий богослов, досконало опановує не тільки грецьку, а й арабську та інші мови. Але тут йому потрапляють до рук і заборонені в російській імперії часописи «Колокол», «Полярная звезда». Він знає, що ці журнали розповсюджують нелегально і за це можна отримати реальне покарання. Але це ще більше розпалює в ньому цікавість. Він не тільки читає ці журнали, а й розпочинає надсилати до них кореспонденції і навіть підписує їх власним прізвищем. Встановлює контакти з Герценом, Огарьовим, з іншими так званими бунтівниками. Царський сексот видає запального критика церковного життя та порядків російської імперії. Його затримують безпосередньо біля поштової скриньки, у яку він вкидає черговий допис до лондонського журналу. Арешт і за ним негайна депортація до ненависної імперської Росії.

Та правду говорять, що не май сто рублів, а – сто друзів. Саме друзі викрадають його з в'язниці і, як він їх і попрохав, допомагають йому в березні 1860 року дістатися до Лондона. Змалечку привчений до праці, він і тут не цурається різної роботи. Учить греків і їхніх дітей, працює нумізматом у Лондонському музеї, освоює спеціальність складача-поліграфіста. Це допомагає вижити і заробити кошти. Та й набуті знання за плечима не носити. І справді, вони йому згодом знадобляться. Зокрема, за океаном, де і вчителює і самостійно розпочинає видавати газети.

Далі життя Андрія схоже на справжній детектив або ж пригодницький роман. Мов той філософ-земляк Григорій Сковорода, якого світ так і не зловив, він теж де в чому повторює його долю. Андрій мандрує з країни в країну. Через рік життя в Лондоні повертається на Афон. Тут його рукопокладають у священники з уже даним чернечим ім'ям Агапія. Виконує цей чин афонський митрополит. (Отож і розстриження його та позбавлення духовного сану і звання, зроблене росіяньськими священнослужителями у серпні 1861 року, визнані недійсними, бо вони не мали права так чинити). Далі дорога стелиться в Єрусалим, туди він знову втікає від посіпак царської охоранки та церковного синоду, які продовжують стежити за ним. Бо він для імперії – злочинець-втікач. Руку допомоги знову подають друзі. Цього разу – католицький патріарх. Коли «буря» стихла, прямує в Єгипет. Тут, за намовлянням російського консула, отець Агапій отримує від невідомого грека удар ножом у груди. Коли відновив здоров'я, мандрує із Олександрії до Лондона, Афону, Смирни. Урешті-решт, із 35-ма рекомендаціями «до порядних людей» вирушає через океан на Новий континент. Першого січня 1865 року, у віці розіп'ятого на хресті Христа, кремезний, широкоплечий, як і полковник Іван Богун, з шикарною імпазантною бородою отець Агапій упевненим кроком і з божественною енергією ступив з корабля «Ярингтон» у морському порту Бостона на американську землю.

Ш. Чому ж нам у братерстві не жити?!

Приїхав він сюди з важливою місією: заснувати в Новому Світі першу незалежну слов'янську друкарню. Для цього обрав місто Сан-Франциско. Як сказали б нині, його не

підвела «чуйка» підприємця та бізнесмена, бо інтуїтивно відчув, що саме це місто після купівлі в Росії півострова Аляска, учасником і свідком чого він став, потрапить у центр перехрестя торгових, ділових, культурних зв'язків двох світів. І не помилився. Відкриття ж друкарні та її видавнича діяльність були успішними.

Але перед цим батюшка Агапій виконав ще одну дуже важливу місію. Шостого січня український священник на квартирі грецького консула в Нью-Йорку відслужив першу на північному континенті православну службу. Але отруйні шупальця імперської російської охоранки дістали Гончаренка-Гумницького і на американській землі. Як у багатьох випадках нині, так і тоді, у хід пішли погрози, підкупи, обливання брудом та інші ганебні вчинки. Ось і тоді імперія не пошкодувала для греків купу грошей та обіцянок, аби вони відмовилися від українського священника. Отець Агапій з розумінням сприймає пояснення та побоювання греків. Іде працювати складачем у кілька друкарень. Набирає тексти Біблії для слов'ян та арабів, бо на Близькому Сході освоїв не тільки розмовну арабську мову, а й її правопис.

Коли заробив трохи грошей, придбав шриффт кирилиці і повіз його в Каліфорнію. У відкритій на вулиці Кляй-Стріт друкарні здійснює мрію і розпочинає випускати газети як для земляків-українців, яких після єзуїтського розгрому Єкатеріною II Запорізької Січі царат тисячами гноїв у сибірських болотах тайги, так і вихідців інших губерній імперії. Як він сам говорив, «щоб ті слухали через Тихий океан вільну, тиху пісню із вільної Америки». А ще – для тих єдиновірців, які після продажу Росією Аляски залишилися жити на цьому півострові, бо не бажали повернутися в імперію. «Ми оставили Росію, бо не поважаєм царя і хочем мати волю в нашій совісті», – говорили його земляки. А українців у тих краях було, за окремим свідченнями того часу, до двадцяти тисяч.

Гончаренко-Гумницький складає і друкує російсько-англійський розмовник зі словником. Він став цінною паличкою-виручалочкою не тільки для американських солдат, які розпочали служити на Алясці, а й для рибалок, мисливців, золотошукачів, учителів, інших верств населення, котрі масово освоювали нову територію Америки. Згодом удосконалює це видання і робить другий випуск. Наступний крок нашого земляка – заснування і випуск газети «TheAlaskaHerald», тираж якої сягає півтори тисячі примірників. Нині не кожна районна газета України може похизуватися таким накладом. Вона знову ж таки стала першою американською газетою для Аляски. Додатком до неї стає блок «Свобода», у якій поруч з російською друкує статті українською мовою. У такий спосіб стає родоначальником української та й російської журналістики в США. Аби жителі тільки-но придбаній Аляски знали, що ними управляє не цар-самодержець, як було в імперії, а сам «народ управляє собою» і він є носієм влади, Гончаренко перекладає Конституцію США і друкує її витяги в газеті російською мовою. На знак подяки за цей та інші чини православні аляскинські та російсько-алеутські креоли нарекли Агапія «Аляскоманом» (Alaskaman).

А мудрий українець і далі творить добрі справи. У Каліфорнії він уперше створює товариство взаємної допомоги для українців та інших вихідців Російської імперії. Назвав його «Товариство декабристів», до яких мав повагу ще з лондонських часів, коли співпрацював з Герценом та Огарьовим. Разом із членами клубу збирає книги і передає бібліотечки для жителів Аляски та прилеглих до неї островів. Але знову чорними круками налетіли таємні агенти російського синоду і розвалили товариство. Пояснення просте: Агапій Гончаренко «не поважає царя і православ'я». З роками отець Агапій у відповідь на такі звинувачення дияволів відправляє до п'ятисот примірників «Вісника Аляски» на сибірські простори імперії, як він говорив, «дорогами, мені одному знаємими...» і цим виконує свою просвітницьку місію серед населення того краю. Краю, де страждали запроторені в каземати кращі уми імперії, серед яких було немало вихідців з його рідної України. У краї, де

монарша воля приховала і душила намертво за Валуєвським циркуляром, а згодом за Емським указом українське слово. Особливо українське, щоб убити в народі Східної України всяку думку про свою національну самостійність та вкоренити в нього переконання, що він має навіки бути підданим «єдиної і неделімої Російської імперії».

У «Віснику Алясці», у «Свободі», що також доставляється на далекосхідні терени імперської Росії, у проповідях, під час зустрічей з паствою на Алясці та в Каліфорнії священник возвеличує українське козацтво, оспівує подвиги і героїзм січовиків з часів далеких до найсучасніших, схвалює спробу українського козака Беняка організувати побіг із Якутська цілого товариства козацького для облаштування власної держави на островах Тихого океану.

З самого дитинства й до останнього подиху Агапій Гончаренко був палким прихильником творчості Тараса Шевченка. Існують перекази, що він молодим парубком навіть був разом із ним серед бояр під час весілля Пантелеймона Куліша і Ганни Білозерської на Чернігівщині.

І знову ж таки тут доречно сказати про його першість у пропаганді творчості українського Пророка. Ще в Лондоні Агапій відгукнувся на смерть поета некрологом у «Колоколі». Повністю російськомовний журнал опублікував 1 квітня 1861 року слова прощання з «малоросійським співцем» й «народним страдальцем» Тарасом Шевченком українською мовою. На той час це було нечуваним явищем. «І без того тяжко, важко нам блукати на далекій чужині, – пише ієродиякон Агапій, а в дужках вказує в невідцензурному виданні й справжнє прізвище – Андрій Гончаренко, – та все таки була потіха, все таки була надія. Був в нас вдома Кобзар, він виспівував діла батьків наших, розказував про козацьку славу, хто ми, чії діти, – коли самі не хочем знати... А тепер його нема, смерть скосила його. І на душі ще тяжче стало. – На кого тепер надія? Хто буде потішати наш люд у неволі?.. Є вірні діти України, треба правду казати; але є далєбі діти нерозумні, а ще більше перевертнів й недоляшків...»

Пропагувати творчість Тараса Шевченка Агапій продовжив і в Америці. Тут він знайомить місцевого читача своїх газет з його творами у власному перекладі англійською мовою. Зокрема, в газеті «Аляска Геральд» друкує свій прозовий переклад англійською мовою уривки з поеми «Кавказ» під назвою «Цікаві ідеї поета Тараса Шевченка». Це була перша згадка про нашого Кобзаря в англійськомовному світі. У цьому ж двотижневнику українською мовою публікує уривки з поеми «Кавказ», «І мертвим і живим...», «Думи мої, думи мої...». І знову ж таки, це були перші публікації віршів Тараса Григоровича мовою оригіналу в США. А своїм землякам в імперії він у газеті стверджує, що й вони колись діждуться Вашингтона із новим і праведним законом, яким є американська конституція.

Урешті-решт отець Агапій був першим серед емігрантів з числа русинів, малоросів, лемків, галичан, який з гордістю на весь світ сказав, що він – українець і закликав своїх земляків – вихідців зі своєї історичної прабатьківщини родичатися і єднатися. «Земляки мої, – писав він, – родоки мої на чужині! Кохайтеся, братайтеся! Подивіться, в якому благу і добрі живуть другі люди – волохи, французи, німці. Чому ж й нам у братерстві не жити!...» Зізнаймося, ці слова отця Агапія не втратили своєї актуальності і злободенності навіть через століття з часу їх проголошення. Тоді ж багатьох галичан сколихнула ідея єднання з нащадками козаків на американському континенті, що звучала з-під пера Агапія Гончаренка, і вони починають усіма можливими шляхами проникати в Америку та Канаду для створення «української колонії чи комуни». Але ця ідея не вдалася.

IV. «... Я – не русский и горжусь своей народностью»

Не секрет, що і тоді, і тепер знаходяться каїни, які не дають українцям жити в братерстві. Завжди зажерлива й нахабна старша сестра з мокшанських боліт, ласа до привласнення чужих талантів у всіх сферах творчості зарахувала й справжнього українця, вихідця зі старовинного лицарського козацького роду Андрія Гумницького або ж отця Агапія Гончаренка в російські священники. Такій нахабності нема меж обуренню, коли читаєш русскую Вікіпедію та окремі російські сайти в інтернеті. Там чорним по білому нелюди записали, що Агапій Гончаренко – русский священник. В іншій публікації знову ж таки брехливо твердять, що в Америці отець Гончаренко «стал первым русским православным священником и по приезде открыл русскую домовую церковь...»

На додаток до цих згустків брехливої жовчі наведу ще одну деталь. Одна з авторок сайту дописалася до того, що на американському континенті «первым свидетелем украинцем был русский священник», а засновану отцем Агапієм першу українськомовну газету «Свобода», що виходить і тепер, назвала «основным органом диаспорных бандеровцев».

З новою силою спалахнула суперечка між представниками української та російської діаспор Америки на межі тисячоліть, коли громада українських іммігрантів вирішила увіковічнити священницький, місіонерський, духовний подвиг дійсно свідомого українця Агапія Гончаренка на американській землі. Щоб розставити, так би мовити, крапки над «і» у питанні, кому ж усе-таки належить нащадок запорозьких козаків, патріотичні українці звернулися до різноманітних історичних джерел. Насамперед, до автобіографії, надрукованої в нью-йоркському російськомовному журналі «Прогрес» у березні 1892 року. Вступ до неї більш, ніж характерний. Отець Агапій заявляє: «Я – не русский, я имею свою народность и горжусь ею. Тим-то і страшенна була славна козацька сила – що у нас, панове молодці, була душа єдина...».

Звернулися й до автобіографічних «Споминків» Агапія Гончаренка. Ще 1894 року вони були опубліковані в Коломиї Михайлом Павликом. Але цю книгу довго не пускали до людей то імперська, то радянська репресивна машина. А в них отець Агапій відверто писав, що, коли 1914 року в Європі спалахнула Перша світова війна, то в нього, як і в багатьох патріотів рідної землі, народилася велика надія на самостійність Української держави.

«Тепер вже не вмру, – пише він, – поки не буде мій народ вільний. Може, моє тіло старе, однак дух молодий. У нашім краю будемо хазяйнувати по-своєму, та й у церкві будемо співати по-українськи. Московський прапор скинемо, а на його місце поставимо жовто-блакитний. Я ще не старий їхати на кораблі... Наш край, джерело козацтва, як фенікс воскресне, на добро людям, вічну правду й волю...»

Патріоти опублікували для нового покоління земляків й інші його думки, що теж десятиліттями тримали за сімома замками. Удумаймося ось над цими словами отця Агапія: «Я втік із московської тюрми у широкий світ, бо чув у моїх жилах вільну кров. І розкажучу вам, брати мої, по правді, що було зо мною, де і як, щоб ви знали, кого, коли і про що розпинали...». Про мету свого життя отець Агапій відверто заявляє: «Я клянусь до кінця життя ненавидіти все царське...».

Згадали українці й про підлість ганебних традицій російської охранки, коли Агапія Гончаренка на борт корабля «Русалка» консул запросив обідати, але там йому пред'явили звинувачення, арештували й відправили в Росію. Та й про удар ножом у груди священника, зроблений терористом, підкупленим іншим імперським дипломатом. На щастя, Бог і цього разу був прихильним до долі свого пастиря.

Довелося переглянути підшивки газети «Свобода» і цитувати написане редактором Агапієм у його колонці про консервативність російського православ'я, критику російської політики, матеріали про славні часи козаччини, яку вщент розгромили україноненависники царі й цариці, а поруч ще й вірші Тараса Шевченка... Навіть у статті «Країна Козаків у Північній Америці, або Аляска» Агапій Гончаренко переконує читачів, що ескімоське плем'я алеутів є мішанці тубільців та запорізьких козаків, які у пошуках кращої долі прибули сюди після зруйнування Січі або ж були насильно виселені із рідної української землі царатом.

Урешті процитували слова американського журналіста Джорджа Дейніса, який у «Oakland Tribune» у березні 1913 року написав, що отець Агапій з Росії втік від царської тиранії. А царські сатрапи не залишали полум'яного публіциста в спокої. Вони висилали своїх агентів навіть у Каліфорнійські гори із підлим завданням убити отця Агапія.

Ось так і виходило, що з уявною «старшою московитською сестрою» Агапія Гончаренка пов'язує лише один рядок біографії про те, що він народився в Київській губернії Російської імперії, до якої її, як і інші території, ганебно прикували залізними путами московити. Водночас відібрали у неї справжнє ім'я і нарекли Малоросією.

V. «Україна. Каліфорнія. Гейвардська пошта...»

Така незвична для Америки і цікава для всіх нас адреса красується на конвертах, поштових листівках та візитівках отця Агапія. А на одному зі збережених конвертів – сургучева печатка з емблемою батюшки: викарбувана на серці літера «А». Активісти з громадських об'єднань українців у США зібрали й прижиттєві світлини отця Агапія, що тепер розміщені й на відкритих стендах у Гейвардському парку хутору «Україна». Чимало документів про життя та подвижницьку діяльність отця Агапія зберігається у фондах Гейвардського історичного товариства та в інших архівосховищах Америки та інших країн.

Коли життєвий віз Божої людини Агапія Гончаренка почав котитися з гори та через каторжну працю та моральний терор з боку російської імперії підірвалося здоров'я, він з дружиною Альбіною Цітті – італійкою за походженням, 1873 року переселяються в Гейвардські гори, що за п'ять миль від Сан-Франциско. Але перед цим він продає свій бізнес. Шрифти та частину грошей віддає друкарні та передає кошти бібліотеці конгресу США та інституту у Вашингтоні.

За решту грошей купує 16-гектарний шмат гористої, украй занедбаної для рільництва землі. Будує на три кімнати затишний будинок. Згадує досвід життя на Афоні й видовбує на крутосхилі своєрідний скит-печеру, неподалік якої й понині біжить потічок води, якою втамовують спрагу корови з місцевої ферми. Замість 12 крісел, за кількістю Христових апостолів, які стояли півколом в афонській печері, кладе великі камені. Поруч з імпровізованим віттарем розміщує святі ікони, прилаштовує перед ними лампадку. Досвід роботи гравером знадобився, аби зробити написи та різьблення на каменях. Навіть через століття можна розгледіти тут грецькою мовою напис «Агапій», православний хрест та ледь помітні різьблення Спасителя та Богоматері. У тихій задумі й молитві схиляю голову перед цими святинами. У цій печері він молився Богові, просив щасливої долі Нені-України, вінчав молодят, хрестив дітей, служив панахиди за померлими православними, звершував інші треби й таїнства.

А ще отець Агапій, який з кремезного, широкоплечого велетня перетворився на маленького, сухенького, сивого, як лунь, дідуся, підперезаного мотузком і з неодмінною козацькою шапкою на голові, невтомно трудився на землі. Звільняв її метр за метром від каміння і садив вишні, сосни. Їх він називав емігрантами, бо були привезені з України. Сіяв

городину, вирощував насіння овочів, квітів і продавав його, про що повідомляв людей оголошеннями в газетах.

З дружиною Альбіною приймає на своєму ранчо гостей. Про його хутір дізнаються навіть земляки з України, які причалили до Гавайських островів і нещадно там експлуатувалися. Він радо приймав звідти втікачів і надавав їм притулок. Часто влаштовує для земляків «вечері любові». Хоч сам не пив і не палив тютюну, для гостей був щедрим. На таких вечерях звучали не тільки молитви, а й задушевні українські пісні.

Про важливість і корисність таких зустрічей наголошує він і в своїх «Споминках». «Люди, гонимі з одної сторони в другу, – пише він, – втікавши на нову землю, брали з собою одягу, кухарство, господарство і звичаї. Літа пройдуть і мої сусіди – тепер маленькі діти – скажуть кому-небудь, як я баштани розводив, пасіку держав, мед киево-печерський варив і вчив дітей мед пити і Бога хвалити за ту неньку стареньку, що їх научила пити помаленьку...»

Одна з учасниць такої вечері, що відбулася 1910 року, Текля Дейніс у календарі «Український голос», виданому 1948 року в Канаді, згадувала про напис великими червоними літерами «Україна» на паркані коло його хати. Здивованій цим написом Теклі хтось сказав: «Ось бачите, в Каліфорнії є Україна, а в справжній Україні – Московщина». Здивував жінку й викликав у неї сльози й напис синьо-жовтими літерами «свобода» над дверима будинку. Чаювання в отця Агапія розпочалося молитвою, перед якою всі разом заспівали «Ще не вмерла України». Тоді на очах старенького Гончаренка, який зняв з голови козацьку шапку котилися сльози-перли, що він їх обтирав полою своєї сукмани.

... Через вісімдесят років після смерті отця Агапія американська влада підтримала прохання вдячних українців-діаспорян і 1997 року хутір «Україна» був занесений до офіційного переліку історичних пам'яток, що охороняються штатом Каліфорнія, а 15 травня 1999 року територія хутору Україна в Каліфорнії оголошена державною історичною пам'яткою-заповідником під номером 1025. Приємно, що нинішні господарі хутору підтримують добрі традиції вмілого господарювання, закладені українцем Агапієм-Андрієм Гончаренком-Гумницьким. На схилах гір, невеличких полонинах й сьогодні випасається череда племінних корів. Бачив серед них і недавно народжених теляток. Отже, є перспектива в господарів фазенди. Життя на ній триватиме.

На одному з крутосхилів Гейвардських круч свого хутору Україна, в якому отець Агапій з дружиною прожив 43 роки, вони й обрали місце свого останнього спочинку. З нього відкривається до обрії безмежний простір на тихоокеанську затоку, що нагадувала йому Дніпро, до середини якого рідко який птах долетить. Мимоволі на серце лягають Шевченкові рядки: щоб лани широкополі, і Дніпро, і кручі було видно, було чути... Звісно, знав ці слова й обдарований Богом багатьма талантами козак-священник, життя якого було сповнене не лише служінню Всевишньому, а й неньці Україні, рідному народові. І коли читаєш слова сповіді, душевної молитви сивочолого українця із козацької Фастівщини про те, що «козакуючи по світу вже стільки років між усяким людом, я не бачив ще нічого кращого, як тебе, українська земле. Люба моя, мамо моя!».

Таке своє життєве кредо він – український священник, духовний батько української діаспори в Північній Америці, козак у рясі з міцним і глибоким козацьким корінням не зраджував ніколи, залишався вірним йому на всіх чотирьох континентах світу, на яких йому довелося жити протягом свого життя, проведеного в постійній боротьбі та небезпечних мандрах. Отож і вирішив знайти для вічного свого сну таку ж місцину. Це йому вдалося.

Під власноруч посаженою ним сосною над могилою вірної дружини й соратниці знайшов свій останній прихисток й отець Агапій – справжній патріот України й Америки, що

стала його другим домом. Приємно, що сюди не заростає народна стежка. Та й стежка та нині стала широкою дорогою з твердим покриттям, про що подбала влада штату Каліфорнія. А на щорічній прощі над цими могилами розвіваються на вітрах два стяги – американський смугасто-зірковий та синьо-жовтий український. І звучить поминальна молитва рідною, українською мовою, про що він, утікач у широкий світ із московської тюрми, так мріяв усе життя.

«РАННЯ ВЕСНА» АНТОНА КАРМАЗІНА В КОНТЕКСТІ ЙОГО ТВОРЧОСТІ

У сучасну українську музику, багату різноманітними стильовими напрямками, активно вносять свої ідеї, творчі задуми молоді композитори. На жаль, ми не можемо досягнути всю палітру музичного сьогодення, а проте, знайомство з творчістю молодих суттєво розширює уявлення про сучасну українську культуру, дає ґрунт для наукових розвідок. Дослідження творів молодих композиторів є актуальним ще й з огляду на його користь для самих авторів, адже зацікавлений, неупереджений погляд музикознавців на їхні твори може допомогти зрозуміти себе, усвідомити міру успішності у втіленні своїх задумів, а також побачити свою творчість у контексті загального музично-історичного процесу. Метою пропонованої статті є виявлення стильових рис ранньої творчості молодого композитора Антона Кармазіна на прикладі його поеми для фортепіано «Рання весна».

«Зазвичай про композитора починають писати тоді, коли він розмінює щонайменше п'ятий десяток. Саме тому цікаво простежити початок творчого шляху митця, щоб надалі музикознавці мали змогу вивчити еволюцію його стилю» [1]. Антон Кармазін доволі молодий композитор, але в його творчості є немало цікавих граней, які варто було б відмітити, а на деяких і зупинитися. Закінчивши Баришівську музичну школу по класу фортепіано, він вступив до Київського інституту музики ім. Р. М. Глієра на теоретичний відділ. 2007 року закінчив Національну музичну академію України ім. П. І. Чайковського по класу композиції у Б. Ю. Стронька, «в якого ще у КІМ ім. Р. М. Глієра переймав секрети інструментовки» [1]. З 2007 по 2012 рік був здобувачем кафедри історії української музики. Працює над кандидатською дисертацією, присвяченою національно-історичній тематиці у творчості М. І. Вериківського. У написанні роботи допомагають знання, здобуті під час навчання на історичному факультеті в університеті ім. Т. Г. Шевченка¹. 14 квітня 2009 року в Червоному залі КІМ відбувся перший авторський концерт молодого композитора, де звучали твори його улюбленої камерно-інструментальної музики [1]. Другий авторський концерт А. Кармазіна відбувся 30 березня 2011 року в київській школі мистецтв № 2 ім. М. І. Вериківського. Звучала не лише інструментальна, а й вокальна музика [2].

Серед творів композитора: «Тріо для флейти, кларнета та фортепіано», «П'ять прелюдій для фортепіано», «Мелодія для скрипки та фортепіано», «П'єса для альту та фортепіано», «Камерна сюїта для флейти, альту, віолончелі, клавесину та трикутника», перекладення другої частини флейтового концерту для флейти, гобою та фортепіано

¹ Див. статті А. Кармазіна

(концерт було створено як дипломну роботу), фортепіанна соната; також йому належить низка романсів та інші твори.

У багатьох творах і різних жанрах музики – від фольклору до сучасності – знайшли своє відображення різноманітні мотиви весняної тематики: дитинство, юність, нові починання, творчий порив, закоханість. Весна як пора року та символ певного періоду в житті людини, як своєрідне передчуття змін та поступове, іноді болісне виникнення нового відкриває великі простори, надає широкі можливості для творчості композиторів. В українській музиці весняна тематика представлена такими творами, як «Весняна сюїта» для хору та оркестрова сюїта «Веснянки» М. Вериківського, вокальний цикл «Передчуття весни» Б. Верещагіна, «Весняні води» для мішаного хору та романси В. Кирейка, окремі фортепіанні твори В. Косенка, «Веснянка» для симфонічного оркестру Г. Верьовки, I-ша частина «Симфонії № 2» Л. Ревуцького, хор «Весна» з циклу «Пори року» Б. Лятошинського, кантата для солістів, хору та симфонічного оркестру «Весна» та частина хорового циклу «Пори року» М. Скорика, варіації для симфонічного оркестру «Веснянки», камерна кантата для дитячого хору та фортепіано Л. Дичко та багато інших.

«Рання весна» А. Кармазіна, створена 2012 року, – це лірична поема, у якій відображено певний стан душі героя, співзвучний природі – уже не зима, але ще немає бажаного тепла. Весна трактується через внутрішній світ людини як передчуття оновлення, порив емоцій, що тільки народжуються, політ. У цьому полягає програмність твору (загалом програмність є притаманною жанру поеми [3]).

Розпочинається твір вступом, у якому поданий основний тематичний матеріал: інтервальне співвідношення звуків, ритмоформули, гармонічний та мелодичний комплекси, які композитор використовує в різних варіантах протягом усього твору. На початку вступу звучать дві чисті квінти, які утворюють регістрово розосереджений великий мажорний септакорд, що одразу створює тремтливий образ очікування. У чотиритактному вступі він розгортається завдяки висхідним мотивам, що обриваються у верхньому регістрі та відокремлюються один від одного паузою. Створюється відчуття пориву, який кожного разу переривається, ніби обірвані думки, або декілька ескізів для створення художнього образу.

«Рання весна» А. Кармазіна – це невелика за обсягом п'єса, форма якої розгортається в межах тричастинності з елементами рондальності та варіаційності. Тричастинність проявляється в наявності розширеної репризи. Риси рондальності очевидні в неодноразовій появі головної теми та наявності двох контрастних епізодів. Варіаційність «одягає» елементи теми в різний фонічний відтінок. Фонізм у творі є одним з головних інструментів, що творять образ цілого. Так, наприклад, усі гармонічні надбудови над опорним звуком «фа», який часто звучить в басу, сприймаються саме як фонічні комплекси.

Важливо підкреслити роль епізодів. Перший з них вирізняється більш емоційним, збудженим характером, динамізуючи і наступне проведення теми. Другий епізод змальовує зовсім інший стан – заспокоєння, застиглість, холодність, що повертає до початкового настрою вступу й тим самим готує репризу. Тут тема за характером наближена до експозиції, але проводиться в октавному подвоєнні, що додає їй емоційності та водночас прозорості. Завершується твір кодою, на початку якої з'являється варіаційно змінений елемент теми. Насамкінець утворюється образно-тематична арка завдяки поверненню мотивів вступу. Звучання своєрідної лейтінтонації твору, що включає інтервал збільшеної октави, розчиняється у високому регістрі.

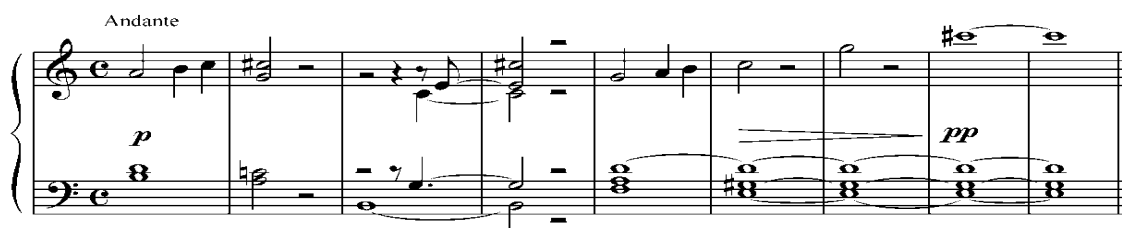
У поемі помітні стильові риси, які пов'язують її з іншими творами композитора. Зокрема, це проявляється у трактуванні тональності, що нерідко буває розширеною, а інколи може бути й відсутня. Так, фонізм гармонічних комплексів у творах А. Кармазіна, зокрема

його трактування як імперсіоністичного прийому, використовується і в сонаті для фортепіано, і в деяких прелюдях, іноді внаслідок поліпластовості. Композитор часто використовує великий мажорний септакорд як один із найпрозоріших та водночас найнестійкіших акордів. Так, окрім поеми, його можна зустріти й у фортепіанній сонаті, і в прелюдях, і в камерних ансамблях. Взагалі, композитор використовує переважно септакорди терцевої структури. Одним цікавим фонічно-зображальним, дещо імпресіоністичним прийомом є трактування довгих пауз між акордами або фразами як невід'ємної складової твору, що сприймаються як самостійні співзвуччя, що органічно вливаються в контекст усього твору. Такі прийоми «мовчання» зустрічаються майже в усіх творах, але, окрім поеми, варто розглянути фортепіанну сонату, зокрема її вступ. Тут можна провести паралель з творчістю В. В. Сільвестрова, зокрема з його «Тихими піснями» та «Вісником» для фортепіано, де він використовує подібні стилістичні прийоми.

У творчості А. Кармазіна відчутна тематична єдність не лише в рамках одного твору, що є свідченням його цілісності, а й між окремими творами. Можна наводити багато прикладів, але найяскравішим є спорідненість вступу поеми «Рання весна» (приклад 2) та вступу фортепіанної сонати (приклад 1). Тематичний зв'язок має свою особливість – вступ поеми «витає» зі вступу сонати: ідентичні ритмічні групи, висхідні тетракорди, відділення дисонуючих акордів один від одного паузами, інтервальна структура мелодії (третон «g-cis» присутній не лише у вступі поеми, він буде з'являтися упродовж усього твору).

Приклад 1

Приклад 2

Внутрішня тематична єдність творів сприяє безперервності розвитку, створенню чіткої структури твору та завершеності форми, що нерідко буває тричастинною. Варто зауважити, що частини між собою контрастують м'яко, немає різкої зміни емоційних станів. Тому можна сказати, що А. Кармазін на цьому етапі творчого шляху є композитором неконфліктного світосприйняття.

Говорячи про вплив на творчість А. Кармазіна музики О. Скрибіна, не можна оминати такого важливого засобу виразності, як мелодія, що у творах композитора не існує поза межами гармонії – вона входить у її склад, що дає право вжити такий термін для її

характеристики, як «мелодіє-гармонія». Лише в окремих камерних творах, зокрема для скрипки, альту, флейти, мелодія виступає як самостійна лінія в супроводі фортепіано. Саме завдяки поєднанню мелодії та гармонії утворюються своєрідні «пейзажі настрою», адже внутрішня програмність творів зосереджена на почуттях, на їхньому якісному змісті.

Часте використання поліритмії, зокрема у фортепіанних творах, сприяє динамічності, емоційної, сповненої безперервним рухом музики А. Кармазіна, якому притаманне цілісне відчуття музичного твору, як і світу загалом.

Аналіз поеми та ознайомлення з іншими творами А. Кармазіна дає змогу зробити висновок про те, що різні твори композитора об'єднує певний комплекс засобів музичної виразності, а також деякі композиційні особливості, що вказує на формування індивідуального стилю, у якому на нинішньому етапі помітний вплив таких композиторів, як О. М. Скрябін та К. Дебюссі. Поема «Рання весна» відзначається особливою ліричністю, вносячи своєрідну барву до весняної палітри музичної україніки.

Література

1. Галузевська О. Життя у музиці. *Баришівські вісті*. 29 квітня 2009. С. 3.
2. Галузевська О. М. Лунала музика Вериківського. *Баришівський вісник*. 2011. 14 травня (№ 19). С. 10.
3. Музыкальный энциклопедический словарь. Москва, 1990. С. 438.
4. Муха А. І. Принцип програмності в музиці. Київ: Наукова думка, 1966.

ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ ЖИТТІ НІЖИНА (1992–2013 роки)

Ігор Васильович Качуровський (1918–2013 роки) – видатний письменник і перекладач, глибокий теоретик літератури й блискучий викладач, сьомий неокласик української літератури. Його творчий спадок є всесвітньо відомим і прославляє Україну та її культуру як органічну частину європейської культурної традиції.

Ігор Васильович народився в Ніжині, дитинство й значну частину юності провів у сусідньому селі Крути. Для нього рідні місця були «землею обітованою» [15], що пронизує усю його творчість. Фізичне і духовне повернення до неї було метою останніх років життя видатного українця.

Він здійснює свою мрію із здобуттям незалежності України 1991-го. Під час візитів в Україну він відвідує Ніжин та Крути, прагне відродити й завести якнайширше коло знайомств. Їх дослідження є головною метою нашої роботи. Під час її підготовки ми зосередилися на збиранні усних свідчень про зв'язки Ігоря Качуровського із Ніжином та ніжинцями впродовж останніх двох десятиліть його земного життя (1992–2013 роки). Зауважимо, що пам'ять про нього серед ніжинців жива, а отже він мав вагомий вплив на культурне та наукове життя міста. Упродовж грудня 2020 – січня 2021 років вдалося зібрати шість усних свідчень від друзів, учнів та просто знайомих ніжинців.

Їх аналіз, співставлення з іншими джерелами та науковими опрацюваннями дає змогу відродити хронологію «взаємин із Ніжином» Ігоря Качуровського, що вплинули і продовжують впливати на інтелектуальне життя міста та його мешканців.

Ушанування пам'яті Ігоря Качуровського на ним оспіваній малій батьківщині є запорукою збереження й примноження пам'яті про нього в Україні та світі.

Із проголошенням самостійності 1991 року в інтелектуальний простір України повертаються представники української діаспори – знані вчені, літератори й громадські діячі. Особливе місце між ними посідав Ігор Качуровський. Перший його візит до незалежної України відбувся в другій половині жовтня 1992 року. Пунктом призначення був Київ, де за кілька місяців до цього, у червні, відкрився офіційний кореспондентський пункт української редакції радіо «Свобода». Її багаторічним співробітником та літературним оглядачем із 1970-х років і був Ігор Васильович. Проте все ж головною метою його приїзду була «зустріч із читачем та знайомство з колегами-літераторами». В організації цього приїзду, як і всіх наступних, важливу роль відіграла його учениця, заступниця директора київського Будинку вчителя Валентина Павленко. Програма візиту була надзвичайно насиченою. Окрім зустрічей з літераторами, організували відвідини мистецьких музеїв, а також поетичний виступ [18, с. 507].

На ньому були присутні гості з Ніжина – Олександр Астаф'єв та Віктор Ємельянов. Саме вони запросили Ігоря Качуровського відвідати наше місто [18, с. 508]. Відтак, перший приїзд багато в чому був спонтанним і емоційним. Не останню роль відіграло бажання відвідати рідні з дитинства місця – Ніжин та розташовані поруч Крути.

Головною подією став поетичний виступ у педагогічному інституті 22 жовтня 1992 року. Велика актовa зала була майже повністю заповнена. Окрім студентів і викладачів інституту, були присутні представники патріотичної інтелігенції міста. Гостя представив ректор Федір Арват, який коротко розповів про головні віхи драматичної долі Ігоря Васильовича. Продовжив Олександр Астаф'єв, котрий охарактеризував його творчий доробок, окремо зупинившись на шойно перевиданій збірці дитячих віршів «Пан Коцький» [7, с. 96]. Ігор

Качуровський говорив мало. Коротко розповів про українську літературну діаспору. Згадав про її чернігівських представників. Прочитав кілька ліричних поезій. У мемуарних згадках він наголошує на несподівано теплій атмосфері зустрічі. Замість очікуваних «образливих реплік» та «провокаційних запитів» як до «буржуазного письменника» він отримав багато цікавих запитань. Насправді в місті його знали як блискучого ведучого на радіо «Свобода». Знали й про те, що він є земляком, який не в одній передачі згадував про Ніжин та Крути ще у 1980-х роках. Загалом у Ігоря Качуровського залишилися гарні враження від зустрічі. Найбільше його втішило те, що «... як інтелектуальна верхівка, так і мисляча молодь уже категорично відійшли від культу Леніна – Сталіна і позбулися запаморочення комуністичною догматикою» [18, с. 509].

Окрім поетичного виступу, відбулася й неформальна зустріч з патріотичною інтелігенцією міста, котра гуртувалася переважно навколо міського та інститутського осередків товариства «Просвіта». Місцем зустрічі стала квартира знаного ніжинського журналіста Ігоря Рудика. На ній, окрім господаря квартири, були присутні Віктор Ємельянов, Олександр Астаф'єв, Петро Грицай та Леонід Москотін [10].

Також Ігор Васильович прогулявся містом зі знаним краєзнавцем Олександром Морозовим, відвідав музеї. Коли йшлося про ніжинських полковників братів Золотаренків, більше говорив гість, а не екскурсовод [13]. У краєзнавчому музеї відбулася довга бесіда з Віктором Ємельяновим. Говорили про Голодомор, політичні репресії 1930-х років, Другу світову війну. Цікаво, що після повернення в Мюнхен за враженнями від цієї розмови Ігор Васильович підготував передачу на радіо «Свобода» [10]. Але найбільше його захопив музей рідкісної книги в бібліотеці інституту. У книзі почесних відвідувачів зберігається його запис: «Після музеїв у Сан-Галлені та Чівідале (де зібрано старі книжки) я вже не сподівався побачити такий музей, котрий би їм дорівнював. І ось знайшов його в рідному Ніжині» [21].

Цей візит мав широкий розголос у місті, став відправною точкою в дерадянізації мислення ніжинської інтелігенції. У газетній публікації «Де забарився, Одиссею?» Ігор Рудик зазначав: «Під час зустрічі з цією людиною, яка все життя тільки й дбала про Україну, подумалося: як страшно, що ми не цінували своїх талановитих синів. Ми знищували кращих із них, морили голодом, садовили в катівні, страчували, виселяли в Сибір, виганяли на Захід. Тому і дійшли до такого ганебного стану і занепаду. До розпаду і в економіці, і в політиці, і в культурі, девальвації моральних цінностей, людських якостей... І добре, що нарешті ми можемо сказати правду про вірного сина України. І дуже добре, що і він сам дожив до цього часу, коли можна публічно вшанувати його творчість на благо України» [25].

Удруге Ігор Качуровський прибув до Ніжина наприкінці травня – на початку червня 1994 року в межах набагато масштабнішого літературного турне, під час якого, окрім Києва та Ніжина, він відвідав Полтаву й Харків. Приводом для приїзду було його нагородження премією імені Максима Рильського за перекладацьку діяльність [14]. На цей раз до Ніжина він прибув на запрошення ректора інституту Федора Арвата, який брав активну участь в українському національному житті міста [11; 14]. Головною подією цього приїзду стала зустріч зі студентами та викладачами Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя, що відбулася 2 червня [18, с. 515]. Як і під час першої зустрічі, у так званій «гоголівській аудиторії» старого корпусу інституту панував піднесений дружній настрій. Опис цієї зустрічі зробив студент II курсу історико-філологічного факультету Андрій Іванов у замітці «Терном істини»: «Студенти історико-філологічного факультету, пристрасні шанувальники творчості Ігоря Васильовича, декламували його поезії різного часу. Ансамбль бандуристок під керівництвом викладача музично-педагогічного факультету Н. В. Голуб зачарував шановного гостя і присутніх у залі високою майстерністю виконання національних

пісень» [8]. Також була організована презентація його першої опублікованої в Україні книги «Основи аналізу мовних форм. Лексика». Важливо, що ця фундаментальна літературознавча праця була надрукована в Ніжині. Усі охочі змогли отримати автограф Ігоря Качуровського й поставити йому запитання.

Володимир Сенцовський, ще один випускник інституту, який був присутнім на зустрічі, присвятив Ігорю Васильовичу поетичний триптих «Повернення Качуровського», що починався такими рядками:

*Я нічого у Бога і в долі не прошу –
Пребагатий на щастя й біду,
Я до тебе, Вкраїно, іду, як на прошу,
Як на сповідь до матері йду [26].*

Під час цього візиту студенти й викладачі змогли оцінити й лекторський талант гостя. Він прочитав лекцію про розвиток української діаспорної літератури в ХХ столітті. Олександр Гадзінський згадує про високу лекторську майстерність Ігоря Васильовича, його вміння тримати увагу аудиторії. Окрім усього, він розповідав студентам про Український Вільний Університет у Мюнхені, запрошував їх на навчання. Один із присутніх тоді студентів – Василь Головань, згодом став слухачем цього потужного вищого навчального закладу [12; 14].

Цікавим епізодом другого приїзду було й багато в чому доленосна зустріч із Миколою Шкурком. У розмові з ним Ігор Васильович розповідав про свій виїзд з України 1943 року, життя в Буенос-Айресі, перекладацьку діяльність. Ця розмова була записана новим ніжинським знайомим на диктофон для створення в майбутньому радіопередачі. На жаль, віднайти касету із записом розмови не вдалося [9, с. 52]. Цей запис був би цінним джерелом інформації й артефактом про перебування в Ніжині видатного українського літератора.

Мабуть, найбільш емоційною складовою другого приїзду Ігоря Васильовича до Ніжина були перші після еміграції відвідини Крут. Організатором поїздки був новий знайомий Микола Шкурко. Ігор Васильович відвідав родинний будинок, зустрівся з односельцями, друзями дитинства та родичами [9, с. 11].

Ось як це описує сам Ігор Качуровський у своїх спогадах: «Відвідав я вперше після півсторіччя й рідне село Крути, чиєю окрасою була колись річка Остер; з вікон нашого дому видно було поросле ненюфарами (білим лататям) блакитнозелене плесо. Дім, що його сто десять років тому збудувала моя бабуса, іще зберігся – там живе моя троюрідна сестра (Галина Рискіна – прим. авт.), про існування якої я доти не знав, а на стіні в неї Шевченко... і Ленін... Але нема вже ні кількасотрічних лип, ні кривого дуба, ні копанки. Нема й річки: замість неї вузенький рівчак – без риби, без крижнів і видр, без білих ненюфар, що вважалися улюбленими квітами русалок, без човнів під плакучими вербами – без тієї краси, що радувала колись наше серце... Кузинка розповідала, що довкола церкви (дзвіницю розібрали ще в тридцяті роки...) донедавна підносилися старезні в'язи з гніздами чорногузів, але піп (бо як інакше його назвеш?) велів їх вирубати» [18, с. 516–517].

Також цій поїздці він присвятив такі поетичні рядки:

*І ось я в Крутах. Я прибув додому.
З Кагарлика побачив рідний дім.
Чий він тепер – і хто б не жив у ньому,
Він завжди залишається моїм [9, с. 280].*

Третій приїзд Ігоря Качуровського до Ніжина відбувся у травні 1996 року. За спогадами Олександра Турчина під час зустрічі зі студентами та викладачами в тій же «гоголівській аудиторії» він багато уваги приділив розмові про поетичну збірку «На далеких

берегах», а також поемі «Село» [14]. Цього разу він також узяв участь у роботі міжнародної наукової конференції «Історія та культура Лівобережної України». Знаковою подією в науковому житті вишу стало те, що Ігор Васильович погодився прочитати студентам історико-філологічного факультету спецкурс «Український неокласицизм на Заході» [7, с. 97].

Зазначимо, що під час усіх трьох приїздів до Ніжина важливу організаційну роль виконував Олександр Астаф'єв. Власне, його «режисура» в купі з підтримкою ректорату Ніжинського державного педагогічного інституту надавала цим приїздам академічного стилю. Зустрічі з метром літературного слова справили величезне враження на студентів-філологів. Якщо під час першої 1992 року про Ігоря Васильовича чули одиниці з них, то вже 1996 року він та його творчість були добре знані серед студентського загалу [14].

Восени 1998 року Ігор Васильович приїхав до Києва на запрошення членів Спілки письменників України, які хотіли привітати його із 80-річним ювілеєм. З цієї нагоди він був представлений на нагородження орденом «За заслуги» III ступеню. З Києва він поїхав до Крут, де зустрівся із представниками роду Топольських. До нього належав один із прадідів по материнській лінії. Фотографія цієї зустрічі датована 11 жовтня 1998 року й підписана власноручно Ігорем Васильовичем: «В ріднім селі біля рідного дому в колі рідні» [18, с. 368]. Відомостей про те, чи навідувався він до Ніжина нами не були виявлені.

Це був останній із п'яти приїздів Ігоря Качуровського до України. Поважний вік та серйозні проблеми із здоров'ям зробили його «в'язнем квартири». Незважаючи на це, він продовжував підтримувати контакти із земляками – регулярно листувався, телефонував, навіть дистанційно брав участь у конференціях.

Підсумовуючи зазначимо, що з 1992 року відбулося три візити Ігоря Качуровського до Ніжина (також у 1994 та 1996 роках). Кожен з них став знаковою подією інтелектуального життя міста. Для Ігоря Васильовича ці приїзди мали потужне емоційне забарвлення – через півстоліття, на схилі літ, він отримав змогу відвідати місця дитинства і юності. Також не останню роль відіграло те, що тут, у рідному Ніжині, він був почутий як письменник, науковець і лектор.

Приїзди до Ніжина сприяли тому, що Ігор Васильович установив контакти з місцевою патріотичною інтелігенцією. Далеко не останню роль у цій справі відігравали його відкритість і щирість. Як згадують Віктор Ємельянов, Олександр Турчин та Микола Шкурко, він був надзвичайно цікавим співрозмовником, який заворожував навіть голосом та стилем мовлення [11; 14].

Як уже зазначалося, першим ніжинським знайомим Ігоря Васильовича став Олександр Астаф'єв. Саме він був ініціатором і головним організатором усіх трьох приїздів Ігоря Васильовича до Ніжина. На той час Олександр Григорович робив блискучу кар'єру науковця в Ніжинському педінституті, до якого він прибув зі Львова 1986 року й працював на кафедрі української літератури. Розробляючи наукову тему «Лірика української діаспори» (що врешті-решт переросла в його дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук), він особливий інтерес виявляв до творчої спадщини ніжинців на еміграції, зокрема й Ігоря Качуровського.

Окрім дружніх стосунків, між ними зав'язалася тісна наукова співпраця. Її першим результатом було видання в Ніжині двотомного підручника авторства Ігоря Качуровського «Основи аналізу мовних форм (Стилістика)» (1994, 1995) [17]. Готував рукопис до друку й написав післямову Олександр Астаф'єв. Другою знаковою книгою Ігоря Качуровського, що побачила світ завдяки старанням Олександра Григоровича, була антологія перекладів на російську мову українських поетів XX століття «Окно в украинскую поэзию» (1997).

Олександр Астаф'єв був не лише помічником в організації перших видань робіт Ігоря Качуровського в Україні, але й першим вітчизняним дослідником його літературної спадщини. У 1994 році він підготував короткий нарис життя і творчості Ігоря Качуровського [2]. Він також неодноразово виступав з доповідями про Ігоря Васильовича на наукових конференціях й у такий спосіб не лише осмислював, але й пропагував його творчість. Найбільш знаковою з них була доповідь «Ігор Качуровський – видатний теоретик літератури та критик», що була виголошена під час наукових читань з нагоди 80-річчя Ігоря Васильовича (Ніжин, 1998). У ній наголошувалося, що «значення Ігоря Качуровського в науковому утвердженні концепції неокласицизму величезне. І не тільки тому, що він видатний науковець, але й рідкісний поет, прозаїк, перекладач. «Таємниця» його особистості – глибоке і цілісне втілення таланту, інтелекту, емоцій, духовного потенціалу українського характеру» [1].

Із початком 2000-х років контакти між Ігорем Качуровським та Олександром Астаф'євим стають не такими інтенсивними. Ігор Васильович пояснював їх ймовірною «гіркою образою» останнього за критику його перекладів, що були вміщені у книзі «Близнюки мої – очі» [9, с. 300]. Проте, як там не було, Олександр Григорович залишався й надалі дослідником і шанувальником творчості Ігоря Качуровського. 2018 року він брав участь у заходах з нагоди відзначення 100-річчя від дня народження Ігоря Васильовича й надіслав доповідь про його творчий шлях на наукову конференцію, організовану Центром гуманітарної співпраці з українською діаспорою НДУ імені Миколи Гоголя.

Також під час першого візиту до Ніжина 1992 року Ігор Качуровський завів ще три знайомства – з Віктором Ємельяновим, Ігорем Рудиком та Петром Грицаєм. Віктор Ємельянов на той час був завідувачем історичного відділу Ніжинського краєзнавчого музею. До сьогодні він залишається знаним краєзнавцем й одним із дослідників історії Ніжина. Першокласний знавець джерел, він був одним з небагатьох, хто вивчав розсекречені архіви КДБ у Чернігівській області. Саме за це Ігор Васильович високо цінував його думку, звертався за консультаціями. Наприклад, він просив Віктора Миколайовича уточнити біографічні відомості про Зінаїду Гіппіус, видатну представницю «срібного віку» російської поезії, яка кілька юнацьких років провела з родиною в Ніжині (батько працював у Ніжинському окружному суді). Останнім проханням до Віктора Ємельянова було уточнення за архівними документами біографічних відомостей з «доемігрантських» часів ще одного ніжинського письменника – Івана Кошелівця (Ярешко), давнього опонента й критика творчості Ігоря Качуровського. Як згадує Віктор Миколайович, спілкування із Ігорем Васильовичем справило на нього велике враження й розвіяло радянський міф про українську діаспору як зрадників батьківщини і нацистських колабораціоністів [10].

Доволі тривалими й продуктивними були контакти і з Ігорем Рудиком – головним ньюзмейкером Ніжина. Він був знаним на Чернігівщині журналістом і заступником редактора ніжинської міської газети «Вісті», редактором радіомовлення міської телерадіокомпанії НТБ. Як уже згадувалося вище, його перу належить перша публікація на сторінках газети «Вісті» про Ігоря Качуровського. Принаймні до кінця 90-х років ХХ століття вони активно листувалися. Окрім того, за свідченнями Віктора Ємельянова, вони зустрічалися в Мюнхені під час відвідин Ігорем Рудиком сестри, яка виїхала до Німеччини [10]. Ігор Качуровський неодноразово передавав йому свої книги, зокрема й ті, що були видані на еміграції. Своєю чергою Ігор Рудик відвідував й висвітлював на сторінках преси всі ніжинські заходи, присвячені життю та творчості Ігоря Васильовича. Низкою публікацій на сторінках газети «Вісті» він порушував питання присвоєння Ігорю Качуровському звання почесного громадянина міста.

Контакти з Петром Грицаєм були не такими інтенсивними, але вони теж відігравали роль у справі популяризації постаті Ігоря Качуровського в Ніжині. Петро Грицай належав до активу ніжинського осередку Товариства української мови ім. Т. Шевченка, очолював міську організацію Спілки офіцерів України. Між обома зав'язалися творчі контакти. Петро Грицай у 2005 та 2006 роках надсилав Ігорю Васильовичу свій опублікований армійський щоденник «Шлях до зірок». У відповідь Ігор Васильович передавав йому свої книги, стежив за публікаціями знайомого на сторінках газети «Вісті».

На початку 1994 року Ігор Качуровський заочно знайомиться зі ще одним ніжинцем – Миколою Шкурком. На той час він був директором підприємства «Сяйво» й головою ніжинського осередку Товариства української мови ім. Т. Шевченка. 28 січня Микола Пантелійович надіслав до Ігоря Васильовича листа із двома новими красномовними виданнями: «Історія Ніжина мовою дат» та «Мистецькі спомини» Федора Проценка. Також у листі містилася пропозиція долучитися до нового, на жаль, не реалізованого, видавничого проєкту – збірки спогадів «Ніжинці про Ніжин». Під час другого приїзду Ігоря Васильовича 1994 року відбулося особисте знайомство з Миколою Пантелійовичем. Зав'язалися щирі товариські стосунки, що тривали аж до кінця земного шляху Ігоря Качуровського. Останній лист Миколи Шкурка до нашого героя датований 21 червня 2013 року. Ігор Васильович помер 18 липня. Свідченням того, наскільки близькими були ці стосунки є те, що саме Микола Пантелійович був виконавцем останньої волі Ігоря Качуровського й доклав багато зусиль для поховання його праху в Крутах, поруч з «будинком над кручею» [11]. Це важливий крок у справі формування некрополю видатних українців.

Опубліковане 2016 року листування Ігоря Качуровського та Миколи Шкурка свідчить про багатогранність їхнього спілкування [9]. Микола Пантелійович регулярно відвідував Крути й крутянських знайомих Ігоря Васильовича. У такий спосіб останній до кінця життя дистанційно контактував із рідними й близькими серцю місцями й людьми. Микола Пантелійович, навідуючись у Крути, регулярно провідував троюрідну сестру Ігоря Качуровського Галину Рискіну.

Особливих зусиль Микола Шкурко докладав і продовжує докладати до справи популяризації творчого спадку Ігоря Васильовича. Між іншим це стало одним із напрямків діяльності заснованого ним у 2002 році Благодійного фонду «Ніжен». Завдяки зусиллям Миколи Пантелійовича на сторінках різноманітних періодичних видань Чернігівщини регулярно друкуються фрагменти творів та спогадів Ігоря Качуровського. Особливо багато їх було у ніжинських газетах «Просвіта» та «Нова Просвіта». Завдяки старанням Миколи Пантелійовича 2006 року в Ніжині побачила світ збірка автобіографічних творів Ігоря Качуровського «Крути мого дитинства». Того ж року світ побачила ще одна цікава книга знаного письменника Чернігівщини Станіслава Реп'яха «А в середині – камінь (Ігор Качуровський)» [24]. Фактичним ініціатором видання був теж Микола Пантелійович. На сторінках цієї книги вперше було оприлюднено частину його листування із Ігорем Васильовичем.

Окрім цього, Шкурко був ініціатором й учасником багатьох заходів, присвячених творчості Ігоря Качуровського далеко за межами Ніжина. За його фінансової підтримки у Львові 2013 року світ побачило останнє прижиттєве видання поезії Ігоря Качуровського – збірка «Лірика». Також він неодноразово на міському й державному рівні порушував питання вшанування Ігоря Качуровського як всесвітньо відомого українського письменника й теоретика літератури. Протягом 2005–2008 років він порушував питання про присвоєння Ігорю Качуровському звання почесного громадянина Ніжина, створення його музею «Дім над кручею» у родинній садибі в Крутах, був одним з ініціаторів висунення його на державні

нагороди, зокрема на Національну премію України імені Тараса Шевченка, що нею відзначили творчість нашого видатного земляка 2006 року [9, с. 93].

Упродовж багатьох років Микола Пантелійович був координатором інших ніжинських контактів Ігоря Качуровського й доставляв його «зозуліні листи» до Надії Онищенко, журналістки, редакторки газети «Український дім», де були опубліковані цікаві спогади Качуровського про ще одного відомого ніжинця, орнітолога Федора Великохатька, Віктора Абузярова, письменника і кінорежисера, Анатолія Шкуліпи – письменника. У цих листах Ігор Васильович – запеклий захисник академічного правопису української мови («скрипниківки»), не стільки критикував колег, скільки заохочував до роздумів над мовою та літературою, давав дружні поради. Водночас він високо оцінював літературні твори земляків. Хвалив Віктора Абузярова за «Євангеліє від Євгенія». Особливо високо оцінював віршовану поему Анатолія Шкуліпи «І знов з'являється княжна». З приводу останньої він писав йому: «А от за “Княжну” дуже й дуже дякую: це була для мене, як то кажуть, приємна несподіванка. Якби був композитором – написав би оперу. [...] Моє побажання – щоб знайшовся режисер, котрий би поставив цю легенду» [9, с. 238].

Варто згадати про ще двох ніжинських друзів Ігоря Васильовича. 1994 року він познайомився з керівником ніжинського осередку Народного Руху України Володимиром Максимоньком. Той, як лікар-дерматолог, допоміг йому вилікувати шкіряні виразки. Ігор Васильович був вражений такою професійністю. В одному з листів до Миколи Шкурка він написав: «Якщо колись поважно захворію лікуватися поїду до нього в Ніжин» [9, с. 11]. Нарешті наймолодшою ніжинською знайомою Ігоря Качуровського була учениця однієї з ніжинських шкіл Олександра Микитенко, яка досліджувала його творчість. Починаючи з 2005 року він з нею листувався й допомагав у написанні наукової роботи, що здобула перемогу на обласному етапі Малої академії наук з української літератури 2007 року [9, с. 94, 95, с. 186].

Загалом Ігор Васильович мав доволі широке й різноманітне коло знайомств у Ніжині. З деякими людьми він зустрічався особисто, з іншими – лише листувався. На всіх він справив величезне враження і вплив – укріпив патріотичні почуття, виховав любов до рідної мови, прищепив смак до літератури, відкрив нові сторінки історії. Своєю чергою ніжинські знайомі відіграли й продовжують відігравати важливу роль в увіковіченні пам'яті про нього, популяризації його творчого доробку в масштабах всієї України, але в насамперед у Ніжині та Крутах. Метафоричний шлях Ігоря Качуровського до Києва, як до наукової і літературної столиці України, пролягав через Ніжин.

По мірі визнання величі творчого спадку Ігоря Качуровського посилювалися його впливи на наукове життя в Ніжині. Як зазначалося раніше, з 1992 року у нього склалися добрі стосунки із колективом Ніжинського педінституту. Сам Ігор Васильович ще 1992 року високо оцінював науковий потенціал інституту «... у якому є кілька факультетів і який уже фактично став університетом...» [18, с. 509]. Проте після від'їзду Олександра Астаф'єва він у своїх контактах переорієнтовується із інституту (1998 року став педагогічним університетом) на Благодійний фонд «Ніжен», а найперше його директора – Миколу Шкурка. Це зумовило значні зміни в характері інтелектуальних впливів – суттєвих змін зазнала як тематика цих впливів (відхід на другий план літературознавчих тем й посилення мемуарної тематики), так і аудиторія (на зміну лекціям для студентів і викладачів інституту приходять друковані видання, що мають більший попит за межами міста). На жаль, творча спадщина ніжинця Ігоря Качуровського не стала предметом ґрунтовного наукового дослідження в ніжинському виші. Олександр Гадзінський пояснює це тим, що головний фахівець з цієї теми – Олександр Астаф'єв – переїхав на початку 2000-х років до Києва, а

більшість викладачів кафедри української літератури в той час інтенсивно працювала над вивченням творчості Володимира Винниченка [12].

Незважаючи на це, Ігор Качуровський усе ж залишив помітний слід в інтелектуальному житті Ніжина. Цей вплив мав два виразних струмені – філологічний та історико-красознавчий.

Філологічні впливи Ігоря Васильовича були особливо відчутними. Як зазначалося раніше, Олександр Астаф'єв фактично першим почав літературознавчі дослідження творів Ігоря Качуровського. У численних публікаціях він розвивав і обґрунтовував тезу про те, що його творча спадщина, особливо ж поезія, є яскравим прикладом розвитку традиції київських неокласиків – Миколи Зерова, Максима Рильського та інших. Саме крізь призму приналежності до неокласичної літературної традиції Олександр Григорович пояснював творчу спадщину Ігоря Качуровського як певну цілісність – захоплення перекладами, суворе дотримання канонів віршування, нетерпимість до порушень норм української мови – усе це мало обґрунтовувати приналежність України до європейської культурної традиції.

У ході проведення численних наукових конференцій та круглих столів у Ніжині та Крутах з числа ніжинської інтелігенції, а найперше викладачів педагогічного університету, викристалізувалася група дослідників творчої спадщини Ігоря Качуровського. Його контакти із Ніжинською вищою школою досліджував Олександр Забарний [7], перекладацькою діяльністю цікавилися Надія Бондар, Анатолій Шкуліпа [28] та Олександр Гадзінський [5], окремі лінгвістичні аспекти його творчості вивчали Тетяна Сидоренко [27], Валентина Пугач [23] та Олена Петрик [22].

Питання правопису й дотримання норм української мови Ігор Васильович неодноразово порушував і в листуванні з ніжинськими знайомими. Показовими є окремі його листи до Миколи Шкурка (дискусія щодо назви міста – «Ніжин» чи «Ніжен», вживання словосполучень «в Україні» чи «на Україні» тощо). Гарним прикладом може бути і лист Ігоря Качуровського до Надії Онищенко, у якому він звертає увагу на збіднення української мови за радянських часів: «Російське тиснення, власний комплекс меншовартости та горе-філологи – ці три фактори призвели до окарікатурення нашої – найбагатшої з усіх європейських – української мови» [9, с. 436].

Історико-красознавчі впливи Ігоря Васильовича теж були суттєвими, але вони виявлялися переважно за межами інститутського середовища. Читаючи лекції, він підготував серію статей про викладачів ніжинського інституту, які опинилися й прославилися на еміграції. Ідеться про підготовлені ним життєписи Петра Одарченка, Анатолія Калиновського, Федора Великохатька.

На теми минулого Ніжина та Ніжинщини Ігор Качуровський говорив з Віктором Ємельяновим. Наприклад, інтерес до теми Голодомору українців 1932–1933 років в останнього виник саме після розмов із Ігорем Качуровським та ознайомлення із його творами, зокрема ж із книгою «Село в безодні», що побудована на крутянських сюжетах [10].

Своєю чергою Микола Пантелійович звертався за допомогою до Ігоря Васильовича під час редагування другого розширеного видання «Історія Ніжена мовою дат». Він звертав увагу на необхідність не лише фактологічного уточнення окремих подій (насамперед, так званого ніжинського антигетьманського повстання Миколи Кропив'янського у вересні 1918 року), але й розширення переліку видатних ніжинців та ширше уродженців Чернігівщини. За недоступними для вітчизняної спільноти науковців діаспорними виданнями він відшукував відомості про Дмитра Грудину, Леоніда Полтаву (Пархомовича), Івана Карнаухова, Анатолія Лисого, Петра Качура та багатьох інших. Також Ігор Васильович

фактично ініціював видання найкращих спогадів про Ніжин на межі XIX та XX століть. Йдеться про мемуари Олександра Лазаренка, що зберігалися в його київських родичів [19].

У спілкуванні Миколи Шкурка та Ігоря Качуровського постійно виринала тема бою під Крутами 29 січня 1918 року. Надзвичайно цікаві спостереження останнього до нині залишаються поза увагою професійних істориків. Він ставив під сумнів масштабність і значення цього бою, називав його героїчною вигадкою двох діячів української діаспори – Володимира Яніва та Богдана Романенчука, які жодного стосунку до Крут і крутянського бою не мали [9, с. 355].

Також Ігор Васильович був опосередковано причетним до створення нових науково-дослідницьких установ. Наслідком позитивного резонансу його першого приїзду в Ніжин 1992 року стало те, що наступного року в Ніжин приїдуть ще два видатні «ніжинські діаспоріани» – Ольга Мак (Петрова) та Іван Кошелівець (Ярешко). Надалі контакти з українською діаспорою розширюються і зміцнюються. 1999 року постановою Кабінету Міністрів України при Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя створюється Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою. Так само контакти Ігоря Качуровського з Миколою Шкурком позначилися на меценатській діяльності останнього. Створений ним 2002 року Благодійний фонд «Ніжен» визначав одним із пріоритетних напрямків діяльності популяризацію творчості Ігоря Качуровського. Нині він провадить потужну видавничу діяльність з метою популяризації української мови та історії. Впливи Ігоря Васильовича відображені навіть у назві цієї установи – «Ніжен» (за правописом 20–30-х років XX ст., на використанні якого він наполягав) замість «Ніжин».

Варте уваги й те, що Ігор Васильович навіть після того, як перестав відвідувати Ніжин й Україну, продовжував брати участь у літературному та науковому житті міста віддалено. Найбільш знаним «дистанційним візитом» до Ніжина була телефонна розмова з учасниками презентації його книги «Генерика та архітектоніка», що відбулася в Ніжині 2005 року. Цей імпровізований «телефонний міст» організувала Валентина Павленко в самий розпал обговорення книги. Розмова з автором стала кульмінацією зустрічі і справила на присутніх велике враження. Ще один «телефонний міст» організував Микола Шкурко на відкритті Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 90-річчя Ігоря Качуровського, що відбулася в Крутах в 2008 році. Тоді ювіляр підготував доволі розлогу промову, у якій звертав увагу не лише на власний творчий шлях, але й проблеми захисту української мови від русифікаційного тиску.

Насамкінець зазначимо, що вплив Ігоря Качуровського на інтелектуальне життя Ніжина був «тихим». Його творчий спадок став не гучною швидкоплинною сенсацією, але перетворився на діючий до нині контекст з потужними патріотичними ідеями, закликами до правди й щирості.

Література

1. Астаф'єв О. Ігор Качуровський – видатний теоретик літератури та художній критик. Просвіта. 1998. 3 жовтня.
2. Астаф'єв О. Нариси життя і творчості Ігоря Качуровського. Ніжин, 1994. 25 с.
3. Бросаліна О. Зі сторінок життя Ігоря Качуровського. *Віршознавчий семінар*. Ігор Васильович Качуровський (1918–2013). In *memoiam*. Київ, 2015. С. 9–14.
4. Бросаліна О. Ігор Качуровський, сьомий неокласик: літературна спадкоємність у дзеркалі біографії. *Філологічні семінари*. 2014. Вип. 17. С. 109–118.
5. Гадзінський О. І. Качуровський – перекладач білоруської поезії. *Ігор Качуровський: від Крут до «Старої Європи»*: матеріали Всеукраїнської конференції. Ніжин, 2009. С. 54–58.

6. Гаврилюк Н. «До таємниць краси»: естетичні погляди Ігоря Качуровського. *Поетичні та віршознавчі заповіді Ігоря Качуровського*. До 100-річчя від дня народження. Київ, 2018. С. 25–31.
7. Забарний О. Ігор Качуровський і Ніжинська вища школа. *Ігор Качуровський: від Крут до «Старої Європи»*: матеріали Всеукраїнської конференції. Ніжин, 2009. С. 94–98.
8. Іванов А. Тереном істини. *Альма матер*. 1994. Червень. № 6. С. 1.
9. Ігор Качуровський – Микола Шкурко: листування. 1994 – 2013. Мюнхен – Ніжин. Ніжин, 2016. 656 с.
10. Інтерв'ю з Віктором Ємельяновим (30 грудня 2021 р. конспект, інтерв'юер Лада Хомич). *Архів Лади Хомич*.
11. Інтерв'ю з Миколою Шкурком (5 січня 2021 року, відеофіксація, інтерв'юер Лада Хомич). *Архів Лади Хомич*.
12. Інтерв'ю з Олександром Гадзінським (4 січня 2021 р., конспект, інтерв'юер Максим Потапенко). *Архів Лади Хомич*.
13. Інтерв'ю з Олександром Морозовим (5 січня 2021 р., конспект, інтерв'юер Лада Хомич). *Архів Лади Хомич*.
14. Інтерв'ю з Олександром Турчином (27 грудня 2020 р., аудіофіксація, інтерв'юер Лада Хомич). *Архів Лади Хомич*.
15. Інтерв'ю з Оленою Бросаліною (5 січня 2021 р., конспект, інтерв'юер Максим Потапенко). *Архів Лади Хомич*.
16. Качуровський І. Крути мого дитинства: збірник творів. Ніжин, 2007.
17. Качуровський О. Основи аналізу мовних форм: (Стилістика). Ч. 1. Лексика. Мюнхен-Ніжин, 1994. 136 с.
18. Качуровський І. Спомини і постаті. Київ, 2018. 606 с.
19. Лазаренко О. Спогади про Ніжин. 100 років тому. Ніжин, 2015. 152 с.
20. Михед П. Листування Ігоря Качуровського: виміри суб'єктивності. *Наш український дім*. 2017. № 2. С. 29–31.
21. Онищенко Н. «Строфіка» від Ігоря Качуровського. *Деснянська правда*. 2008. 16 жовтня.
22. Петрик О. Лексико-семантичні та структурні особливості віддієслівних іменників опрідметненої дії (на матеріалі книги Ігоря Качуровського «Крути мого дитинства»). *Ігор Качуровський: від Крут до «Старої Європи»*: матеріали Всеукраїнської конференції. Ніжин, 2009. С. 75–77.
23. Пугач В. Традиції українського терміноутворення в науковому доробку І. Качуровського. *Ігор Качуровський: від Крут до «Старої Європи»*: матеріали Всеукраїнської конференції. Ніжин, 2009. С. 46–47.
24. Реп'ях С. А в середині – камінь (Ігор Качуровський). Чернігів, 2006. 155 с.
25. Рудик І. Де забарився, Одисею? *Просвіта*. 1993. Квітень. № 1(2). С. 1.
26. Сенцовський В. Повернення Ігоря Качуровського. *Альма матер*. 1995. Вересень. № 7–8 (31–32). С. 2.
27. Сидоренко Т. Художньо-естетична категорія часу в поезії І. Качуровського. *Ігор Качуровський: від Крут до «Старої Європи»*: матеріали Всеукраїнської конференції. Ніжин, 2009. С. 85–87.
28. Шкуліпа А. Білий айсберг любові. *Ігор Качуровський: від Крут до «Старої Європи»*: матеріали Всеукраїнської конференції. Ніжин, 2009. С. 48–53.

Ольга Смольницька

УКРАЇНСЬКА ПИСЬМЕННИЦЯ У БРАЗИЛІЇ ВІРА ВОВК – ТВОРЧІСТЬ І КОНТАКТИ З КУЛЬТУРНИМИ ДІЯЧАМИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: УКРАЇНСЬКО-ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Творчість української письменниці в Ріо-де-Жанейро Віри Вовк (автонім Віра Лідія Катерина Селянська, 1926 р. н., м. Борислав, далі еміграція) уже ставала й стає об'єктом вивчення вітчизняних студій в Україні та за її межами – або в контексті Нью-Йоркської групи (до якої авторку часто зараховують), або як окремий феномен. Проте комплексного дослідження ще не було здійснено – зокрема через постійне написання авторкою нових текстів і надзвичайного різноманіття її творчості. Потрібно зазначити, що художня спадщина В. Вовк (зокрема й публіцистика у формі листів, спогадів тощо) постійно збільшується, тому неможливо викласти всі особливості в одному дослідженні. Зазначу, що В. Вовк часто поєднує у власних творах поезію і прозу, власні ілюстрації (витинанки, зокрема мандали), навіть музикологію, а лист може стати або публіцистичним твором, або щоденниковою замальовкою, або віршем. Отже, маємо справу з легким перетіканням жанрів і навіть родів. Але ця легкість досягається глибокою освітньою базою та ерудицією (зокрема знанням мов як поліглот) надзвичайно обізнаної в багатьох предметах письменниці. Тому В. Вовк постає не лише як письменниця (поетка, прозаїкня, драматургиня), науковиця, літературна критикня, перекладачка, мисткиня, видавчиня, але і як популяризаторка рідної культури в інших країнах – насамперед Бразилії. Відповідно, приїзди цієї діячки до України майже щороку з доби Незалежності (а до того В. Вовк відвідувала і в радянський час) та ознайомлення з культурним життям у Бразилії, як і допомога українській культурі, можуть бути прикладом подвійного обміну.

Творчість цієї письменниці має риси магічного реалізму, неоміфологізму, міфологічного реалізму, символізму, сюрреалізму, романтизму та ін., містить ознаки релігійного дуалізму (або двовір'я, народного християнства – передовсім католицизму, де елементи українських вірувань поєднані з бразильськими та ін., і навіть демонологічними; деякі дослідження на цю тему саме в авторки [71], [84], [86], [90], на тему демонології [85]). Отже, «чистим» цей стиль (не кажучи про тематику, образність, символіку тощо) назвати не можна. Проте лапідарний стиль – не кажучи про строго продуманий, попри зовні нестримну фантазію – сюжет свідчать про ретельний відбір потрібних засобів для досягнення художньої мети. Варто зазначити, що українська тематика, зокрема, зашифрована в езоповій мові, імпліцитній символіці – наскрізна в багатьох текстах В. Вовк (деяка, але не вичерпна художня і епістолярно-мемуарна бібліографія із рідними мотивами [4–17], [19–34], [36], [38–41]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зокрема, це різноаспектні наукові праці, усні доповіді, газетні статті, репортажі та інші матеріали Н. Анісімової, О. Астаф'єва [1], О. Бекішевої, Н. Гаврилюк [44], Ю. Григорчук [47–49], М. Гримич (і взагалі враження від Бразилії [50]), А. Дрозди, І. Жодані [51], Л. Залеської-Онишкевич [52], І. Калинця [54], Т. Карабовича [55], Н. Козіної [56], О. Коцарева (Коцарева) [58], М. Коцюбинської [59],

С. Луцій, Д. Льохарт, С. Майданської, В. Мацька [62], Н. Мочернюк, Н. Науменко, С. Ожарівської, Т. Остапчук, Б. Рубчака [69], Т. Сидорчук, М. Сільваші, О. Смольницької [70–107] (авторці пропонованого дослідження належить понад 70 наукових публікацій на цю тему), М. Сулими, Л. Тарнашинської [111], В. Ткачук, Н. Частакової, З. Чирук, В. Шевчука та ін. (зокрема, новітній репортаж Н. Гаврилюк про дослідників і доповідачів [43]). Але творчість і взагалі діяльність В. Вовк різнопланова (не кажучи про плідність), тому викласти всі особливості в одному дослідженні неможливо. Важливо врахувати й те, що письменниця є окремою оригінальною персоналією та водночас пов'язана не просто з контекстом Нью-Йоркської групи (і так авторку часто аналізують [1], [55] та ін.), а і з зарубіжною культурою. Про себе В. Вовк писала: «З Нью-Йоркською групою, які не були б між нами ідеологічні чи товариські спори, в'яже мене праця, яка вже принесла досить доброго овочу. Особисто я не вважаю себе членом цієї групи, бо вважаю себе самовладною групою “Ріо-де-Жанейро”...» [31, с. 229]. Ці слова цікаві і в бразильському аспекті – адже і саму Бразилію то ідентифікували з Латинською Америкою взагалі, то розглядали і розглядають як окреме явище (дещо з історії цієї країни [3]; про саму діяльність В. Вовк і її колег [18]). Про саму латиноамериканську (а не виключно бразильську) літературу, зокрема в українських перекладах, є публікації самої письменниці, завдяки яким можна повніше скласти враження про мистецький процес аналізованої нею доби [35], [42].

Коло спілкування В. Вовк із українською інтелігенцією вражає кількістю імен (творчість цих діячів письменниця потім аналізувала в численних відгуках, промовах, статтях). Це Ігор Калинець («Серед молодих поетів, з якими я познайомилася у Львові, найяскравіше враження справили на мене Роман Лубківський та Ігор Калинець» [31, с. 171]), Іван Світличний, Василь Стус, Ростислав Братунь, Галина Севрук, Ліна Костенко, Оксана Пахльовська та ін. (докладніше – у «Спогадах», збірці різних років). Наприклад, щодо перекладачки Ірини Стешенко: «В її домі починається міст через Західню Європу і Атлантийський океан...» [31, с. 191]. Письменниця, згадуючи про цілу плеяду поетів від шістдесятників, писала, що у 60-х рр. ХХ ст. «на Заході ще були обвіяні туманом імена» [31, с. 194] цих діячів. «Отже, так Україна, яку я залишила в дитинстві, і яка скидалася на освячену спогадами понадземну легенду, справді існувала, але треба було доторкнутися її, як Тома до Христових ран» [31, с. 194]. Цьому допомагало саме живе спілкування. Також авторка постала першовідкривачкою тодішньої української поезії – іншим культурам.

Про українську самоідентифікацію В. Вовк, як і її знайомства, співпрацю саме з колом української інтелігенції (причому вміння зберігати контакти десятиліттями), враження від приїздів до України різних періодів тощо свідчать інтерв'ю з нею та репортажі (деякі з них [18], [37], [40], [57], [68], [108–109], [112]). Якщо звернутися до «Спогадів», то під час їхнього читання і перечитування впадає в око те, що відвідування В. Вовк України і спілкування з різними діячами мистецтва (зокрема письменниками) було неможливим без згадування про перекладачів. Відтак, варто зазначити про знайомство й спілкування В. Вовк із двома протилежними за творчими принципами перекладачами – Григорієм Кочуром і Миколою Лукашем. Зокрема, у випадку першого спостерігається сув'язь літературних поколінь, оскільки він редагував українські переклади В. Вовк п'єс Ф. Г. Лорки (Льорки), а також іще співавтором постав син неокласика Юрія Клена (автонім Освальд Бурггардт) Вольфрам Бурггардт. (Щодо цього сама перекладачка зазначала, характеризуючи «Чотири драми» Лорки: «... з якими трудилися Григорій Кочур, Вольфрам Бурггардт і я (три перекладачі, три континенти!)» [31, с. 194]. Про це дещо, базоване на перекладах В. Вовк у цьому співавторстві [95], [105]). Фактично про духовну спадкоємність у творчості

аналізованої письменниці можна казати, що це явище відбулось і раніше: «... за поетичну школу правила мені твори неоклясиків, Бажана, Тичини й Антонича...» [31, с. 175].

Отже, Лорка постав українською як драматург, а як поет він був уже відомий у тодішній Україні завдяки М. Лукашу. Помітно відгомін цих експериментаторських перекладів у діаспорі. Так, один із членів Нью-Йоркської групи, поет Юрій Тарнавський, як відомо, виступив із критикою. Про цю статтю 1969 р. «Під тихими олівами, або вареники замість гітар» вже не раз було сказано – від діаспори до С. Павличко [66, с. 405–408] і до інших літературознавців і перекладачів [110, с. 14–15]; про ситуацію від самої В. Вовк як опонентки Ю. Тарнавського – її ерудоване та блискуче стилістикою звернення до поета-критика [31, с. 177–180, с. 200–201]. Щодо точності / неточності перекладів (зрозуміло, що це відносне поняття) письменниця зазначала об'єктивно: «Самозрозуміло, що Лукашів переклад українізує. І в рамках свого перекладницького жанру він безперечно майстерний. Зате переклади Нью-Йоркської групи (включаючи з моїми власними) дають наголос на образ, добір слів у їх точному відношенні до оригіналу...» [31, с. 230].

Про спілкування з перекладачем Лорки В. Вовк писала в спогадах: «Лукаш переконував мене в народнозвучності Льорки, цитуючи з пам'яті десятки прикладів і нарікав на переклади Нью-Йоркської групи, мовляв, вони не музикальні, схожі на підрядники. ... Усе ж Лукаш зумів мене переконати, що Льорка, по-циганськи, таки вишиваний» [31, с. 171]. Зокрема, позиція М. Лукаша зрозуміла в тодішньому історичному контексті. Про перекладацькі шляхи форенізації та доместикації – «очуження» і «одомашнення» [67], – як й історичну мотивацію вибору М. Лукашем саме українізації розповідала Т. Некряч, характеризуючи знану їй добу Г. Кочура і його колеги (60-х рр.) [67].

Узагалі творче кредо В. Вовк – її слова: «Я поїхала на Україну... Щоб знаходити спільне, не розбіжне» [31, с. 184].

Але специфіка творчого світогляду по-європейськи освіченої В. Вовк не буде зрозуміла без контексту, у якому формувалася й розвивалася вона як письменниця, науковиця, перекладачка – починаючи з юності, уже на бразильському ґрунті. Наприклад, із 90-х рр. ХХ ст. у латиноамериканістиці спостерігається аксіологічний аспект [46, с. 3], зокрема, простежується симбіоз корінної, європейської та американської культур. Особлива увага надається розгляду цієї проблематики у філософській парадигмі: задіяння методології О. Шпенглера, М. Вебера, К. Ясперса та ін. Отже, вивчення латиноамериканської культури не зводиться до вузького міфологізму. Останнім часом залучаються принципи постмодернізму (Ж. Деррида, М. Фуко та ін.), проте ця методологія не стосується творчості В. Вовк і з цієї причини не відображена в дослідженні. Завдання – розширити аспект вивчення культурної проблематики Латинської Америки, відібравши для аналізу ті концепти, що притаманні творчості В. Вовк.

Бінарна опозиція універсально-локального, що вичленовується зарубіжними дослідниками стосується доробку письменниці, але, звичайно, цією проблемою не вичерпується специфіка текстів В. Вовк.

Особливості латиноамериканської реальності полягають у своєрідному синтезі трьох складників: «європейського, автохтонного і африканського» [46, с. 4]; на цьому синтезі наголошують корінні бразильські митці, письменники та взагалі діячі рідної культури [60, с. 19].

Спільні риси латиноамериканської й української культур виявляються і в культурному розриві урбаністичного і рустикального осередків: носіями традиційної культури постають сільські мешканці (у Латинській Америці – індіанці, звідси розвиток індіхенізму на противагу вестернізації та іншим явищам). Інші дотичні моменти цих двох культур

спостерігаються у визначенні дослідниками того, що являє собою індіанське суспільство. Воно ідентифікується зі світом «міфологічного, «доосового» типу мислення» [46, с. 47] – тоді як конкістадорська цивілізація (Іспанії та Португалії) розвивалась уже в проміжку «осового часу». На противагу конкістадорському світогляду, для індіанців міф – «це не лише реальність свідомості, але й онтологічна реальність» [46, с. 101]. Індіанські громади світоглядно залежали від природи, у них була наявна жорстка ієрархія, «домінування природно складеної спільноти над індивідом, чітко виражена тенденція до розчинення у подібній спільноті особистісного начала» [46, с. 47]. Аналогічні тенденції спостерігаються в інших відносно ізольованих громадах та архаїчних мікрокосмах – наприклад, гуцульській культурі та навіть у деяких сільських осередках Наддніпрянщини. У принципі, подібні явища існують у різних культурах, тому можна казати про спільні риси світогляду спільнот, незалежно від їхньої географічної та національної приналежності.

Звичайно, аналіз автохтонних громад передбачає врахування історичного контексту. В. Вовк змальовує гуцульський побут до Другої світової війни та після неї, описуючи еволюцію не лише самого життя, але й світогляду героїв. Аналогічно індіанська чи африканська культури цікавлять письменницю не лиш етнографічно; у своїх текстах авторка торкається і урбанізації. Тому треба врахувати, що тубільні спільноти, збережені в сучасній Латинській Америці, також не в усьому подібні до предківських – доколумбових. Міфи і традиційні вірування переосмислюються відповідно до актуальних проблем сучасності – наприклад, екологічних.

Ще одна деталь, що зближує українську і латиноамериканську культуру – це «етос бароко» (термін К. Кульєна). На думку дослідника, особливістю такого культурного етосу є більша увага до проблеми власного виживання та зовнішньої краси, «ніж розгортання своїх творчих потенцій» [46, с. 107]. Але насправді проблема глибше. Якщо виключити можливість філософування в латиноамериканській традиції (що несправедливо), то слід визнати, що ця культура аналізується за іншими критеріями, один з яких – міфологічне мислення. Культ краси, увага до символів і взагалі несвідомого, поєднані з утилітарними прагненнями (зумовлені тривалим перебуванням у досить ізольованих та архаїчних спільнотах), поєднуються з релігійними традиціями. Але, попри суперечності, «етос бароко» визначив еволюцію українського і латиноамериканського світогляду. Цей етос вплітається в доктрину магічного реалізму.

Передумови виникнення магічного реалізму склалися протягом століть, причому рушієм стала саме конкіста. Принесення християнства єзуїтами, адаптація обрядів під автохтонні (для кращого засвоєння тубільцями) зумовили формування народного католицизму. Щоправда, Я. Шемякін та інші латиноамериканісти запитують, наскільки сумісні ідея Абсолюту (Христового розп'яття) і людської жертви божеству – на прикладі ацтеків: «Чи сумісні жертвний ніж і розп'яття?» [46, с. 51] (якщо не брати до уваги офіри взагалі та вбивства). Це дискусійне питання, тим не менш, може бути зняте, якщо врахувати саму ідею народного католицизму, яка полягає в синтезуванні елементів корінних культур на тлі офіційної релігії – християнства. Як показує історія, ця релігія теж стала ментально близькою автохтонному населенню.

Одним з важливих моментів, який треба враховувати при компаративному аналізі, є співвідношення «індіанське vs іберійське» (тобто іспанське чи португальське – у випадку Бразилії), або ж «автохтонне (куди відносять і африканську культуру) чи креольське vs іберійське». Це співвідношення часто переходить у протистояння, бінарну опозицію, проте навіть контраст, прагнення самоідентифікації часто феноменально переходять у культурно-

світоглядний симбіоз. Але, звичайно, цілковитої суміші не існує, інакше виникла б небезпека цілковитого підкорення однієї культури іншій, адаптація і, як наслідок цього – розчинення.

Прикладом дуалізму – протиставлення власної ідентичності завойовникам – етнографи називають міф про Інкаррі, «записаний ще в 50-ті рр. ХХ ст. перуанським письменником Х. М. Арредасом і досі побутований з-поміж індіанських селян у гірських районах Перу [46, с. 53]. Цей міф присвячений деміургу, який нагадує образи Прометея, короля Артура, Вьяньямьйонена, Калевіпоега, Лачплесіса, Тилля та інших міфологічних героїв. За віруваннями, Інкаррі («цар інків» мовою кечуа) народився від сонця і дикої жінки. Цей творець усього живого, єдиний з природою, був убитий іспанським королем, а голова Інкаррі – відтята від тіла та зарита. Але колись голова і тіло з'єднаються, і герой прокинеться та очолить Страшний Суд [53], тобто тут матиме божественну, Христову функцію. Таким чином, первісна основа міфу тут накладається на більш сучасну – реакцію на конкісту.

Взірцями текстів, що поєднують язичницьку основу і християнські елементи, а також пропонують власну інтерпретацію європейських реалій, можна назвати деякі пам'ятки літератури майя – книгу «Чилам-Балам» (ХVІ ст.) [46, с. 54], але найяскравіший представник літератури періоду «постконкісти» (ХVІ ст.) – це, за словами Я. Шемякіна та інших, хроніст народу науа і культурний діяч Тесосомок, у чіїх текстах поєднуються щира віра в католицьку доктрину і одночасно в язичницьких божеств. Отже, це класичний приклад двовір'я – тенденції, притаманної багатьом народам, зокрема українським етнографічним групам. Культуртрегерами цієї традиції, своєрідними предтечами магічного реалізму були місіонери в Парагваї та інших країнах Латинської Америки, які зберегли тексти індіанської культури, історії та міфології. Зокрема, серед цієї когорти називають Лас Касаса, Б. де Саагуна, Ф. Хіменеса (домініканця, який зберіг рукопис епосу кіче Гватемали «Пополь-Вух») та ін. [46, с. 61–62].

Ця традиція має тяглість у Латинській Америці до сьогодні. Навіть у пізніші часи (1955 р.) у м. Антігуа в Гватемалі, учасники вистави – драми «Рабіналь-ачі» (витриманої в доколумбових синкретичних традиціях) – суміщали корінні звичаї з католицькими. Зокрема, як цікавий приклад дослідники наводять те, що під час цієї вистави кадіння «духу гір» і п'яти гірським вершинам «поєднувалося з молитвами в католицькому храмі» [46, с. 55]. Цей *архетип п'ятериці* можна пояснити асоціацією з *п'ятьма Христовими ранами*, тобто християнським символом. (Згадаймо і принцип кількості та форми намистин на католицькій вервиці – розарії, рожанцю). Показово, що дійство було орієнтовано на текст, тобто вже писемну традицію.

Як приклад креольської чи білінгвальної культури, що становить окремий феномен, учені звертаються до ХVІ ст., доводячи, що в цю добу існувала тенденція транскультурації: показовими постатями цього періоду називають Інку Гарсиласо де ла Вега і Фернандо де Альба Іштлільшочітля (Іштлільшочітля II) [46, с. 57] – метисів, нащадків індіанської та іспанської генеалогій. Метисна культура остаточно сформувалася й розвинулася в ХVІІІ–ХІХ ст. [46, с. 100]. У зв'язку з цим варто згадати близьку їй креольську культуру в контексті творів В. Вовк. Але спочатку треба визначитися зі змістом поняття «креол».

Як зазначала аргентинська громадянка Лідія Крюкова-Качуровська (1935–2020, Мюнхен), дипломована перекладачка, котра тримала тісний контакт із В. Вовк: останнім часом в Аргентині спостерігається тенденція називати креолами («criollos») корінних мешканців цієї країни на противагу іншим, приїжджим (навіть якщо вони її громадяни, як сама кореспондентка [61]). Завдяки цій дефініції аргентинці протиставляють себе іншим, навіть тим, які мають іспанських предків і, за класичним визначенням, теж є креолами. Отже, визначення терміна «креоли» в Латинській Америці нетотожне. Але на початку ХVІІ ст.

«креолами» називали як африканців (народжених уже не в Африці), так і уродженців Латинської Америки – іспанців, які могли і не мати домішки інших народів [60, с. 9]. У Бразилії так називають нащадків африканських рабів; цим персонажам присвячені деякі твори В. Вовк та португаломовних бразильських поетів, яких перекладала авторка. Інше значення слова «креол» – суміш, полукровка, як і «метис». У це визначення можна вкласти й поняття білінгва: нащадки-креоли вільно володіють літературною формою двох мов – наприклад, іспанською чи португальською та французькою, тощо (а не креольськими мовами – різновидом піджини). Відповідно, можна виокремити класичну іспанську або португальську – та інші варіанти цих мов, як-от аргентинську іспанську, бразильську португальську тощо. У числі знаменитих креолів (тобто нащадків мішаних шлюбів) в історії та культурі Латинської Америки можна назвати бразильського поета XVIII ст. Томаса Антоніо Гонзага, національного героя Симона Болівара (1783–1830), перуанського поета Сесара Вальєхо (1892–1938), чилійську поетку Габрієлу Містраль (1889–1957), еквадорського поета і дипломата Хорхе Карреру Андраде (1903–1978), кубинського письменника Алехо Карпентьєра (1904–1980) – представника магічного реалізму, та багатьох інших. Загалом, якщо підсумувати, визначення терміна «креол» неоднорідне (пропонована стаття наводить лише кілька фактів) і еволюціонує з часом.

Креолізм узагалі та в бразильській літературі, як і його гіпотетичний вплив на творчість В. Вовк, уже досліджувався в українських студіях [94].

Показово, що під час аналізу історії та культури Латинської Америки дослідники часто згадують письменників – представників магічного реалізму. І навпаки: літературознавці не обходять увагою історичну та етнографічну специфіку країн цього ареалу. Отже, вивчення літератури Латинської Америки неможливе без урахування історичного контексту, а історії – без літературних явищ.

У зв'язку з креолізмом є інша проблема (зокрема у творах В. Вовк). *Це проблема індіанізму (індіанізму)*, що у творчості української письменниці вимагає докладного аналізу з урахуванням міфологічного, етнографічного, соціального аспекту. (Не плутати з індіанізмом як дослідженням індійської культури: в українському літературознавстві цей термін спочатку застосовувався на позначення Індії в І. Франка та ін. – за аналогом до еллінізму, «рецепцію індійських елементів» [62, с. 81]). Окремі питання про індіанські, африканські та ін. мотиви у творчості письменниці вже були (як-от [76], [91] та ін.) – наприклад, латиноамериканський сценарій малінчизму на прикладі героїв творів, де інша тематика іншої культури [86], тощо), але хотілося б докладніше висвітлити цю тему в історичному контексті.

В українській гуманітаристиці вплив індіанської культури на формування магічного реалізму (як і взагалі творчого методу діаспорних письменників) також не аналізувався. Джерельна база, присвячена питанню індіанізму (англійською, іспанською, російською та ін. мовами), стосується переважно історії, політики, соціології, і щонайменше культури. Аналіз літературної творчості, позначеної питанням індіанізму, що являє насправді не вузький аспект, а складну систему, майже не презентований.

Серед опрацьованої літератури, присвяченої цьому питанню, можна назвати дослідження І. Оржицького (Україна) [64], узагалі українських іспаністів, здобутки Інституту Латинської Америки, зокрема Т. Гончарової та її колег. Незважаючи на те, що ця авторка розглядає індіанізм у Болівії, Перу та Еквадорі, тоді як насамперед інтерес дослідження викликає Бразилія, індіанізм має спільні риси в різних країнах Південної Америки. До того ж хронологічні межі праці Т. Гончарової «Индеанизм: идеология и политика. Боливия, Перу,

Еквадор» стосуються 50–60-х рр. ХХ ст., тобто періоду остаточного формування мистецького світогляду В. Вовк і творіння нею збірок уже на бразильському ґрунті.

Передусім слід визначитися з терміном, оскільки вживаються варіанти «індіанізм» та «індихінізм» (або «індихенізм»). За свідченням Т. Гончарової, перший термін (від ісп. *Indio* – індіанець) більше стосується політичної ситуації та історії, тоді як другий (від ісп. *indigena* – тубілець) уживається на позначення напряму в художній літературі [45, с. 8]. Отже, друге поняття ширше, тому що має на увазі тубільців узагалі. Тому коректніше в мистецькому аналізі вживати варіант «індихенізм» та розмежувати обидва варіанти вживання цього терміна. Таким чином, у дослідженні визначення «індіанізм» стосуватиметься історичної та політичної специфіки, а «індихенізм» – культурно-мистецької.

Як пояснює дослідниця історію розвитку терміна, спочатку індіаністами називалися культурні та просвітницькі діячі. Отже, у цьому випадку превалювало мистецтво як формотворчий чинник нового напряму, і тільки пізніше індіанізм набув політичного значення. Витоками нового напрямку можна вважати фольклор і романтизм, хоча так званий «преіндихенізм» почав формуватися під впливом конкістадорів та єзуїтських місіонерів. Незважаючи на обмежений етнографізм такої діяльності, тим не менш, інформація про корінне населення та своєрідну культуру була зафіксована в джерелах ХVІ ст.

Аналізуючи загальну картину формування індихенізму, можна вичленувати дилему «індихенізм vs іспанізм», оскільки, за твердженням дослідників, ця течія постала як реакція на колонізаторську ідеологію. Повернення до витоків, своєрідний нативізм був сформульований перуанським діячем М. Гонсалесом Прадою: індіанець є «справжнім субстратом нації» [45, с. 16].

М. Астуріас на церемонії вручення йому Нобелівської премії (1967) наголосив, зокрема, на кількох особливостях латиноамериканської літератури. Незважаючи на те, що ці твердження стосуються прози, вони дотичні й до поезії.

Невживаючи терміна «індихенізм» чи «індіанізм», письменник, тим не менш, здійснює стислий дискурс саме такого явища в латиноамериканській літературі, починаючи від її витоків. Зокрема, М. Астуріас прямо запитує: «Чи існував в індіанців жанр, подібний до повісті чи роману?» [2, с. 5] – і сам відповідає стверджувально, наводячи приклади історичних хронік, пояснюючи, що вони ближчі саме до художніх творів: вигадка (міф) створювала особливу реальність, яку «ми назвали б сюрреалістичною» [2, с. 6]. Тут можна згадати епічну форму таких фольклорних творів. М. Астуріас іде в аналізі ще далі, пропонуючи історичний контекст: «Ці епічні пісні, такі поширені в літературі американських тубільців і такі мало ще вивчені, містять у собі те, що ми називаємо «зав'язкою в романі» і що іспанські ченці та вчені мужі позначали словом «вигадки» [2, с. 7]. Але словом «вигадки» можна назвати і слово «міф», що має багато значень, а також сучасний термін *fiction* (протилежне художній літературі – нон-фікшн, *non-fiction*). Творчість латиноамериканських магічних реалістів (як і бразильських авторів), а також українки В. Вовк як художня – це *fiction*, проте на межі *non-fiction*.

Отже, створення особливої, сакральної реальності, що здається більш вірогідною, ніж профанна, має свою тяглисть і в мистецтві ХХ–ХХІ ст.: у кінематографії можна згадати сюрреалізм Л. Бунюеля, а в літературі – твори Х. Л. Борхеса та інших магічних реалістів, а також, звичайно, тексти В. Вовк. Описуване створюється «тут і зараз», у профанній площині, але водночас має і хронологічний підтекст, алюзії до попередніх, часто міфічних епох (Г. Маркес), ілюзорну і водночас реальну близькість божеств до смертних.

Також у лекції М. Астуріас не забув і про відгомін шаманського обряду – перетворення наративу на синкретичне дійство (рештки якого збереглися в іграх):

«Користуючись піктограмами, читач – індіанці не робили різниці між читанням і оповіданням, це було для них одне і те ж – розповідав-співав тексти для тих, хто прийшов його послухати» [2, с. 5]. М. Астуріас наголошував на винятковості, сакральності писаного тексту (угім, писаним його можна назвати умовно, маючи на увазі піктограми), оскільки читач був єдиним, хто розумів шифр і доносив його значення до слухачів [2, с. 6]. Звідси – підсилена увага до символу як у латиноамериканській літературі взагалі, так і в українській творчості, розвинутий в еміграції (приклад – В. Вовк).

Схильність до сакралізації тексту (іноді несвідомий) виявляється у творчості В. Вовк завдяки двом прийомам. Перший – це підсилений (але гармонійний) вияв ерудиції, елітарність форми і змісту. Ці твори розраховані на підготованого читача. Другий прийом – уже окреслена увага до архаїчного начала. Поєднані зі строго дозованим орнаменталізмом, ці лаконічно-символічні тексти досягають особливої глибини, а мінімалізм художніх засобів (у нових творах) додає особливої гри відтінків – змістових і формальних. У такий спосіб, це споріднює творчість В. Вовк з прозою М. Астуріаса, поезією Х. К. Андраде, Леона де Грейффа та інших латиноамериканських письменників. Авторка не прагне показу розгорнутого потоку свідомості чи гри слів, її творчі принципи – більш різноманітні та виразні.

І в М. Астуріаса, і у Г. Містраль, і в інших письменників мішаного походження (з індіанським корінням) наявне особливе додаткове почуття, специфічний інстинкт, непритаманний європейському мисленню (оскільки воно розвивається в іншому векторі), що створює особливу методологію їх творчого методу. Це наближає мистецькі пошуки названих авторів до методу В. Вовк, чия творчість так само позначена підсиленням значенням сфери несвідомого та невловимим, але відчутним впливом додаткової інстинктивної складової. Висока культура, освіченість, глибокий психологізм – з одного боку, – і природне існування архаїчності (не стилізоване) – з другого – становлять особливості творів В. Вовк, хоча такий поділ дуже умовний.

Кажучи про феномен американської культури, М. Астуріас не лише не оминає кінематографічності сучасного роману (тобто фактично стверджуючи про синкретизм та інтертекстуальність), але й проводить глибші паралелі. На його думку, Америка як територія мішаних культур – це ще й лінгвістичне поєднання: «... триває процес злиття мов. Усі мови, якими говорять американці, – це суміш, що складається, окрім індіанських, з європейських і азійських мов, завезених до Америки юрбами іммігрантів» [2, с. 19]. Письменник пояснював: «Наша проза відторгає синтаксичні канони іспанської мови» [2, с. 19], тому що більше спирається на тубільну фольклорну традицію. (Зокрема, така тенденція – відтворення внутрішнього мовлення, тобто відхід од класичної форми – спостерігається в повісті В. Вовк «Старі панянки»; прийом, подібний до роману Дж. Джойса «Улісс», але не суто формалістичний, а більш психологічний). Але те ж саме можна сказати про поезію. Звичайно, канонічні форми у творчості багатьох поетів (зокрема, В. Вовк) досі існують, проте зміст, а також деякі прийоми архаїчного фольклору: алітерації, глосолалія, фактично розкодування слова, використання засобів заклинань тощо – справді роблять таку лірику неklasичною в хорошому розумінні цього слова. (Один з яскравих прикладів – збірки «Вогонь Купали» і «Ораторія хвали», під час створення яких авторка працювала над стилем, добираючи рідкісні форми зі словників [8], [20]). Поезія і проза В. Вовк, як і твори її суто латиноамериканських попередників, не має на меті декодування чи руйнації форми або експериментаторства в чистому вигляді. Це гармонійне поєднання кількох аспектів.

Як зазначає Т. Гончарова: «У своєму соціальному аспекті ідеологія перуанського індіанізму аналогічна головним постулатам російського народництва другої половини

XIX ст. (це, перш за все, ідея перетворення суспільства на основі патріархальних традицій та інститутів селян)» [45, с. 35], і далі виокремлює етнічний момент, подібний знову ж таки до програми російського народництва. Водночас ця форма індіанізму (як, утім, розвиток цієї течії й в інших країнах Латинської Америки, зокрема в Бразилії) подібна до українського народництва та аналогічної діяльності в колонізованих країнах. Головними рисами такої течії можна назвати: ідеалізація «природної людини», перебільшене й обмежене оспівування патріархального ладу, етнографізм, протиставлення природи і культури, нахил до просвітництва і дидактизму, не позбавлений сентиментальності. В українській літературі можна виокремити кілька хвиль описів «природної людини» та її побуту – від сентименталізму до пізніших течій, напрямів тощо, зокрема в XX ст. Із класики неоромантизму, наприклад, однією з показових є новела О. Кобилянської «Некультура».

Одним з варіантів початку магічного реалізму можна назвати 20-ті рр. XX ст., зокрема оповідання перуанського індіхеніста Енріке Лопе са Альбухаре, де були відображені тубільні легенди, вірування, а також життя індіанської громади [45, с. 41]. Отже, міфологічні уявлення були поєднані з реалізмом. Водночас Альбухаре в «Андських оповіданнях» (1921), а також «Нових андських оповіданнях» (1927) натуралістично змальовував «ту страшну дійсність, яка постала перед ним у громадах» [45, с. 43]. Схожу позицію займали Е. Золя, О. Кобилянська та ін., а пізніше – В. Вовк (прикладом може бути роман «Тотем скальних соколів» [32], [90]). Водночас без дотримання суворих правил патріархату змальовувані персонажі не змогли б вижити. Спостереження того, що індіанців цікавила лише земля, але не інші питання політики чи культури [45, с. 165–166], викликає прямі асоціації з українським хуторянством. Боротьба за землю, різкий контраст між натуралістичним страхом і відчаєм та світлим ліризмом [45, с. 44–49] – прикметні риси не лише латиноамериканської літератури цього періоду, але й української кінця XIX – 90-х рр. XX ст. (наприклад, М. Матіос). Схожу тенденцію назвала С. Павличко, згадавши в аналізі сучасної їй літератури (90-х рр. XX ст.) жіночу прозу – уже відомих на той час Г. Пагутяк, Є. Кононенко та ін. і «перспективної дебютантки 1997 року» [65, с. 185] С. Касьянової про травматичну дійсність, підкорення слабких персонажів (жінок) сильним (чоловікам), домашнє насильство. Зокрема, дослідниця зробила своєрідний «синопсис» книги С. Касьянової: «Вона описує тьмяно-сірий світ, життя без мети і перспективи, моторошні будні жінок з невеликих містечок: вони є постійним об'єктом брудних жартів, п'яного насильства і тихо ненавидять похмурий і огидний світ, у якому живуть» [65, с. 186]. Це змалювання у прозі можна вважати відлунням патріархального ладу, жорстокого своєю незламною вертикаллю – підкоренням нижчого (слабкого, молодшого) вищому (старшому, сильнішому).

Особливістю розвитку різних сфер діяльності Латинської Америки називають транскультурацію. У розвитку індіанізму виокремлюють поступову зміну ультранационалістичних тенденцій на традиціоналістські [45, с. 54]. У творчості В. Вовк традиціоналістська форма індіхенізму поєднується з модерністською: авторка змальовує то індивідуальність персонажа поза громадою чи в ній самій, то показує накладання різних культур в урбаністичному оточенні.

Реакцією на іспанізм можна назвати і притаманний багатьом підкореним культурам процес, який у цьому випадку має назву «бланкізація» (ісп. Blanco – білий, обілювання), тобто ідеалізація поневолених індіанців на протигагу колонізаторам [45, с. 56].

Проте формулювання поняття «індіанець» (аналогічно «українець») тривалий час не могло набути належної чіткості, оскільки під цим терміном розуміли лиш аграрія, що розмовляє тубільними мовами і не бере участі в культурній діяльності. Критика такої дефініції була цілком слушною, оскільки подібне формулювання нагадує визначення

Платоном людини – яке було висміяне Діогеном (тобто Платонове формулювання «двонога істота і без пір'я... і з пласкими нігтями» [113, с. 126]). Так само на кожному етапі українська література мусила пізнавати саму себе, як і образ українця – від ментальності до інших чинників.

Попри брак системності у вищезазначеному індіанському дискурсі, можна вичленувати деякі риси типу індіанця в культурі: селянськість, архаїчність, анімізм, синкретизм, неписьменність. Схожі особливості виокремлювали в типажі українського селянина. Так само розвивалася тодішня латиноамериканська література. Варто згадати перуанського діяча, метиса У. Бланко, який дорікав сучасним йому поетам, що вони не прагнуть змальовувати життя простих людей, натомість звертаючись до теми великих особистостей [45, с. 57]. Насправді історичний період, на думку Бланко, вимагав саме виведення героями індіанців – так званої розмови на рівних автора і реципієнта.

Характеристика етнокультурної специфіки Латинської Америки вимагає знання моменту: у XX ст. уже не існувало чистих індіанців [45, с. 61], натомість великий відсоток склали метиси і креоли, хоча й стверджувалося, що креол не являє собою нації [45, с. 84]. Твердження про месіанізм індіанців (аналогічно – в українській та польській літературі доби романтизму до XX ст. включно) призвело до цікавого спостереження про індіанізацію іспанців (тобто нащадків завойовників) [45, с. 93]. Отже, сама тенденція суміші вимагає розгляд синтезу культур водночас з урахуванням конкретно українського, індіанського, негритянського чи португальського (на бразильському ґрунті) елементів.

Резюмуючи, Т. Гончарова стверджує про концепцію латиноамериканського магічного реалізму (на прикладі творчості М. Астуріаса і А. Карпент'єра) у такий спосіб: «... це заперечення західних «ідеалів розвитку», прагнення спертися на «самобутню реальність так званих «традиційних суспільств» у пошуках гуманізму і справедливості. Це протиставлення «природних» рис людини... стандарту, меркантилізму, «механізованій бездушності»» [45, с. 89]. Безперечно, такі риси: прагнення втечі до архаїчного світу (своєрідний ескапізм, часто духовний), неприйняття цивілізації, відкриття в несвідомому первісного гуманізму тощо – простежуються в творах цього напрямку. Але названими особливостями магічний реалізм не вичерпується. Адже тоді незрозуміло, чим індіксенізм та магічний реалізм тоді відрізняються від будь-яких інших течій чи окремих творів у літературі, де також змальовано негативні риси технологізації – наприклад, оповідання Рея Бредбері «Вельд» («Veldt»), або творчості українських письменників різних періодів (від доби сентименталізму до кінця XX ст.), або ж російських «деревенщиків» тощо, тобто мистецтва, не позначеного індіанською культурою. Таким чином, риси магічного реалізму набагато складніші, а коріння цього напрямку глибше.

Корінням індіанізму, індіксенізму, а також магічного реалізму можна назвати філософів, психоаналітиків та інших мислителів, згадуваних радянськими дослідниками лише побіжно. Це А. Тойнбі, О. Шпенглер, З. Фройд, Г. Маркузе, Х. Прієто, Ж.-П. Сартр, Ф. Фанон [45, с. 174]. Відчуження, екзистенціалізм, увага до сфери несвідомого, культурологічних процесів західної цивілізації – усе це не могло не вплинути на аналізовану течію.

Відповідно, наведений контекст дозволить глибше зрозуміти засади творчості В. Вовк, оскільки письменниця завжди позиціонувала себе як українку, проте тривалий час формувалась у латиноамериканському, а вужче – бразильському оточенні. Спочатку європейський досвід (навчання в Німеччині), потім – Бразилія, далі – численні подорожі (перелічую основні віхи життя схематично) були унікальними для формування специфіки В. Вовк, але водночас і нагадує шлях латиноамериканських поетів-дипломатів, як-от Х. Андраде (порівняння біографій і творчості [83]).

Україна і українська ідентичність постійно осмислюються у творчості В. Вовк – від міфу, міфологеми, символу (язичницьких божеств, географічних реалій, історичних подій тощо) до концепту. Варто наголосити на релігійному чиннику: для письменниці Україна часто ототожнюється з християнством, від хрещення Русі (а, відтак, асоціюється із відповідними постатями, як-от князем Володимиром) до сучасних подій. Отже, це увиразнюється в символах скульптур, архітектурі тощо. Також це елементи орнаментів, часто як імплікатури – так, Ангел у «Вселенній містерії» (2017) підсумовує свій монолог («Трипільська писанка») словами: «Трипільську писанку / прикрашують церковки, / Хрести й дзвіниці» [9, с. 80]. Це Україна від язичництва до князівської доби, бароко і сучасності. Локусами є Київ, Карпати тощо, а взагалі – Україна. Така ієротопія (причому християнства) помітна у цитованій вище збірці «Вселенна містерія», де є монолог Чоловіка «Володимирська Гірка»: «Ходімо на Володимирську Гірку / Поздоровити Христителя/ Над молитовними хвилями // Поклоняться князю / З Либіддю і братами / Дугасті мости на Дарницю. // Роздзвоняться Михайлівський / Із Святою Софією, / Порозцвітають каштани, / І буде мир на землі» [41, с. 79]. Тут не сказано, яка саме річка мається на увазі, але зрозуміло, що це Дніпро, і сам вірш подає цілу панораму столиці, від історичної ретроспективи до каштанів як київської «візитівки». У нових збірках це часто вірші-подяки у формі молитов. Наприклад, у новій книзі «Яблуко на Спаса» (2021) заключний вірш, № 50 «Подяка», написаний як звертання до Бога. Зокрема, сказано: «Ти Володимира нам поставив / На наддніпровім узгір'ї / І даєш приклад, аби ми стали / Мудрі, святі та вірні» [41, с. 52]. Підсумувавши авторські творчі принципи, можна сформулювати такий висновок: письменниця вміє *бачити*. Узагалі вона, зіставляючи діяльність українського народу із культуртрегерством Лорки [31, с. 240], вимагала і вимагає докладнішої та повнішої самопрезентації нашої діяльності, оскільки (кажучи про переклади і потребу в них): «Нас можуть тільки тоді цінувати і любити, як пізнають наше обличчя» [31, с. 241].

Креолізм та індіанізм (індихенізм) як, на перший погляд, атрибути саме латиноамериканської культури, наявні – зокрема імпліцитно – у текстах української письменниці в Ріо-де-Жанейро. Також латиноамериканська історія певними подіями – і навіть пошуком власної ідентичності новим поколінням творців – нагадує українську, причому в період нового знайомства В. Вовк зі своєю Батьківщиною (завдяки шістдесятникам і сімдесятникам). Це пізнання України через культуру, діалогізм, взаємообмін. Тому власні твори, переклади, епістолярна спадщина, публіцистика, не кажучи про постійне живе спілкування в Україні тут нерозривні. Це вміння кооперуватися демонструють факти перекладацької співпраці з Г. Кочуром і В. Бурггардтом як продовжувачами неокласицизму. «Спогади» В. Вовк як основне джерело в поєднанні з лірикою створюють панораму України в еволюції, але очима європейської інтелігентки, яка більшість життя розвивала талант на бразильському ґрунті. Проте оригінальність В. Вовк не вичерпується одним локусом, оскільки Європа і Південна Америка (не кажучи про США) поєднуються в її освітній базі, віддзеркалюваній у текстах. Отже, тексти і діяльність цієї авторки свідчать про бажання знайти спільну точку дотику, уміння контактувати і об'єднувати українську культуру. Робота має перспективу продовження у літературознавчому, культурологічному, перекладознавчому, мистецтвознавчому та ін. аспектах.

Література

1. Астаф'єв О. Міражний простір модернізму. *Поети «Нью-Йоркської групи»*. Антологія / упоряд. текстів О. Г. Астаф'єва, А. О. Дністрового; передм. О. Г. Астаф'єва. Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2009. С. 3, 31–39.

2. Астуриас М. О магии слова. *Астуриас М. Юный Владелец сокровищ: Повесть* / Пер. с исп. Н. Трауберг. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2003. С. 5–7, 10, 19.
3. Буарке ді Оланда С. *Коріння Бразилії*, пер. з португ. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр, 2015. 240 с.
4. Вовк В. Бабине літо (остання книга спогадів). Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2016. 102 с. ; світлини.
5. Вовк В. Бердо. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2019. 72 с.
6. Вовк В. Будова. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2015. 84 с.: іл.
7. Вовк В. Вітряк на перехрестю. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2018. 74 с.; фото.
8. Вовк В. Вогонь Купала. Ріо-де-Жанейро – Київ – Львів: БаК, 2014. 140 с.
9. Вовк В. Вселенна містерія. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2017. 116 с.
10. Вовк В. Голос іздаля. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2018. 54 с.
11. Вовк В. Зі скрині забутих предків / переклад Тадей Карабович – WiraWowk. *Zeskrzynizapomnianychprzodków. Przekład: Tadeusz Karabowicz.* Ріо-де-Жанейро – RiodeJaneiro: Contraste, 2019. 46 с.
12. Вовк В. Знамено, повісті і романи. Львів: БаК, 2011. 520 с.
13. Вовк В. Курган. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2019. 78 с.
14. Вовк В. Легенда. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2019. 56 с.
15. Вовк В. Маскарада: Короткі оповідання. Київ: Факт, 2008. 288 с.
16. Вовк В. Мережа. Львів: БаК, 2011. 152 с.
17. Вовк В. Місячне павутиння. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2017. 94 с.: фото.
18. Вовк В. Нас єднало намагання піднести престиж української культури в світі. *Українська літературна газета.* 2014. № 16 (15 серп.). С. 8–9.
19. Вовк В. Нев'янучий квіт. Ріо-де-Жанейро: [б. в.], 2017. 114 с.
20. Вовк В. Ораторія хвали. Ріо-де-Жанейро – Київ – Львів, 2015. 151 с.
21. Вовк В. Печерні малюнки. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2018. 52 с.
22. Вовк В. Поезії. Київ: Родовід, 2000. 422 с.
23. Вовк В. Португальськомовні вірші – Versosemlínguaportuguesade Wira Wowk. RiodeJaneiro: Contraste, 2015. 68 с. : фото.
24. Вовк В. Рай-дерево (Солодка черешня). Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2018. 54 с.
25. Вовк В. Розарій для Богородиці. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2020. 58 с.
26. Вовк В. Розарій для Святого Духа. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2020. 56 с.
27. Вовк В. Розарій для Христа. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2020. 58 с.
28. Вовк В. Ромен-зілля. Поезії. Видання журналу «Бористен», Дніпропетровськ: Пороги, 2007. 66 с.
29. Вовк В. Свято з Жар-птицею – Wira Wowk. *Święto z Ognistymptakiem* / переклад з української мови Тадей Карабович. *Przekład z językukraińskiego Tadeusz Karabowicz.* Ріо-де-Жанейро / RiodeJaneiro: Contraste, 2019. 62 с.: іл.
30. Вовк В. Спілкування з опалевим метеликом / переклад Тадей Карабович – Wowk W. *Dialog z motylem o barwieopalu* / *Przekład: Tadeusz Karabowicz.* Ріо-де-Жанейро: Contraste – Львів, 2019. RiodeJaneiro: Contraste – Lwów, 2019. 96 с.
31. Вовк В. Спогади. Київ: Родовід, 2003. 456 с.
32. Вовк В. Тотем скальних соколів. Ріо-де-Жанейро – Львів: БаК, 2010. 116 с.
33. Вовк В. Три бразилійські легенди. Ріо-де-Жанейро, 1961–2015. 52 с.
34. Вовк В. Три поеми. Ріо-де-Жанейро – Львів: БаК, 2016. 128 с.
35. Вовк В. Три поетеси еспанської Америки / пер. з іспан. Віра Вовк. *Кур'єр Кривбасу.* 2015. № 308–309–310. С. 135–142.

36. Вовк В. Україні. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2019. 56 с.
37. Вовк В. «Українська – мова серця і мова дому». *Українська літературна газета*. 2017. № 9 (5 травня). С. 8.
38. Вовк В. Час рікою пливе... (спогади). Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2019. 103 с.; фото.
39. Вовк В. Човен на обрії. Ріо-де-Жанейро – Львів: БаК, 2013. 136 с.
40. Вовк В. «Я в усьому і завжди – насамперед українка»; спілкувався Михайло Сорока. *Слово Просвіти*. 2017. № 16 (20–26 квітня). С. 12–13.
41. Вовк В. Яблуко на Спаса. Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2021. 54 с.
42. Вовк В. REVISTA ORFEU: тема Орфея в португальській і бразильській літературі. *Кур'єр Кривбасу*. 2016. № 320–321–322. С. 170–174.
43. Гаврилюк Н. «Крізь століття твій голос лунає»: до ювілею Віри Вовк. URL: <http://www.ilnan.gov.ua/index.php/uk/new/item/766-kriz-stolittia-tvii-holos-lunaie-do-iuvileiu-viry-vovk> (дата розміщення: 08.02.2021, 07:05).
44. Гаврилюк Н. Під плахтою неба: поезія Віри Вовк. Дрогобич: Коло, 2019. 168 с.
45. Гончарова Т. В. Индеанизм: идеология и политика. Боливия, Перу, Эквадор. 50-60-е годы XX века. Москва: Наука, 1979. 200 с.
46. Гончарова Т. В., Стеценко А. К., Шемякин Я. Г. Универсальные ценности и цивилизационная специфика Латинской Америки. Кн. 1. Роль европейского начала в цивилизационном процессе в Латинской Америке: проблема соотношения универсального и локального. Москва: ИЛА, 1995. 145 с.
47. Григорчук Ю. Від Борислава до Ріо-де-Жанейро. *Наш український дім. Науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори*. Ніжин, 2020. № 1. С. 40–58.
48. Григорчук Ю. М. Проза Віри Вовк: виміри сакрального. Брустурів: Дискурсус, 2016. 364 с.: іл.
49. Григорчук Ю. Рукописи Віри Вовк, віднайдені в архіві Ростислава Братуня. *Українська літературна газета*. 2020. № 13 (279). 3 липня 2020. С. 6.
50. Гримич М. Бранзолія: подорожні записки. Київ: Дуліби, 2015. 156 с.
51. Жодані І. М. Емма Андіївська і Віра Вовк: тексти в контексті інтерсеміотики: монографія. Київ: ВДК «Університет «Україна», 2007. 116 с.
52. Залеська-Онишкевич Л. Про Естеру, притчі й алегорії Віри Вовк. *Вовк В. Диптих*. Львів: БаК, 2013. С. 61–62.
53. Инкарри. URL: <http://www.symbolarium.ru/index.php/Инкарри> (дата обращения: 22.02.2014).
54. Калинець І. Віра Вовк «Нев'янучий квіт». «Я загортаюся в поезію». Вовк В. *Нев'янучий квіт*. Ріо-де-Жанейро: [б. в.], 2017. С. 5–9.
55. Карабович Т. Міфопоетика Нью-Йоркської групи: монографія. Київ: Талком, 2017. 461 с.
56. Козіна Н. Філософська основа та поетика романів Віри Вовк «Вітражі» і «Старі панянки». *Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори): літ.-наук. зб.* Київ – Херсон: Просвіта, 2010. Вип. 7. С. 32–47.
57. Коровченко С. Донька світла – Віра Вовк. *Український дім: Освітньо-пізнавальний часопис про Україну та українців діаспори*. 2018. Ч. 3 (89). С. 1–2.
58. Коцарєв О. Віра Вовк – «магічний реалізм» по-українськи. *Теги видавництва «Факт»*. *Тексти*. 10.07.2009. URL: http://texty.org.ua/pg/article/omelyan/read/2414/Vira_Vovk_magichnyj_realizm_poukrajinsky?a_srt=&a_offset=1092 (дата звернення: 02.04.2013).

59. Коцюбинська М. *Метаморфози Віри Вовк: передмова*. Вовк В. *Поезії*. Київ: Родовід, 2000. С. 8, 10–15, 23, 32.
60. Курьер ЮНЕСКО: Окно, открытое в мир. Континент Латинская Америка. Сентябрь-октябрь 1977. 70 с.
61. Лист Лідії Крюкової-Качуровської (Lidia Krukow) англійською мовою до Ольги Смольницької від 20 квітня 2014 р. (*З неопублікованого архіву Ольги Смольницької*).
62. Літературознавча рецепція і компаративістичний дискурс / редактори: Р. Т. Гром'як, І. В. Папуша. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 378 с.
63. Мацько В. Синтез белетристичного й документального модусів як особливість художньої практики Віри Вовк. *Філологічний дискурс*. 2018. Вип. 7. С. 109–117.
64. Оржицький І. О. Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20–80-х роках ХХ століття. Харків: Майдан, 2016. 353 с.
65. Павличко С. Виклик стереотипам: нові жіночі голоси в сучасній українській літературі. *Павличко С. Фемінізм* / передм. Віри Агеєвої. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 185–186.
66. Павличко С. Теорія літератури / передм. Марії Зубрицької. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 679 с.
67. «Перевод – это процесс принятия решений» 17 сентября, 2018 [Татьяна Некряч]. Текст: Вика Федорина. URL: <https://kyivdaily.com.ua/tatyana-nekryach/> (дата розміщення: 17.09.2018, дата звернення: 05.12.2019).
68. Ріка життя Віри Вовк: інтерв'ю з письм. Вірою Вовк / розмовляв Богдан Залізняк. *За вільну Україну*. 2007. 12 жовтня. URL: <http://lib.if.ua/exhib/1236010827.html> (дата звернення: 17.05.2016).
69. Рубчак Б. Меандрами Віри Вовк. *Рубчак Б. Міти метаморфоз, або Пошуки доброго світу: Есеї / упоряд. Василь Габор*. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. С. 380–404.
70. Смольницька О. Авторська геопоетика: реальні та ірреальні місця у творчості Віри Вовк. *Геопоетичні студії. Науковий альманах* / голов. ред. Христина Семерин; авторка ідеї Світлана Кочерга. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. Вип. 5. Феномен місця. С. 38–59.
71. Смольницька О. Архетипна основа роману Віри Вовк «Останній князь Звонимир». *Слово і Час*. 2011. № 9. С. 82–90.
72. Смольницька О. Віра Вовк. *Смольницька О. У пошуках коріння. Телесценарії. Статті. Нариси. Рецензії. Огляди*. Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»», 2010. С. 111–114.
73. Смольницька О. Віра Вовк як представниця сучасного магічного реалізму. *Українознавство*. 2013. № 2. С. 16–19.
74. Смольницька О. Жінки-святі у поезії Віри Вовк: киеворуський і західноєвропейський контексти з кельтськими паралелями. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія "Філологія"*. Ужгород, 2017. Вип. 1 (37). С. 83–90.
75. Смольницька О. «Зелене Вино (VihnoVerde). Антологія модерної португальської та бразилійської поезії» (Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2009) / переклад і довідки Віра Вовк (Селянська). *Смольницька О. У пошуках коріння. Телесценарії. Статті. Нариси. Рецензії. Огляди*. Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»», 2010. С. 270–273.
76. Смольницька О. Інтеграція української інтелектуалки у свою і чужу культуру. Феномен персоналії Віри Вовк. *Антропологія трансформацій: українське суспільство в*

умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії: кол. моногр. [наук. ред. Марина Гримич, відп. секр. Тіна Полек]. Київ: Дуліби, 2018. С. 90–145.

77. Смольницька О. Культурна самоідентифікація ліричного героя у вибраній поезії Віри Вовк: aestheticinterior. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Культурологія». *Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур: матеріали ІХ міжнародної наукової конференції. (Острог, 20–21 травня 2016 р.)*. / ред. кол.: І. Д. Пасічник, Д. М. Шевчук та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. Вип. 17. С. 151–160.

78. Смольницька О. Літературна казка у творчості Віри Вовк: українсько-бразильські зв'язки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія»*. Ужгород – 2016. Вип. 2 (36). С. 232–236.

79. Смольницька О. «Лоза (Videira) Мала антологія молодої лірики України» (Ріо-де-Жанейро: Contraste, 2009). Видавець і перекладач – Віра Вовк (Селянська). *Смольницька О. У пошуках коріння. Телесценарії. Статті. Нариси. Рецензії. Огляди*. Сімферополь: КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. С. 274–275.

80. Смольницька О. Мандала як багатозначний архетип у поетичній збірці Віри Вовк «Мандала». *Південний архів. Філологічні науки*. Херсон, 2017. № 69. С. 142–145.

81. Смольницька О. Міф про вічне повернення у поезії Віри Вовк. *Міфологія і фольклор*. 2016. № 3–4. Липень–грудень. С. 78–89.

82. Смольницька О. Міфологеми жінки-змії і водяного божества у творчості Віри Вовк. *Українське літературознавство*. 2016. Вип. 81. С. 105–112.

83. Смольницька О. Неоміфологізм у творчості Віри Вовк і Хорхе Каррери Андраде. *Міфологія і фольклор*. 2015. № 3-4 (19). С. 98–107.

84. Смольницька О. Особливості змалювання народного католицизму в творчості Віри Вовк: компаративний аналіз українського та латиноамериканського магічного реалізму. *SpheresofCulture*. Vol. VIII. Lublin 2014. S. 252–258.

85. Смольницька О. Поема Віри Вовк «Гріх святости» як сучасне переосмислення традиційного житійного сюжету. *Наш український дім. Науково-популярний часопис для вчителів України та діаспори*. 2020. №2. С. 73–88.

86. Смольницька О. Проблеми самоідентифікації та малінчизму в творчості Віри Вовк (Ріо-де-Жанейро). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство): збірник наукових праць / за ред. проф. Оксани Філатової*. Листопад 2016. № 2 (18). Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 22–232.

87. Смольницька О. Релігійна символіка в поезії Віри Вовк (Ріо-де-Жанейро): проблема ієротопії. *Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. Серія «Філологія»*. Вип. 23. Переяслав-Хмельницький: «ФОРМ ДІАЛОГІКА Я. М.», 2016. С. 138–148.

88. Смольницька О. Психологічні дослідження Ніли Зборовської в річищі неоміфологізму: порівняння з творчістю Віри Вовк. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2015. Вип. 18–20. С. 350–362.

89. Смольницька О. Тарас Шевченко у рецепції компаративних студій Віри Вовк: порівняння доктрин українського і бразильського романтизму. *Українознавство*. 2015. № 1 С. 44–53.

90. Смольницька О. «Тотем скальних соколів» Віри Вовк як приклад українського магічного реалізму. Віра Вовк. Тотем скальних соколів / Рецензії. *Слово і Час*. № 12 (600). Грудень 2010. С. 105–109.

91. Смольницька О. Українські мисткині Бразилії: вияв національної самоідентифікації у творчості (на прикладі Віри Вовк). *Ucraina Magna*. Київ, 2017. Vol. II: Українська жінка у іншонаціональному середовищі: побутовий та громадянський вияви / за заг. ред. В. Піскун; упоряд. Д. Гордієнко та Ю. Горбач. С. 408–416.
92. Смольницька О. Формування творчого методу української мистецької еміграції в Латинській Америці. *Теоретична і дидактична філологія: збірник наукових праць. Серія «Філологія»*. Вип. 24. Переяслав-Хмельницький: «ФОРМ Домбровська Я. М.», 2016. С. 81–94.
93. Смольницька О. О. *Бразильський контекст у поезії Максима Рильського і Віри Вовк: спроба компаративного аналізу. Development of philological sciences in countries of the European Union taking into account the challenges of XXI century: Collectivemonograph*. Lublin: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. S. 382–402.
94. Смольницька О. О. Вплив формування основних мотивів бразильської художньої літератури на творчий метод української письменниці в Ріо-де-Жанейро Віри Вовк: контекстуальний аспект. *Україна і світ: діалог мов та культур: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 29 березня – 31 березня 2017 року*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2017 С. 341–343.
95. Смольницька О. О. Драматургія Федеріко Гарсія Лорки в українських перекладах: інтертекстуальність і католицька символіка. *Молодий вчений*. Грудень 2017. № 12 (52). Херсон, 2017. С. 259–266.
96. Смольницька О. О. Інтермедіальність лірики Віри Вовк: діонісійство, орфізм, екфрасис у кінематографічному аспекті. *Література в контексті культури: збірник наукових праць* / ред. кол.: В. А. Гусев (відп. ред.) та ін. Вип. 27 (2). Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. С. 160–168.
97. Смольницька О. О. Міфологічні та реалістичні орієнтири вибраної поезії української письменниці в Ріо-де-Жанейро Віри Вовк у зіставленні з іншомовними віршами українських поетів у діаспорі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія "Філологія"*. 2016. Т. 2. № 24. С. 82–84.
98. Смольницька О. О. Образ фатальної жінки і архетип Великої Матері у творчості членів Нью-Йоркської групи: фольклорно-міфологічний контекст. *Молодий вчений*. 2017. № 9 (49), вересень (YoungScientist. № 9 (49), September. 2017). С. 272–280.
99. Смольницька О. О. *Осмилення української національно-визвольної боротьби ХХ століття у творчості Віри Вовк: функціональність символіки*. Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту): зб. наук. праць / ред. кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред.) та ін. Дніпр: Ліра, 2016. Вип. 20. С. 10–136.
100. Смольницька О. О. Поезія і релігія: інтермедіальність творчості Віри Вовк. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. X. С. 229–238.
101. Смольницька О. О. Проблема асиміляції архетипів (на матеріалі оповідань Віри Вовк «Родина» та «Ангел» зі збірки «Святий гай»)). *Література. Фольклор. Проблеми поетики: збірник наукових праць. Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ: Твімінтер, 2009. Вип. 33. Ч. 2. С. 680–692.
102. Смольницька О. О. Ріо-де-Жанейро очима українського емігранта: дискурс Віри Вовк. *Збірка матеріалів IV всеукраїнської науково-практичної конференції «Урбаністичні студії: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Дніпро, 25 вересня 2020 р.)* / відп. за випуск, професор В. В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2020. С. 87–89.
103. Смольницька О. О. Світове дерево (германо-скандинавське та українське) як культурний код у новітній поезії Віри Вовк. *Паралелі та контрасти: мова, культура,*

комунікація: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27 жовтня 2017 р.) / за заг. ред. д. філол. н., проф. Н. В. Петлюченко. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 84–87.

104. Смольницька О. О. Спільні архетипові уявлення про світовий центр у міфології різних народів: варіювання кроскультурних мотивів у вибраній поезії членів Нью-Йоркської групи. *Молодий вчений*. Квітень. № 4 (44). 2017. (Young Scientist. № 4 (44) April. 2017). С. 176–183.

105. Смольницька О. О. Український переклад драми Федеріко Гарсія Лорки «Господа Бернарди Альби»: символіка, архетип, гендер. *Альманах науки*. 2019. № 1 (23). Січень. С. 74–77.

106. Смольницька О. О. Українсько-бразильські контактні зв'язки тератоморфізму у вибраній творчості Віри Вовк: компаративний аналіз. *Література в контексті культури: зб. наук. праць* / ред. кол.: В. А. Гусєв (відп. ред.) та ін. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. Вип. 28. С. 243–251.

107. Смольницька О. О. Феномен Нью-Йоркської групи: білінгви і біпатриди. *Література в контексті культури. Всеукраїнська наукова конференція: матеріали*. Дніпро: Арбуз, 2019. С. 39–42.

108. Сорока М. Віра Вовк: Вірю в святу, вільну й щасливу Україну. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2614553-vira-vovk-viru-v-svatu-vilnu-j-saslivu-ukrainu.html>. Дата розміщення: 06.01.2019, 18:30 (дата звернення: 06.01.2019).

109. Столярчук І. «Україна має отримати премію Нобеля»: інтерв'ю з Вірою Вовк. Газета по-українськи. Четвер, 27 березня 2008. 19:25. URL: http://gazeta.ua/articles/culture-newspaper/_ukraina-maye-otrimati-premiyu-nobelya/217695?mobile=true (дата звернення: 22.11.2015).

110. Стріха М. «Тандем Кочур – Лукаш» крізь призму листування. *Григорій Кочур – Микола Лукаш. Листування 1958–1971 років* / передмова і коментарі Максима Стріхи. Київ: К.І.С., 2019. С. 14–15.

111. Тарнашинська Л. Чаша Грааля Віри Вовк. *Григорчук Ю. М. Проза Віри Вовк: виміри сакрального*. Брустурів: Дискурсус, 2016. С. 8 – 14.

112. Чебан О. Письменниця Віра Вовк: «Василь Стус писав мені навіть із в'язниці». *Урядовий кур'єр*. 2013. № 127 (18 липня). С. 17.

113. Элиович А. Инструменты мышления. Энциклопедия для детей / ред. коллегия: М. Аксёнова, Л. Петрановская, Т. Каширина и др. Москва: Аванта+, 2005. Т. 18. Человек. Ч. 2. Архитектура души. Психология личности. Мир взаимоотношений. Психотерапия. С. 126.

СТЕЖКАМИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Геніальний митець належить не лише своєму часові. Його думки, ідеї, художні образи живуть набагато довше, ніж сам автор, стають духовним скарбом поколінь і народів, які кожного разу прочитують їх по-новому, під кутом своєї епохи і знаходять у них відповіді на свої запитання, відшукують способи вирішення сучасних проблем.

До таких геніальних особистостей, чії твори сягнули мистецьких верховин людства, належить Леся Українка – Лариса Петрівна Косач-Квітка – поетка, перекладачка, культурна діячка, постать якої овіяна особливою любов'ю.

Леся народилася 1871 року в м. Новограді-Волинському (тепер Житомирська область). Художній талант виявила у всіх літературних родах: ліриці, драмі, епосі. Збагатила українську поезію новими темами й мотивами. Досконало володіючи катренами й октавами, сонетами й оригінальними строфічними будовами, використовуючи античний гекзаметр, верлібр, п'ятистоповий вірш тощо, урізноманітнила строфіку, ритміку й метрику української поезії. Літературний доробок Лесі Українки оприявнив світовий рівень українського мистецтва слова. Шедеврами поетки є драми «Лісова пісня», «Камінний господар». Заслуговує на увагу і її мистецька проза, зокрема казки.

Леся Українка займалася фольклористичними студіями, збирала перли народної словесності, з її голосу записано понад 220 народних мелодій.

Сердечні почуття плекала Леся Українка до Гуцульщини. Про цей дивовижний край дізналася вона від свого дядька Михайла Драгоманова, якого дуже поважала. Драгоманов мав тісні зв'язки з багатьма громадськими і культурними діячами Галичини, багато років (аж до своєї смерті в 1895 р.) дружив з Михайлом Павликом, що народився в Косові (3), і тому його розмови про Карпатський край з племінницею, яку він цінував як майбутню визначну літераторку, були сповнені цікавих етнографічних подробиць, переказів про гуцульські народні вірування, мистецькі традиції. Леся Українка мала змогу переконатися в чарівності гуцульських вишивок, коли її мати, Олена Пчілка, отримала від станіславського фольклориста Мелітона Бучинського незвичайний і дорогий подарунок – гуцульські вишиття з описом 42 узорів і схемами їх виконання та описом крою жіночих і чоловічих сорочок. Олена Пчілка 1876 року випустила альбом української вишивки («Альбом систематично впорядкованих узорів малоруської орнаментики»), де використала матеріали Бучинського. У домі Косачів висів на стіні дуже своєрідний килим, укладений М. Бучинським із цих вишивок. У центрі килима – вишиті ним слова:

*Там, де Карпат сині гори,
Там зібрані тії взори,
Де зелена Буковина,
Шила руська їх дівчина.*

Олена Пчілка не змогла в той час скористатися із запрошення Мелітона Бучинського і відвідати Гуцульщину. А от її брат, Михайло Драгоманов, улітку 1875 року таки приїхав у Карпати, побував у багатьох місцях, а в Микуличині придбав для сестри і племінниць

розкішні гуцульські сувеніри, в тому числі шийні прикраси-силянки. У цих тонкої роботи намистах ми бачимо на світлинах і Олену Пчілку, і Лесю Українку з сестрами, і дружину Михайла Драгоманова. Саме вони й поширили по всій Україні моду на ці народні гуцульські аксесуари. Виїжджаючи в Крим на лікування 1897 року, Леся Українка взяла із собою улюблені гердани і силянки (про що свідчить фото письменниці, зроблене в Чукурларі). Не розлучалася з ними поетка, і виїжджаючи за кордон.

На Гуцульщині Леся Українка побувала влітку 1901 року. Приїхала з Чернівець у Вижницю, зупинилася 13–21 липня разом з Климентом Квіткою (своїм майбутнім чоловіком) у гостинному домі Анни Москви [5], а потім через Кути і Косів дібралася до Яворова. Тут їх прийняла родина Окуневських, з якою Косачі були знайомі ще з Відня і Києва. З Теофілом, Ольгою Окуневськими та їх родичкою Наталею Кобринською, яка підтримувала дружні зв'язки з Оленою Пчілкою, Леся Українка була в приятних стосунках. Тому відпочивалося їм у Яворові дуже мило, про що Леся пише в листі до Ольги Кобилянської [7, с. 261].

У Криворівні зупинилися в будинку о. Волянського. Він дав їм до Буркута цілий пакунок українських книжок. У підросійській Україні, де діяла сувора заборона на українську літературу, такого не могло бути й близько, тому, як згадує Леся Українка, «п. Квітка розпалився великою жадністю і все просив, що бачив» [7, с. 262]. Тут, у Криворівні, зустрілися з Франками і Гнатюками. Франко був якийсь пригнічений, і це відразу зауважила поетка. Він мало говорив, а почавши про щось розмову, тут же швидко уривав її «або закінчував так-сяк почату фразу», як висловилася Леся [7, с. 262].

Вибираючись із Криворівні до Буркута, відпустили фіакр (бо вийшло б дуже дорого) і поїхали звичайною фірою. Дуже трясло, Леся Українка вставала і йшла пішки, порвала черевики, так що довелося залишити їх лагодити у корчмі, де зупинилися на ночівлю. Гірські пейзажі тішили зір, вносили в душу неймовірні почуття, тому незручності дороги і дрібний дощик, що трохи покropив їх, анітрохи не докучали. Приїхали в Буркут 24 липня і пробули там до 30 серпня.

У листі від 1 серпня 1901 року Леся Українка написала Ользі Кобилянській, що в Буркуті вони освоїлися швидко і «зразу перестали себе чужими почувати» [7, с. 263].

Душею товариства був доктор. Володимир Кобринський, який дав Лесі кілька лікарських порад і заборонив їй перший тиждень купатися.

Іван Франко вирішує знову зустрітися з Лесею Українкою та Климентом Квіткою й приїжджає у Буркут разом з Миколою Міхновським та Лесем Кульчицьким [4, с. 273].

Франко вже мав зовсім інший настрій. Він багато розмовляв, ловив пстругів (форель) і приносив їх Лесі, а вечорами своїм приємним баритонем співав народні пісні. Климент Квітка записав тоді з його голосу 32 твори – «Ой ходить Іван понад Дунай», «Ой гук, мати, гук», «Сеї ночі із півночі, ще й кури не піли...», «Жалі мої, жалі...». Поетка записала від Франка пісню «Чому, сину, не п'єш, чому не гуляєш», що її дуже вразила.

Леся Українка також зачарувала товариство своїм співом: вона охоче виконувала волинські пісні, які знала змалечку. Студент другого курсу Чернівецького університету Микола Харжевський записав одну з них – «Ой, не шуми буйним листом», навчив її своїх друзів, і у такий спосіб пісня поширилася в Галичині й на Буковині.

Косівський адвокат Лесь Кульчицький справив на письменницю дуже приємне враження своєю освіченістю і шляхетністю. А от з Миколою Міхновським вона спілкувалася мало: він під час подорожі до Буркута скупався у гірській воді, застудився і схопив пропасницю. Геть розбитий хворобою, майже усі п'ять днів перебування пролежав хворий у будиночку, де жив разом з К. Квіткою [7, с. 264].

Відомий прикарпатський історик і краєзнавець Петро Арсенич за автографами на листівці з видом Буркута із сімейного архіву Стефанії Стефанович-Литвинович зумів установити життєвий шлях усіх, хто тоді, в липні–серпні 1901 року, відпочивали в цій карпатській оздоровниці [1]. Дванадцятирічна Стефанія була тут разом з мамою Ольгою Стефанович, дружиною громадського діяча з Кут Володимира Стефановича, яка на цій листівці поставила дату 5/8-901, підписала «Спомин з Буркута» і попросила в усіх, хто там тоді перебував, підписатися на пам'ять. На лицевій стороні під зображенням відпочинкового комплексу підписалися: «Д-р Іван Франко», «Леся Українка». На звороті поставили автографи ще 21 особа. Це були відомі люди в культурному й громадському житті Галичини, діяльність яких з приходом радянської влади оцінювалася як «ворожа», «націоналістична», і тому замовчувалася. А всі ж вони були знайомими чи приятелями Лесі Українки, і в їхньому оточенні вона почувалася затишно і мило! Як пізніше написав Климент Квітка, «перебування Лесі Українки в Карпатах було одним із найщасливіших моментів у її житті» [2, с. 117].

Коли Леся була в Буркуті, їй прийшов лист від Анни Москви з Вижниці, привітної власниці затишного пансіонату, де перед поїздкою «на залізні води» мешкала поетка. Вона повідомляла, що організовує літературний вечір на Лесину честь і просить бути на ньому присутньою. Пані Анна дуже серйозно готувалася і навіть зверталася за допомогою до Михайла Павлика, щоб той допоміг із підготовкою реферату про Лесю Українку.

Однак Леся не змогла взяти участь у цьому заході, позаяк лист прийшов із запізненням, а дорога була далекою, і вона, хоч як би й хотіла, не встигла б дібратися до Вижниці на 25 серпня за один день. Тому вечір відбувся без неї. І, як пише директор Чернівецького музею Ольги Кобилянської Володимир Вознюк, «пізніше поетеса була навіть задоволена, що не потрапила на нього», бо слухати хвалебні слова у свій бік їй було б якось не вельми зручно [2, с. 116].

На курорті Леся Українка дістала нові сили для творчості, про що пише у своїх листах рідним. Вона працює над драматичними творами «Одержима», «В пущі». Поезії «В інші гори я долину...», «Ой піду я в бір темненький...», «Гей, піду я в ті зелені гори...», «Мрія далекая, мрія минулая», «Темна хмарка, а веселка ясна», «О, як то тяжко тим, шляхом ходити», «Хочеш знати, чим справді було», «Ой, здається – не журюся...», «Чом я не можу злинути угору...» – це відгомін про перебування в Карпатах у її поетичному доробку [6, с. 201–203, 412].

Вони увійшли до збірки «Відгуки», виданої 1902 р. у Чернівцях. А от поезії «В інші гори я долину» та «Мрія далекая, мрія минулая» були опубліковані аж у 40-х роках ХХ століття. Перший – у «Літературній газеті» (тепер «Літературна Україна») 16 серпня 1940 року за записом із альбому Анни Москви, про яку уже згадувалося і в чиєму вижницькому привітному будиночку «під зеленим ліхтарем» Леся гостювала більше тижня.

Друга поезія – «Мрія далекая, мрія минулая» – надрукована уже після Другої світової війни у другому числі журналу «Вітчизна» на сторінках 21–22 [8, с. 21–22].

Відпочинковий сезон у Буркуті закінчувався, і Леся Українка з Климентом Квіткою вирішили повертатися до Чернівців, а звідти додому в Київ. Але перед тим захотіли побувати ще в кількох гірських місцинах. Леся була наче окрилена, літування в Буркуті пішло їй на користь, вона зміцніла фізично і навіть змогла піднятися на гору Луковець, що була на висоті 1500 метрів над рівнем моря.

30 серпня майбутнє подружжя виїжджає до села Гриняви, а звідти – у Довгополе. Проблем із мандрівкою не було – за ними своїми кінями приїхав довгопільський парох Іван Попель (до речі, дядько майбутньої письменниці Марійки Підгірянки – Марії Ленерт). Священник Попель був людиною дуже освіченою, мав велику бібліотеку, його поважали

мешканці гірських сіл і дуже хотіли бачити послом (тобто депутатом) австрійського парламенту, куди о. Попель в той час саме балотувався.

... Почалися дощі, гори затигнуло сивою мрякою, тому перебування в гостинному домі священника затигнулося аж на 10 днів. Однак ні Леся, ні Квітка не сумували: в товаристві інтелігентного й розумного співбесідника, яким був о. Іван Попель, їм було приємно і цікаво. Тим паче, що в його домі не раз гостювали їхні спільні знайомі: Ольга Кобилянська, Осип Маковей, Іван Франко, Марко Черемшина, Василь Стефаник, – тому темами розмов був і їхній творчий доробок. Сюди, у Довгопілля, на зустріч із Лесею та Квіткою, удруге приїхав з Криворівні Іван Франко, про що вона написала в листі до О. Кобилянської [7, с. 273].

Крім Довгополя, гості з Києва побували ще в Яблуниці, Конятині – селах, які Леся Українка знала за творчістю Ю. Федьковича. Саме тому в листі до сестри О. Косач, датованому 15 вересня 1901 року, вона пише: «Се ті гори, що я через них з Буркута їхала – сама фєдьковичівщина» [7, с. 276].

Згасав день 10 вересня, коли Леся, надзвичайно втомлена важкою і довгою дорогою, дібралася до Вижниці й зупинилася там, де раніше, в п. А. Москви. Відпочивши кілька днів (довелося навіть лежати в ліжку – так погано почувалася), письменниця залізницею вирушила до Чернівців, а вже звідти – 20 вересня – до Києва, про що вона повідомила І. Франка у листі [7, с. 277].

Гуцульщина залишила помітний слід у житті і творчості видатної дочки нашого народу Лесі Українки, яка заслужила собі щирю любов і вдячну пам'ять на багато років наперед своєю геніальністю і відданістю рідній українській землі.

Література

1. Арсенич Петро. В колі знайомих на Гуцульщині. *Галичина*. 1991. 21 лютого.
2. Вознюк Володимир. Духовна спорідненість Лесі Українки і Ольги Кобилянської. *Німчич*. 2020. Ч. 3 (33). 113–136 с.
3. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 томах. Київ, 1970. Том другий.
4. Кобилянська Ольга. Слова зворушеного серця: Щоденники. Автобіографії. Листи. Статті та спогади / упоряд., передмова Ф. П. Погребенника. Київ: Дніпро, 1982. 360 с., іл.
5. Погребенник Федір. У Вижниці. *Сільські вісті*. 1991. 21 лютого.
6. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1: Поезії. 448 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 11: Листи (1898–1902). 480 с.
8. Українка Леся. Мрія далекая, мрія минулая. *Вітчизна*. 1946. № 2. С. 21–22.

Валентина Лясковська

УЛАС САМЧУК – НОБЕЛІВСЬКИЙ НОМІНАНТ З ВОЛИНСЬКИМ КОРИННЯМ

Я не тому письменник українського народу, що вмію писати. Я тому письменник, що відчуваю обов'язок перед народом. Бог вложив у мої руки перо. Хай буде дозволено мені використати його для доброго, для потрібного.

Улас Самчук

На часі чималою проблемою залишається дослідження діяльності одних із кращих представників української літератури, які потрапили в немилість режиму, за що були забуті на своїй Батьківщині. Така сумна доля спіткала українського письменника Уласа Олексійовича Самчука. Варто зазначити, що його ім'я довгий час було маловідомим, і лише за незалежності України розпочалися дослідження. У цей час з'явилися перші статті про особистість Самчука. Вивчення його творчості можна вважати нашим обов'язком, адже він провадив активну культурно-просвітницьку діяльність, сприяв розвитку української літератури і удостоївся честі бути висунутим у кандидати на здобуття Нобелівської премії, що є свідченням великої майстерності письменника та заслуговує на повагу.

Із загального аналізу останніх публікацій можна зробити висновок, що творчість відомого не лише в Україні, але й на весь світ письменника цікавить громадськість. Саме тому, актуальність дослідження цієї проблеми залишається досить великою, необхідне ґрунтовне вивчення творчого й життєвого шляху Уласа Самчука.

Статті про творчу особистість письменника публікували такі відомі діячі та науковці: П. Кралюк, І. Нагорна, С. Синюка, Я. Поліщук, Н. Приймак, І. Фарина, Г. Чернихівський, а також інші. Вони зробили значний внесок у популяризацію письменника та його літературного спадку.

Метою цієї публікації є розширення знань про постать Самчука серед молоді, заохочення до вивчення творчого доробку письменника з елементами патріотичного виховання, що є надзвичайно доцільним для юного покоління.

Завдання: дослідити та проаналізувати життєвий і творчий шлях Уласа Самчука. Розглянути дитячі роки життя письменника, період юнацького віку на Волині, визначити основні періоди перебування Уласа Олексійовича за кордоном, розглянути його творчі злети та падіння.

Улас Олексійович Самчук – видатний український прозаїк, автор більше тридцяти повістей і романів, талановитий публіцист, активний громадсько-політичний діяч, видавець, журналіст. На сьогодні творчість письменника не вивчається в школі. Комуністична влада доклала всіх зусиль для того, щоб очорнити його постать та добре ім'я, залишити в забутті, подавати як зрадника, показувати в негативному плані. Коли в повоєнні роки згадали про Уласа Самчука як письменника, радянське радіо висвітлювало його як ворога народу, приписуючи йому прислужування націоналізму та фашизму, а він усе життя боровся за Україну та її соборність. За безмежну любов до свого краю Самчук поплатився і провів останні дні далеко за океаном, на чужині.

Тривалий час талановитий письменник жив у Німеччині, пізніше в Празі, але попри все залишився відданим патріотом своєї країни, переймався її подальшою долею. У закордонні Самчук ніколи не забував про рідний край: ні про Дермань, ні про Тилявку чи Кременець. Та тоталітарний режим був на заваді творчій діяльності знаменитого письменника. Попри все Уласа Самчука сміливо можна вважати цвітом української літератури,

одним з найкращих діячів свого часу. Зі здобуттям Україною незалежності 1991 року з'явилася можливість ґрунтовніше дослідити доробок відомого на весь світ письменника. Його літературний спадок почав повертатися в Україну й перевидаватися, а в Києві почали друкувати його книги. Улас Самчук увійшов до літературного канону, зокрема роман «Марія» [2] став лектурою, його почали вивчати в школі, це перший в українській літературі твір про геноцид українського народу.

Потрібно зауважити, що на честь письменника названі вулиці та літературні премії, створені декілька музеїв та пам'ятників, але разом з тим з'явилися і поборники думки про те, що творчість Уласа Самчука непридатна для радянських людей, адже надто зорієнтована на європейські цінності, оскільки багато часу він провів за кордоном. Саме тому, коли в Україні постало питання про відзначення століття від дня народження письменника, його ювілей майже не святкували, оскільки у Верховній Раді відповідної постанови з приводу святкування прийнято не було.

На сьогодні ситуація змінилася, 2015 року було прийнято постанову про відзначення 110-ї річниці від дня народження письменника, уже на державному рівні.

Волинь відіграла важливе значення в житті письменника, тому, що це край, де він народився, зробив свої перші кроки, зростав і навчався та став «літописцем українського простору». Улас Самчук у знаменитій трилогії «Волинь», немовби прославляючи, описував простори цієї місцевості. Треба зазначити, що у своєму незліченному літературному спадку, зокрема в спогадах, письменник неодноразово згадував про славний Волинський край, оспіваний у легендах та козацьких звичаях, де творили не одне покоління знаних в Україні та в цілому світі відомих людей, адже саме Волинь була одним із осередків освіти, де виховувалася й навчалася талановита молодь, яка в майбутньому прославила свій край.

Доля Уласа Самчука склалася дуже непросто, на його життєвому шляху виникла ціла низка перешкод, він з великими зусиллями їх долав, але продовжував жити далі і творити всупереч усьому. Ось що згадує письменник: «Маю сорок років життя. Народився під час війни, виріс під час війни, зріс під час війни. Одинадцять років війни і революції, п'ятнадцять років вигнання, чотирнадцять миру. Польська, німецька, мадярська в'язниці. Тричі нелегальний перехід кордонів. Свідок повстання України, Генерального Губернаторства, Райхскомісаріату України, Другого Райху, Третього Райху. Свідок їх упадку. Свідок двох найбільших воєн в історії Світу. Царі, королі, імператори, президенти, диктатори. Муссоліні, Гітлер, Сталін. Голод 1932–1933 років, концентраційні табори... І вічне вигнання» [6, с. 7].

На Волині в селі Дермань, що розкинулось вздовж річки Устя, 7 лютого за старим стилем, або 20 лютого за новим стилем, 1905 року народився Улас Олексійович Самчук у селянській (досить заможній за тогочасними мірками) родині, на весіллі у свого дядька Омелька. Ще з дитячих років він знав історію свого роду, адже в його сім'ї було прийнято знати і пам'ятати своїх предків. Славне село Дермань було сповнене багатоміровою історією, оскільки там стояв православний Троїцький монастир, побудований ще князями Острозькими, що був осередком освіти і культури, управляв ним свого часу Іван Федоров, готуючи свою знамениту Острозьку Біблію. До речі, з цим селом пов'язано багато відомих діячів, серед яких: Мелетій Смотрицький, Даміан Наливайко, Борис Тен та інші.

Коріння письменника сягає давнього славного козацького роду, зокрема козака Данила Гуци, який осів на кутку, що назвали Запоріжжя в Дермані. Саме тому ця місцевість у житті Уласа Самчука відіграла особливу й важливу роль творення його як особистості, розвивала в ньому любов до тієї чарівної природи Волині та своєї країни. Прихильне ставлення до Дермані письменник немовби оспівує в спогадах такими словами: «... Дермань

для мене центр центрів на планеті. І не тільки тому, що десь там і колись там я народився... Але також тому, що це справді «село, неначе писанка», з його древнім Троїцьким монастирем, Свято-Федорівською учительською семінарією, садами, парками, гаями, яругами, пречудовими переказами та легендами» [4].

Батько Уласа Самчука був двічі одружений. Першою обраницею була дівчина з Мізочика Марія Василівна Морозюк, яка 1897 року померла. Наступного разу Олексій Антонович Самчук одружився з матір'ю Уласа Анастасією Улянівною Рудою-Мартинюк 1900 року. Від першого шлюбу було двоє дітей, а від другого ще п'ятеро, серед яких середушою дитиною був Улас Самчук. Згодом, 1913 року, сім'я Самчуків переїжджає в Кременецький повіт до Тилявки, де розпочинає своє навчання Улас, але попри все доля заводить його і до Дермані. Пізніше Улас Самчук писав: «Таке родинне тло мого Дерманя. І хоча мій батько залишив це місце ще перед Першою світовою війною, я був тісно зв'язаний з ним духово і фізично значно довше, бо коли я скінчив 1917 року народну школу в Тилявці, я одразу перейшов “на вищі школи” до Дерманя, вступив до так званої двокласової школи при семінарії, яка пізніше, за української влади, була перейменована на чотирикласову вищу початкову школу, з якої я мав намір перейти до учительської семінарії. Але 1920 року, коли я був у третьому класі вищепочаткової школи, всі ці школи поляки нам закрили, і цього ж року я склав іспит до п'ятого класу української гімназії в Крем'янці, якої не скінчив, бо перед самим закінченням мене покликали до війська. Наша приватна гімназія від рекрутства не звільняла» [4]. Доля розпорядилася так, що письменник так і не закінчив жодної школи чи навіть вищих шкіл Брацлавського університету та Українського Вільного Університету в Празі. Як згадує сам письменник: «Не дивлячись на те, що мій батько мав лише “три групи” народної школи, а мати знала лишень три літери – А – як кроківка, Ж – як жук, і О – як калачик, вони намагалися дати своїм дітям кращу освіту, “посилати на вищі школи”, з чого скористався лише я, бо решта моїх братів воліли зістатися дома і бути далі хліборобами» [4].

Згодом Улас Олексійович Самчук вступає в Українську мішану приватну гімназію імені Івана Стешенка. Тут під час навчання він стає головою літературного гуртка «Юнацтво», який видає однойменний журнал. Саме тоді письменник розпочинає писати вірші, зокрема «Не любити не можу свою я країну...» [5]. 1922 року він друкує в цьому журналі, пише романи, оповідання, публіцистичні твори. За життя Улас Самчук мав два офіційні прізвища, що були в його сім'ї, зокрема Самчук і Данильчук, він поділяв їх для літератури та інших цілей, а саме в журналі Улас Самчук друкує свої вірші під двома псевдонімами – Данильченко і Перебендя. Згодом, 1923 року, письменник вступає в організацію «Просвіта», що діяла в Кременці, та бере там активну участь. Засновує в Тилявці читальню, організовує театральні вистави, різні спортивні змагання та інше. У Дермані засновує школу українського національного танку, оскільки закінчив у Кременці курси танців відомого талановитого вчителя Василя Авраменка.

Початком своєї літературної діяльності Улас Олексійович називав 1926 рік, тоді у Варшаві в журналі «Наша бесіда» опублікували його оповідання «На старих стежках» [5]. Це був український ілюстрований журнал, редактором якого був Володимир Островський. Як згадує сам письменник: «Признаюсь. На очах моїх тремтіли справжні сльози. Хай мене Бог скарає, коли кажу неправду: я вже не пам'ятаю, коли плавав, але тепер не видержав» [3].

Здобути освіту в гімназії письменник так і не зміг, оскільки не встиг скласти випускних екзаменів, бо 7 березня 1927 року був мобілізований у військо, де служив у 16-му полку піхоти польської армії, що перебувала в містечку Тарнава неподалік Кракова. Оскільки Улас Олексійович мав бажання навчатися далі і не хотів служити ворогові, 23 серпня 1927 року він покинув розташування частини, перейшовши нелегально польсько-

німецький кордон, за що був заарештований, отримав три тижні ув'язнення, але Польщі його не видали. З цього часу розпочалася його перша еміграція, що завела до Праги. Потрапивши туди, письменник опинився в досить скрутному становищі, адже в нього не було ні громадянства, ні паспорта, він був там фактично біженцем без жодних прав. У своїх споминах він писав: «У житті кожної людини є час і місце, що творять вісь її буття. У моєму житті таким місцем була Прага і час, у ній прожитий. Не можу сказати, що це був мій щасливий час. Найгірше, що це був час моєї молодості, якої я фактично не помітив. Жив, здавалося, у порожньому, глухому просторі, у глибокій тузі за страченою Батьківщиною і в перманентній боротьбі з матеріальною нуждою. Але все-таки тут я визрів як письменник, тут появились основні мої писання, тут формувалися мої ілюзії, мої фата-моргани, мої суперечності. Тут пізнав певне число людей моєї мови, з якими судилося ділити долю і недолю мого життя» [3]. Перед тим, як прибув до Праги, Улас Самчук два роки проживав у місті Бойтені в Німеччині, де працював візником, а пізніше вчителем російської мови, де познайомився із Германом Блюме, який був його студентом. Пізніше саме він, можливо, врятував письменника від розстрілу в Рівненській тюрмі. Завдяки мамі Германа, Германіні фон Лінгейсгайм, Улас Самчук досконало оволодів німецькою мовою, що в подальшому не раз його виручало. У Німеччині Улас Олексійович дбав про свою освіту, зокрема відвідував лекції в Бреславському університеті.

Розвивався в Німеччині Улас Самчук і в літературному плані. Там він пише новелу «Образ», публікує її в «Літературно-науковому віснику». Редактором цього видання був Дмитро Донцов, якого Самчук вважав своїм учителем і згадував про нього: «З Донцовим ми мали стільки спільного, я був його учнем, його протеже, почав у нього свою літкар'єру, залишився з ним до самого кінця “Вісника”. Багато з його думок і ідей були мені завжди близькі і такими зісталися.

... Він дивиться і бачить явища лишень і виключно зі своєї точки бачення й інших ніяких точок бачити не хоче і не може. Таким його створено і такий він є. І іншим не може бути» [3].

Згодом, 1929 року, Самчук опиняється в Празі, де саме сформувалася громада, яку пізніше назвуть «Празька школа». До неї входили такі відомі постаті вітчизняної літератури, як: Євген Маланюк, Олена Теліга, Олег Ольжич, Олександр Олесь та інші.

Під час перебування в Празі з 1929 року до 1941 Улас Самчук отримав дозвіл на тимчасове проживання в Чехословаччині. У Празі письменник відвідував Вільний Український Університет. Саме там Улас Самчук зустрівся зі своєю першою дружиною Марією Зоц, якій і присвятив одне з видань трилогії «Волинь» [3]. У спогадах він писав: «З особливою ніжністю і любов'ю згадую мою першу дружину Марусю, з якою ми пройшли добру частину нашого празького життя, наповненого переважно турботами з дуже невеликими радощами і дуже невиразними надіями. Різні за фахом, різні вдачами, різні миттєвими інтересами, ми жили, пов'язані лише випадковою долею. Якась невідома сила хотіла нас одного разу звести, щоб потім лишити нас у довгій, безнастанній боротьбі, а разом у глибинній, сливе трагічній пов'язаності, ніби два бігуни однієї планети...

Її рідню розкуркулено, два брати емігранти, її наставляння наскрізь позитивне, вона хотіла б мати чоловіка, дітей, родину, засоби, здобуті чесною, продуктивною, корисною працею. І разом з тим її доля захотіла, щоб вона зустріла і пов'язала себе з людиною, приреченням якої є не бути дома, не мати громадянства, не мати практичного фаху, писати книги українською мовою і нічого з них не мати, бути ізгоєм на тлі величезного, бурхливого, багатого світу» [3].

Під час Другої світової війни, коли Україна була окупована Німеччиною, Улас Самчук повертається з Європи уже з новою місією та планами. Так, за допомогою своїх друзів у Рівному він видає знамениту газету «Волинь», що відразу стає дуже популярною, оскільки там пишуть лише правдиві та достовірні факти, разом із тим видання поширює національну ідею про майбутнє України. Газета «Волинь» була легальною. Одразу з виходом часопису письменнику доводиться домовлятися з німецькою владою. Йому допомогло те, що він добре знав німецьку мову завдяки дружбі з Германом та його матір'ю. Але після його статті, присвяченої розстрілу українських інтелігентів у Бабиному Яру в Києві, серед яких була і подруга Уласа Самчука Олена Теліга, газету було закрито, а сам він ледве зміг врятуватися та уникнути розстрілу.

Оскільки в Рівному ситуація була напруженою – відбувалися масові розстріли та арешти, – сім'я Самчуків змушена була готуватися до еміграції. З Рівного вони виїхали до містечка Городка, де жили в родині священника Єпіфанія Роздольського, саме там письменник і розпочав роботу над твором «Юність Василя Шеремети» [3].

Прихисток сім'ї Самчуків надала Америка. У таборах Ді-Пі під страхом викриття червоних агентів Улас Самчук пише статтю «Чому я не хочу повернутися додому» та розпочинає роботу над написанням трилогії «Ост» [3], але попри все письменник не забуває рідну землю, що висловлює в рядках: «Можна пережити роки і роки, війни і революції, переїхати континенти, перечитати гори книг, пізнати вулиці й перевулки Парижу, але такі назви, як Дермань, Рохманів, Обичі, Жолобки, Тилявка, всі ті немощені шляхи, всі врочища і займиська сидітимуть у твоїй душі, як гострі цвяхи, і вимагатимуть данини» [3].

Варто зазначити, що ще за життя Уласа Самчука було висунуто російськомовним журналом «Современник» на здобуття Нобелівської премії, що є свідченням важливості постаті письменника. Творчість Самчука оцінили за кордоном, а на рідній землі відцуралися від нього. Його кандидатуру встигли подати на здобуття Нобелівської премії, однак через відсутність на той час гідних перекладів його видань та українську бездержавність, що стали вирішальними факторами, він, на жаль, так її і не отримав.

У жовтні 1948 року Улас Самчук зі своєю другою дружиною Тетяною Праховою-Чорною прибувають до Канади на кораблі «Генерал Стюарт» та оселяються в Торонто, де Улас Олексійович мешкає останні роки свого життя та помирає 9 липня 1987 року. Похований письменник в Онтаріо на Українському цвинтарі святого Володимира.

Навіть після смерті письменника його твори та ім'я в Україні залишалися під суворою забороною. Лише за часів утвердження незалежності широкий загал дізнався про Уласа Самчука, його твори починають друкувати в журналах «Березіль», «Дзвін». Самчука називають «Гомером ХХ століття» у часописі «Літературна Україна». Нині на Волині вшановують його ім'я. Також відновлено випуск газети «Волинь» за ініціативи організації «Народного руху» та «Просвіти».

Навіть незважаючи на те, що письменник так і не зміг отримати заслуженої нагороди, його можна вважати одним із найкращих літературних представників ХХ століття, його творчість потрібно вивчати не лише в школах на його рідній Волинській землі, але і по всій Україні.

У перспективі подальших наукових розвідок плануємо досліджувати творчість Уласа Олексійовича Самчука для ефективного застосування в позакласній виховній роботі з учнями.

Література

1. Кралюк П. Містичний Улас Самчук. 115 років від дня народження письменника. *Радіо Свобода*. 2020. 16 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/30436630.html> (дата звернення: 07.03.2021).
2. Кралюк П. Письменник Улас Самчук. Його творчість вимагають повернути до кілької програми. *Радіо Свобода*. 2019. 08 вересня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/30152420.html> (дата звернення: 07.03.2021).
3. Нагорна І. Життєвий та творчий шлях Уласа Самчука (1905-1987 р.р.). *Україна історія великого народу*. URL: <http://www.litopys.com.ua/places/muzey-ulas-samchuka/-zhitt-viy-ta-tvorchiy-shlyakh-ulas-samchuka-1905-1987-rr/> (дата звернення: 11.03.2021).
4. Самчук У. На білому коні. Нарешті Дермань. *Мислене древо*. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/S/Samchuk/NaBilomuKoni/NareshtiDerman.html> (дата звернення: 05.03.2021).
5. Улас Самчук. Біографія. *Бібліотека Української літератури*. URL: <https://m.ukrclassic.com.ua/katalog/s/samchuk-ulas/483-ulas-samchuk-biografiya> (дата звернення: 05.03.2021).
6. Чернихівський Г. Улас Самчук: сторінки біографії: монографія. Тернопіль: Збруч, 2005. С. 5–7.

Галина Дацюк

МУДРА, БО СОФІЯ До 165-річчя від дня народження Софії Русової

18 лютого 1991 року вперше, після тривалої заборони й забуття, Україна вшанувала Софію Русову. Організувала відзначення 135-літнього ювілею однієї з найдіяльніших жінок України кінця XIX – початку XX століття активна громада київського осередку «Союзу Українок», який щойно відроджувався.

У київському Будинку кіно на честь ювілянтки провели урочисту академію за участю громадських організацій, освітян, науковців. Великий портрет у рушнику й каліні притягував увагу до жінки, чию спадщину ще належало відкрити, ввести в обіг науки, освіти, культурних і громадсько-політичних подій.

30 років тому я вперше почула її ім'я, і відтоді історія цієї багатогранної особистості, великої українки стала моєю. Моя Софія – це перші публікації в часописах «Україна» (ч. 2–4, 1991) і «Початкова школа» (1992), згодом – у газетах «Независимость», «Слово Просвіти», «Наша віра», «День», це фільм «Софіїн день» (1992), книжка «На хресній дорозі. Історія листування родини Ліндфорсів-Русових» (2013), десяток передач на Українському Радіо. Це «Софіїні Дні» 30 вересня в Олешні протягом усіх 30 років, присвоєння імені Софії Русової Олешнянській школі, співпраця зі школою-садком імені Русової. Це листування з онуками та праонуками Софії Русової, зустрічі з ними в Україні. Це постійні звернення і відкриття величезної педагогічної та наукової спадщини, мемуаристики, листів, документів, що засвідчують яскраве життя Софії, до останньої земної хвилини віддане Україні.

До 165-річчя Софії Русової і до 30-річчя першого вшанування великої просвітниці в Україні плануємо видрукувати низку матеріалів, пов'язаних з цими датами, і, найперше, з людьми, які повертали й утверджували в Україні ім'я Русової. Багатьох уже нема серед нас, і хотілося б згадати, хто були ці люди. Розкажемо і про проблеми збереження садиби Русових-Ліндфорсів в Олешні.

Історія повернення спадщини Софії Русової в Україну – це ще й історія великої Родини, яка ніколи не стояла осторонь української справи, навіть живучи за межами Батьківщини. Тому розповідатимемо і про тих, з якими зустрічалися, листуємося і які приїжджали на рідну землю. Ці імена можуть сьогодні стати ідеалом для молодого покоління, прикладом того, як треба любити Україну і служити їй.

Сьогодні друкуємо унікальний спомин про Софію Русову її сина Юрія Русова, ученого світового рівня, іхтіолога, громадського діяча. Цей спомин, до 100-літнього ювілею Русової, надрукований 1956 року в часописі «Визвольний шлях», ніколи в Україні не друкувався. У палкому слові сина постає унікальне Софіїне життя разом з чоловіком Олександром Русовим, у якому – організація перших українських дитячих садків, видання першого позацензурного «Кобзаря», перших букварів і читанок для дітей та дорослих, редагування першого українського педагогічного журналу «Світло», організація української шкільної справи в часи УНР і навіть організація допомоги голодуючій Україні 1933 року.

Для нас ці спогади важливі гострими акцентами, на яких наголошує Юрій Русов. Уже маючи незалежну державу, ми маємо ті ж, що у Софіїні часи, загрози імперської Росії, що пішла наступом на Україну, те ж зросійщення всередині країни, ту ж відсутність патріотизму...

Але маємо, як світло, діяльні постаті, котрі сміливо стають на оборону рідної мови і рідної держави. Як ставала колись Софія Русова, що жила за принципом: «Обов'язок – понад усе!» (Зберігаємо орфографію автора).

Юрій Русов

ОБОВ'ЯЗОК ПОНАД УСЕ **Кілька спогадів про Софію Русову**

Звичайно, тяжко цілком безсторонньо і об'єктивно писати про громадську діяльність своїх батьків, але, з другого боку, ніхто так, як близькі кривні, не може освітити деяких подробиць життя людей, які так чи інакше прислужилися для української справи.

Я був останній син Софії Русової й тому починаю пам'ятати мою матір більш-менш свідомо лише з 1900 року. Це була моя перша подорож (пасивна!) за кордон. Моя старша сестра (Любов. – Г. Д.) вступила на медичний факультет університету в Монпельє у Франції, і моя мати поїхала, щоб туди її відпровадити. При цій нагоді С. Русова мала виступити в українській справі з відчитами у Парижі й на півдні Франції на з'їзді провансальських патріотів. Тоді цей рух регіонального сепаратизму йшов під впливом провансальського поета Містрала.

Не була це перша і остання подорож С. Русової за кордон з метою сказати слово за Україну на міжнародних конгресах чи з'їздах.

Очевидно, що мої власні спогади не можуть охопити всієї діяльності цієї української патріотки, бо вона вже провадила завзяту боротьбу разом з своїм чоловіком – моїм батьком – Олександром Русовим проти Росії задовго до мого народження. Навіть за пару місяців до мого народження моя мати сиділа в Харківській тюрмі, бо під час чергового розшуку в неї було знайдено перепачковані з Галичини українські книжки (і між ними, – страшно сказати – Дон Кіхота українською мовою). Правда, для того, щоб народити мене на світ Божий, маму було звільнено «на поруки» з тюрми на два тижні додому завдяки клопотам харківського громадянства; розуміється, що під пильним доглядом поліції. Мені пізніше оповідали, що навіть воду для моєї першої купелі носили «городові», які жили в нас і наглядали, щоб так небезпечна для цілості Росії українка не втекла. З моїх документів також знаю, що я був охрищений у Петро-Веригінській церкві при харківській тюрмі.

В цих фрагментах моїх спогадів про життя С. Русової користуюся головним чином спогадами моєї матері (друкованих у Києві десь у 1926 (1927 – Г. Д.) році у журналі «За сто літ» і перевиданих пізніше в Празі), листами, оповіданнями старшої сестри і мемуарами батька, які знайдено в архівах жандармського управління і теж друковані у журналі «За сто літ».

Ми переживаємо нині дуже цікаву, але і страшну епоху, коли зійшлися в смертельній боротьбі два світогляди, два принципи, два протилежні поняття про добро і зло, коли матеріалізм призвів людство до страшних катастроф, які ще не скінчилися і лише досягнуть свого вершка в другій половині ХХ століття. Матеріалістична засада, яка бачить у людях

лише «маси» або «роботів», себто, в ліпшій випадку, лише механізми або високоудосконалених звірів, виявляється в холоднім, часто масовім, нищенні людей чи то в організованих Москвою штучних голодах, чи то в сибірських концентраційних таборах смерті, чи то в німецьких Аушвіцах і Дахавах, чи то у бомбардуванні незахищених міст як то Гірошіма. Війни ведуться між антихристиянами, нехристиянами і псевдохристиянами, і тому ми бачимо в останніх війнах повний брак будь-яких моральних засад, які ще були помітні в теж кривавих війнах XIX віку. Недаром поет Бурггардт-Клен у своїй поемі «Попіл Імперій» зве наші часи апокаліптичними, коли «гніву Божого вина плеснув на землю ангел п'ятий...»

Отже, в ці часи нам корисно і повчаюче згадати про постаті тих, хто все своє життя прислужив не служінню «Мамоні», а вищим ідеалам.

Постать Софії Русової – це зразок однієї з тих героїнь українського відродження, що «просто йшли», в яких не було «неправди за собою», які не лукавили і не дбали «про панство нещасне і лакомство лукаве», не дбали про матеріальні прибутки і здобутки, але все своє життя, всі сили і все своє майно віддавали на те, щоб Україна здобула добробут, незалежність (ясно, що без незалежності від чужого панування не може бути добробуту!) і щоб здійснилося пророцтво Андрія Первозванного: «благодать Божа засіє на горах Київських».

Софія Русова дає нам приклад української жінки-патріотки, котра понад півстоліття свого свідомого і активного життя незламно несла на собі тягар боротьби світлої України з темними силами царської і червоної Росії. Про неї – цю невеличку, зграбну і худеньку жінку, можна дійсно сказати: «тіло нічтоже – дух животворить».

Коли мова йшла про українську справу, то ніщо не могло спинити її завзяття: ні родина, ні діти, ні переслідування царських жандармів чи большевицьких чекістів, ні тюрми, ні арешти, ні тяжкі умови еміграції, ні персональні втрати майна, ні події приватного життя, ні горе чи втрати близьких. Ніщо не спиняло її енергії в боротьбі за український ідеал, і навпаки, часто «щось» додавало їй якоїсь нової сили для громадської і політичної праці.

Я хочу підкреслити якраз кілька таких моментів з життя світлої пам'яті С. Русової, які показують, як вона вміла перемагати своє персональне горе і цілком підкорити себе гордій девізі своїх предків: «LeDevoir avanttout!» («Обов'язок понад усе!»). А цей свій обов'язок вона завжди бачила у праці й боротьбі на користь України.

***

Народилася Софія Русова 18 лютого 1856 року в родині діда Федора Ліндфорса в селі Олешня на Чернігівщині. Батько її Федір Ліндфорс був швед з походження, з тих шведів, що колись клали свої голови під Полтавою разом з козаками гетьмана Мазепи в боротьбі проти Москви за Україну. Згідно з традицією свого роду, батько її був військовим-полковником. Мати була французького походження з родини Жерве.

Велика сила притягання благородних душ є в Україні! І ми бачимо на протязі нашої історії стільки прикладів, коли чужинці з походження все своє життя віддавали на службу Україні. Згадаємо лише варягів (шведів) наших князів, згадаємо славного Перебийноса, шкота з походження, що «рубав мечем голови з плечей» під прапорами Хмельницького, славного оборонця Батурина Кенігсена і багатьох-багатьох інших військових, учених, політичних діячів. Тому не дивно, що С. Русова, чужинка по крові, стала однією з найдіяльніших дочок України. Для нас не важне походження з крові, але цінимо українських патріотів за їх діла. І, очевидно, ціннішими є ті, що робили добро для нашої Батьківщини, ніж «чисті з крові і походження» українці, які несли свій хист і свої сили на службу чужинцям або навіть йшли виразно проти українських ідеалів під ворожими прапорами. Це не раз бачимо в наші часи. Шевченко добре картав тих українців «прадідів великих нащадків

поганих», які за «шмат гнилої ковбаси» і за «хоч пів дулі» від «старшого брата» готові були нехтувати всім українським, нашою мовою, піснею, духовністю і уважали співи про «Парашу радість нашу», за найвище досягнення «культури» і «панськості». Не раз і тепер малосвідомі елементи нашого громадянства уважають чад джазів і еквілібристику малярів-футуристів за щось недосяжно вище, ніж наші думи козацькі або наше мистецтво, яке вже випереджує мистецтво багатьох інших націй.

Кожній здоровомислячій людині йде не про те, хто (чужинець чи свій) працює для України, а про те, як він працює: на користь чи на шкоду.

Вже батько Софії, Федір Ліндфорс, зробив багато для піднесення культури і добробуту своїх селян: збудував церкву, школу (це була одна з того десятка шкіл на Чернігівщині, де після упадку Гетьманщини, коли було всюди сотки шкіл, Росія обнизила культурний рівень українського населення, пам'ятаючи слова Петра I: «Народ малоросійській зело умен, от чего ми в неавантаже оказаться можем»). Збудував також гончарську майстерню, бо оleshнянські селяни були переважно гончарі і сливе кожний мав своє горно для випалу горшків. Коли прийшла воля, то, як казали усі на селі, Федір Ліндфорс був справжнім «благодітелем», наділивши селян землею і лісом, не дбаючи за свої власні інтереси.

Цю подію – звільнення селян від кріпацтва – прекрасно описує С. Русова у своїх спогадах, як одне зі своїх перших вражень з дитинства.

«Коли я увійшла якомсь перед вечором в нашу залю, вона була ясно освітлена, чайний стіл був прибраний по-празниковому, а за столом сиділи прості селяни. Між ними сидів мій тато і серйозно, заклопотано з ними розмовляв. За самоваром була моя сестра в дуже піднесенім настрої і частувала селян чаєм. Селяни – то були «старшини» з різних околичних сіл. Татка обрали за мирового посередник і він радився з селянами, як найкраще здійснювати «куставні грамоти» (себто, як повести в життя закони про скасування кріпацтва)». От спогад 8-літньої (очевидно, 5-річної. – Г. Д.) дівчини про велику подію скасування кріпацтва. І ця симпатія до селянства і віра в те, що в нім залишалися правдива українська душа, лишилася в С. Русової на все життя.

Тому в страшну хвилину, коли вона з малою внучкою, 58 літ пізніше, мусіла покидати Україну, коли червоні москалі вже почали запроваджувати нове, цей раз комуністичне, кріпацтво, коли обман українізації вже почав виявлятися в нищенні наших діячів науки й мистецтва і догоряли останні полум'я боротьби за незалежність, вона пише: «Куди іти з малою внучкою, вночі перед переходом Збруча? Навколо сторожа, вартові... Іди до селян! Це є люди, наші люди! І я пішла до першої хати. Нас не питали, куди ми йдемо. Нагодували, уклали спати, а за вечерею гірко жалілися, що москалі все забирають. “Останню корову забрали, а у нас же діти малі!”» На другий день ці самі селяни перевели безпечно С. Русову з її малолітньою внучкою Олею на другий бік Збруча, де вже ними заопікувалися зворушливо і дбайливо українці й українки в Галичині.

І ця любов спеціально до селянства (певно, під впливом так званого «народництва», якому в свій час щиро віддалися О. Русов і С. Русова) лишилася в Русової на ціле життя. В останній рік свого життя, складаючи читанку «Україна в описах наших поетів і письменників», вона знову й знову з захопленням читала безсмертний твір Шевченка: «Село і серце одпочине...»

Отже, дитинство Софії до десяти років пройшло в маєтку в Оleshні, де вона вчилася гри на фортепіяні, удосконалювалася у французькій мові й готувалася до гімназії. Прекрасна бібліотека Ліндфорсів і брата матері Жерве немало сприяла її загальній освіті.

Треба було продовжувати освіту, і родина Ліндфорсів переїхала до Києва, де десятилітня Софія вступила до гімназії, яку і закінчила з відзнакою в 16 років життя.

Тут її спіткало велике горе – помер батько (мати померла значно раніше, ще в Олешні). Перед перевезенням тіла до Олешні, щоб покласти на вічний спочинок на цвинтарі поруч з прадідами коло церкви, в каплиці, де спочивала мати Софії, гріб з тлінними останками Федора Ліндфорса стояв у Георгіївській церкві. Даремно хотів я вклонитися пам'яті мого діда в цій церкві. Московські дикуни знищили її разом з іншими київськими церквами. Даремно я хотів вклонитися пам'яті мого діда Олександра Захаровича Русова і могилі мого батька на Байковім цвинтарі в Києві. Ці дві могили були знищені москалями. Дійсно, міг би повторити свої слова Шевченко: «Живого й мертвого спалили». Ворогам України страшні не лише живі патріоти, але і мертві, спогад про них... Знищено і каплицю в Олешні та зрівняно могили тих, хто робив добро для свого краю.

Як же пережила це горе молода 16-літня панночка?

«Треба було починати нове життя, знайти йому завдання, чимось наповнити ту порожнечу, що постала наслідком нашої великої втрати... Ми одержали від тітки Наталії листа, в якому вона пропонувала мені вступити до Петербурзької консерваторії, а що я мала здібності, то чи не присвятила б я себе музиці? Музика, консерваторія..., яка спокуслива мрія! Але кому з того яка користь? Чи маю я право так егоїстично будувати своє життя? А люди? Чи не треба спочатку для них послужити!? І я відмовилася від цієї блискучої мрії. Долю свою я вирішила тоді: зреклася мистецтва і взялася за школу. Ми вирішили з сестрою почати з дитячого садка...»

Отак перше велике горе Софії Федорівни втілювалося в перший в Україні дитячий садок. А скільки потім дитячих садків, шкілок і позашкільних курсів вела вона всюди, куди її закидала доля чи недоля! Скільки вийшло з-під її керування досвічених фребелічок, виховательок, що вкладали далі в дитячі душі любов і відданість до Батьківщини. Червоні москалі знищили могили моїх дідів і батька, але не знищили того, що посіяла моя мати. В 1942 році я не знайшов у Києві могил, але до мене не раз приходили вже підстаркуваті вчительки, керівниці дитячих садків і показували, оглядаючися, по звичці, на двері й вікна, пожовклі і, часто підмочені з переховання від «недремлющого ока» московських окупантів, фотографії. «Це група наших фребелічок, які закінчили у вашої матері навчання. Гляньте, я сиджу третя поруч з С. Русовою...» Видно, що це був той «льох», до якого Москва ще не докопалася.

Перший дитячий садок в Україні зв'язаний з ім'ям С. Русової-Ліндфорс. Як це було всюди, де доля заносила її, помешкання на Володимирській (нині Короленка) вулиці швидко стала осередком тодішнього українського життя. І там же вперше залунав спів першої української опери Лисенка «Різдвяна ніч», у якій ролі Вакули грав Олександр Олександрович Русов. Невдовзі після виставлення опери, і то після відвідання опери «Травіата», О. Русов зробив С. Ліндфорс пропозицію і, з'єднавши своє життя шлюбом, обидвоє пішли по дорозі боротьби за кращу долю України.

Невдовзі по шлюбі Русовим «Стара громада» доручила видати перше повне видання творів Шевченка. Для цього вони мусіли їхати до Праги, бо в Росії не було чого і думати про видання творів того, хто закликав: «вражаю, злою кров'ю волю окропіте». Зібравши всі необхідні матеріали і навіть відвідавши княжну Репніну, кохання якої до Шевченка увійшло в історію, а спогади її не мало спричинилося до біографії Шевченка, Русови виїхали за кордон до тодішнього центру слов'янського життя, до Праги.

Це завдання – видання першого двотомного «Кобзаря» – було виконано спільною працею Олександра і Софії Русових. Ні матеріальні труднощі, ні нове персональне горе –

смерть першої дочки Людмили, що померла в Празі, не спинили відданої паці Русових над «Кобзарем». В одному томі були твори Шевченка, дозволені російською цензурою, в другому недозволені, і їх треба було перепачковувати таємно в Україну. І тут бачимо, що персональне горе переборює С. Русова ще більш завзятою працею для України: «Обов'язок понад усе!»

Повернувшись в Україну, С. Русова з головою пірнула в боротьбу проти царської Росії. Помешкання Русових у Чернігові стало огнищем українського революційного руху. Щоб ближче увійти в народні маси, Русови залишили вигідний маєток Олешню і придбали невеликий хутір, коло Борзни (на Чернігівщині), званий батьком жартома «хутір Робінзона», де провадили просте селянське життя. В ті часи (80-ті роки), разом із занепадом провідної політичної верстви, що донесла ще дух козацької державности до 50-х років минулого століття, найліпші діячі українського відродження інстинктивно шукали «душі» українського народу в українських селянських масах, що були значно менш зрусифіковані, ніж місто і міський елемент. Це був рух так званого «народництва». В простім селянстві, його мові, звичаях, піснях, виробках і взагалі мистецтві та його традиціях тодішні українські патріоти шукали тої невмирущої народної душі, яка лишилася живою, хоч дух нації і занепав. Цим пояснюється те захоплення українським фольклором, що був тоді цілком на часі та відігравав велику роль в пізнанні України. Ще і нині є багато українців, які, не розуміючи, який колосальний поступ зробило українське національне мислення за останні 50 років, уважають, що все, що «не селянське, є українське». Але нині, крім свого – безумовно, прекрасного – народного мистецтва, Україна має вже і національно-політичні аспірації, скріплені кров'ю збройної боротьби.

«Народничання» на хуторі, коли доєння корови змінювалися грою на піаніні сонат Бетговена, а праця на полі – писанням наукових праць або популярних брошур для народної освіти (напр., «Пригода на хуторі», – популярна метеорологія О. Русова), скоро скінчилося. Недрімаче око російського самовластя не могло спокійно дивитися на поступове, але певне пробудження української свідомості і на її «будителів». Першою, так би мовити, ластівкою переслідувань з боку російської деспотії був випадок арештування і «водворення на местожительства» Софії Русової, яка з групою селян ішла на прощу до київських святих місць, хоч це тоді й не вважалося за державний злочин.

Реакція 1880-х років і завзята боротьба проти неї з боку революціонерів розгорялася. Ось як описує у своїх спогадах ці часи С. Русова: «Політична атмосфера густішала, студентські страйки, закриття університетів, жорстока цензура на журнали, часописи і книжки, арешти і адміністративні заслання молодих і старших діячів, наводили паніку на слабодухих, а людям переконаним, навпаки, «ставили виразний обов'язок боротьби».

Це було яких 75 років тому. А тепер? Росія є завжди Росія. Лише тепер до цього було ще додано масові розстріли, масові виселення в сибірські концтабори примусової праці та ще гостріше переслідування всього, що не підкоряється Москві. Як тоді «слабодухи» лякалися й ховалися в запічках, а сильні духом ще завзятіше боролися, так і тепер одні лише бояться, а другі збройно і політично борються.

«Соромно стало сидіти на нашій хуторі, коли там гинуть справжні діячі за ті самі змагання, за те саме, що хочемо досягти і ми. Я не витримала і поїхала до Києва (де якраз було розгромлено царською владою партію «Народної Волі»). Мене зустріли там радісно; всі були так скомпромітовані, що навіть не могли мати стосунків з арештованими; мене просили передати їм харчі, які-небудь гроші, дізнатися про їх долю... Вияснилося, що Лангенса (революціонера) вже не було в київській тюрмі. Його разом з кількома іншими народовольцями вивезли до пересильної тюрми в Мценську. Де той Мценськ? Що воно таке «пересильна» тюрма? Я не уявляла собі цього, але я знала лише одне: герої гинуть, а ми,

мізерні люди, поки на ногах, – мусимо допомагати їм! І я, покинувши малого сина, мого Мишуню, полетіла в повітове місто Орловської губернії, у Мценськ... Не забути мені ніколи того темного вечора! Місяць сходить і срібним сяйвом заливає високі білі стіни тюрми. Мене ведуть через двір, увиходжу в тюрму, в якусь сутерену. Ось дзенькнули остроги, і з-поза жандарма виступає худа виснажена постать мого друга. Пів години на побачення, – що сказати за ці хвилини?..»

Так починається боротьба. Спочатку допомога активним діячам, потім власна праця, власна діяльність проти московської тиранії і власні муки в тюрмах. З одного боку, Російська імперія, жандарми, чекісти, Сибір, військо, тюрми; з другого боку, незламний дух, небезпечний російській могутності. З одного боку, Москва; з другого – маленька жінка – українська патріотка.

Слова Шевченка почасти здійснилися: «царя до ката повели», і на місці пам'ятника катові України цареві Миколі I стоїть пам'ятник Тарасу Шевченкові. Але боротьба йде далі. Були царі білі, є червоні, всі вони однаково намагаються знищити дух Української Нації. Та здійсняться і другі пророцтва Шевченка – «переможе Україна і правда святая».

Ось як описує С. Русова цю боротьбу. «Я заробляла на своїх діток, цілий день бігаючи по лекціях. Але вечори цілком віддавала політичній справі. Майже щодня збиралися в нас народовольці, обмірковуючи справи повстань».

А ось як описує батько у своїх спогадах, знайдених у 1917 роках у жандармських архівах, про розшуки і арешти кінця XIX і початку XX віку: «Форма і спосіб проведення трусів за весь час, який обіймають мої спогади, були ті самі: дім і помешкання оточують. Дзвінок або стук у двері. На питання: “Хто там?” – звичайно, коротка відповідь: “Телеграма!” або ж грубий наказ: “Відчиняйте!”. Результат трусу: «розкидані на підлозі книги, перекинені подушки і ковдри, на ліжках, іноді, розрізані матраци, розлите чорнило... розкидані листи, книжки перемішані з пошивкам, з посудом, ложечками і серветками... Володар розгромленої хати, якщо сам не дістався у “чрево китове”, відчував, оглядаючи своє помешкання, досить дивне враження, змішане з бажанням якнайшвидше заснути, бо розгром, звичайно, кінчався в 4–5 годині ранку. Підкріпившись сном і прокинувшись, він помічав дивний розгардіяш у помешканні, полишений непроханими гостями, який при деннім світлі робив ще більш гнітюче враження, особливо, коли мирно сплячі під час трусу діти задавали вранці питання: “Тато, що це? Де мама?” Посадивши дітей за стіл, я пояснив їм, що мама “виїхала”, розумій, арештована, і що ми самі будемо пити чай і молоко.

Але це ще було не все. Іноді “виїздили” і тато, і мама. Тоді досить було одержати Зіні (старша кузинка дітей), добре звиклій до непевності існування своїх кривих, від когонебудь коротку телеграму “Юра один!”, і вона зараз же розуміла секрет, захований у такій телеграмі, негайно їхала в місто, звідки одержала телеграму, розшукувала дитину, що лишилася на самоті!»

Це мова йде про мене. Тоді таких дітей, що лишилося «на самоті» після арешту російською владою батьків, були одиниці. Тепер, після розстрілів батьків, залишаються сотні тисяч так званих «безпризорних». Як-не-як, а Росія «прогресує».

За що ж забирали в дітей батьків, руйнували родини і виховували на свою ж голову месників? Чи це були небезпечні злодії, гангстери, шкідливі для суспільства? Або – як тепер прийнято казати – «врагі народа»? Ні, це були люди, що прагнули кращої долі для свого народу.

А от опис тюрми, куди «од”їхала мама». «В дверях моєї камери, завжди замкнених, були, на жаль, великі щілини і через них до мене лилися всі “аромати” з кримінальної камери, всі розмови мешканок, приправлені, ой, якими виразами.

Але і тут, сидячи поруч з повіями і з кримінальними злочинцями, С. Русова не забувала, що ці глибоко упавші жінки були людьми. «Іноді ввечері, коли всіх остаточно замикали на ніч... ми сідали з обидвох боків під моїми дверима і я читала їм «Кобзаря», а перед Різдом – «Євангеліє», і слова любови і всепрощення проникли в нетрії їх змучених сердець, бо я чула часом (через двері), як дехто з них плакав...»

Отже, і в тюрмі за ґратами С. Русова не забувала своїх покривжених земляків і землячок. «Кобзар» і «Євангеліє» – Україна і Віра Християнська! А слова з обидвох книг падали, як ліки, на замучені душі арештованих.

Подам (за журналом «За сто літ», т. I, Київ, 1927) кілька зразків допитів, яким підпадали мої батьки, їх відповіді і в чому їх обвинувачувано. От постанова жандармського управління № 10, 6 жовтня 1901 року (подано в перекладі). «1901 року жовтня 17-го дня в Полтаві, я, окремого корпусу жандармів підполковник Телегін, у присутності товариша прокурора Полтавського окружного суду пана Вігури добачаємо з листів і рукописів, знайдених при трусі в помешканні Русових дня 6 жовтня:

1) Що надвірний радник Олександр Олександрович Русов і жінка його Софія Русова, уродженка Ліндфорс, яких притягалося і раніше до допитів у містах Києві і Харкові за організацію Української партії, продовжують далі свою злочинну діяльність у Полтавській і Чернігівській губерніях, що має на меті повне відділення Малоросії від Російської імперії та утворення самостійної держави; розповсюджують ці ідеї серед молоді, яку з цією метою в себе в домі чоловік по сорок в один вечір збирають, щоб ця молодь провадила ці думки в народі, нагадуючи простому народу про його самотність...

2) Що в цій злочинній діяльності бере участь син їх, колишній студент Харківського університету Михайло Олександрович Русов, що їздив у Женеву як депутат Української партії для видання органу цієї партії «Молода Україна», що нині видається у Львові...

3) Що, як видно з переписки Русових з різними особами, Русови беруть найбільш активну участь в агітації за ведення навчання в народних школах Малоросії “на українском язике”, а також у розповсюдженні і у виданні українського букваря, малюнків з українського побуту, нот з українськими піснями і других видань українською мовою для народу»...

Що ж відповідає С. Русова на ці обвинуваченні на допиті?

С. Русова відверто висловила свої думки і героїчно тримала себе на допиті. Народництво Русової просякає всі її твердження: «Природно, що інтелігентне суспільство у Полтаві, що знаходиться в центрі України, турбується про населення, яке нас оточує. Кожен, хто стоїть близько до народної школи в Малоросії, може тільки страждати, бачачи, як тяжко для дітей засвоїти грамоту абетками і книжками, переповненими не лише російськими, але і спеціально великоруськими виразами. Тому бажаним є буквар українською мовою... На питання, чи я добивалася, щоб у народній школі викладалося українською мовою, я можу сказати, що моїм глибоким переконанням є, як і кожного педагога, що знає своє діло, що навчання може вестися з користю для учнів лише рідною мовою...»

Ця боротьба за рідну мову в школі особливо гостро почалася від 1870-х років. Нині ми маємо «рідну мову в школах», але її поступово московська влада замінює російською (гляньте на видання «Української» Академії Наук, що є переважно російською мовою!). До того слід додати, що Москва дозволила українську мову лише для прославлення «старшого брата» і для опльовування всіх наших історичних героїв «від Конашевича і досі». Це було завше: з одного боку – варварська Москва, з другого боку – культурна і гуманна Україна. З одного боку – деспотизм і бажання «покорити под нозі вся врага і супостата», себто, захопити в Російську імперію нові і нові вільні народи, з другого боку, любов до свободи і права людини на вільне життя. Це знали ще на початку минулого століття, коли Мазепа був

(не зрадником, за московською термінологією) символом боротьби за волю в західній Європі.

І як тоді, понад 50 років тому, мій брат Михайло за «подання протесту», за підпис під скаргою за одного побитого нагайкою студента був висланий з Харкова і прогнаний з університету і мусів емігрувати до Ляйпцігу, лишаючи рідну землю, так і тепер сотні тисяч українців, уникаючи розстрілів чи сибірських концтаборів, мусіли залишити Батьківщину, для якої вони працювали, і тинялися по світі, шукаючи тої волі думки і слова, якої ніколи не було і немає там, де є московська тиранія, звана нині «демократизмом» на сміх ідеї справжньої демократії. Москва Андрія Боголюбського, Петербург Петра I, большевицька Москва є завше та сама ворожа Україні.

А от дотепні відповіді мого батька на допиті. «Я, ваше Високоблагородіє, розумію всю серйозність і важливість діла, яким ми тепер зайняті. Я вважаю, що воно робить мені велику честь: «посягнути на цілісність Російської імперії» не відважуються навіть сусідні імператори, які розпоряджаються величезними арміями, а мені у вашім обвинуваченні приписується ця сміливість».

Ось де корінь усього: обвинувачення в намірах зруйнувати велику тюрму народів, де «від молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчить, бо благоденствує» (особливо тепер!). За це і О. Русов, і М. Русов, і Софія Русова сиділи не раз у московських тюрмах. За це мій батько, згідно з російським розпорядженням, не смів жити деякий час в Україні, а моя мати мусіла потайки їхати до Петербургу на шлюб своєї доньки, бо їй, навпаки, було заборонено жити в Петербурзі, де мусів жити її законний чоловік, а мій батько. На цю ідіотську – з боку здорового розуму – постанову російського уряду (тоді міністром був Плеве, якого невдовзі вбили революціонери), але цілком логічну в сенсі покарання двох українських патріотів, які разом хотіли «порушити цілісність Російської імперії», мій батько писав скаргу до Синоду, доводячи, що уряд не сміє розлучити чоловіка з жінкою («Бог сочета – чоловік да не розлучі»)...

За це бажання «порушити цілісність Російської імперії» емігрував мій брат, сиділи в російських тюрмах мої батьки, за це москалі знищили могили дідів і батька, за це мусіла С. Русова вночі з малою внучкою (дочкою брата) тікати через Збруч з советської України, хоч і була весь час революціонеркою, що боролася проти царської деспотії. Річ не у владі чи формі влади Росії. Андрій Боголюбський зруйнував Київ у XII віці, Муравйов із своїми «сознательними» большевиками – у 1917 році. «Одних постріляху, других мучаху».

І от взимі в селянським убранні з малою внучкою Русова, вже маючи 64 роки, була змушена залишити свій рідний край і перейти Збруч. Двічі большевики ловили при спробах втечі цю стару революціонерку, щоб після царських арештів вона скуштувала і советських катівень. Лише третя спроба була вдала і їй пощастило перейти прокляту границю, що ділить наші території. І ця революціонерка, яка все життя боролася проти царської тиранії, мусіла рятуватися з «вільної і щасливої Української Радянської Соціалістичної Республіки», де йшли скажені арешти і розстріли українських учителів, селян та інтелігенції. Ось що пише мама у своїх спогадах про ці страшні хвилини: «Прощай, рідна Україно! Кидаю тебе з одним палким бажанням: усі мої старі сили віддати визволенню твого народу, щоб знову пишалася ти волею, наукою і багатством...»

Не для «панства нещасного і лакомства лукавого», не для спокійного життя на еміграції і вигід покинула С. Русова палаючи і скривавлену в догоряючих повстаннях Україну. Праця на українській ниві на еміграції більше відома нашій еміграції і нашим жінкам за кордонами Батьківщини перебуваючим. Українські жінки знають її невсипущу працю: то як організаторку українських дитячих садків, то як палку промовицю на міжнародних конгресах, де вона пише: «Як інші представниці у своїх промовах вихвалювали

поступ жіночого руху в їх вільних країнах, то я стала розказувати про лихо свого рідного Краю, про те, що більшовицька московська влада принесла йому економічну і моральну руїну, голод, деморалізацію та загибель жінки-матері...»

С. Русова виступає як делегатка від українок у Гаазі на Міжнароднім з'їзді Жіночої ради і, наслідком її палкої промови, голландський Червоний Хрест вислав харчі на допомогу «щасливій і вільній» та голодуючій Україні. Ось що пише мені мати про свій намір їхати до Женеві до Ліги Націй в комітет меншостей: «Юра, милий, дорогий! Як мені тяжко без твоєї поради. Оце Виконавчий комітет, проєкт праці якого тобі засилаю, майже одностайно на вчорашніх зборах призначив мене як делегатку об'єднаних українських організацій в Женеву до Ліги Націй у Комітет меншостей, який має зібратися 19 січня. То їхати треба 15-го. Конечно, їду на кошти організацій (вже поєдналося 61 по всій Чехії), але звідки ці гроші? Так боюся, щоб не було чогось непевного. Взагалі ти знаєш, як тяжко з нашими людьми вести яку-небудь світову справу та бути перед ними відповідальною. З другого боку, як відмовитися, коли моє знання французької мови, безперечно, грає тут велике значення. Конечно, Шульгин знає мову, але він не скаже того, що скажу я. Коли громадянство усіх відтінків мені доручає найзначнішу сучасну справу на інтернаціональному форумі, то мій обов'язок виконати її якнайкраще. Юра, любий, чи ти мене розумієш? Не честолюбіє, не легкодухість керують мною, а бажання завше прикласти мої сили на маленьку користь Україні. Так пригадую, як твій батько посилав мене на усілякі з'їзди. Дуже мені бракує твоєї поради. Напиши мені свою думку на цю справу, але так, щоб я її одержала до 15 січня».

Я дозволив собі навести уривок одного з небагатьох листів моєї матері, який у мене схоронився, щоб освітлити ту діяльність С. Русової, яку вона вела за кордоном чи то в час еміграції чи то ще від 1900 року в час своїх поїздок за кордон. Де б не був якийсь міжнародний з'їзд, де можна було б сказати хоч слово про Україну – чи то в Римі, чи Гаазі, чи Женеві, чи Брюсселю, чи деінде, – там з'являлася постать старої вже сивої, але зграбної жінки, яка, як докір совісти, кидала у вічі байдужим до долі останнього європейського форпосту на сході – Україні, всім цим європейським зборам слово про недолю нашої Батьківщини.

Спасибі нашому громадянству. Воно гідно відсвяткувало у Львові 80-ліття Софії Русової 1936 року. 363 організації склали пошану її сивому волоссю, чим зворушили до сліз прибулу до Львова ювілянтку. Сама вона, хоч в такому поважнім віці, виголосила у Львові палку промову, закликаючи до боротьби за Україну.

Померла пані Софія Русова у Празі 5 лютого 1940 року. В тій самій Празі, де 65 років перед тим мала могилка її дочки відмітила видання першого повного «Кобзаря» Шевченка.

Тому, думаю, закінчуючи ці уривки спогадів, що їх можна буде закінчити великими словами нашого пророка Шевченка, які стали нашим Заповітом:

Поховайте та вставайте,

Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю

Волю окропіте!

І мене в сім'ї великій,

Сім'ї вольній, новій,

Не забудьте пом'янути

Не злим тихим словом.

Спом'янемо і ми в цю столітню річницю з дня народження Софії Русової пам'ять тої українки, що віддала все життя на службу Батьківщині. На її могилі, за її бажанням, було написано, як і на могилі мого батька (знищеної московськими дикунами) слова: «Раз добром налите серце ввік не охолоне!»

Наталія Єржиківська

ДО ПИТАННЯ СМИСЛОВИХ ОЗНАЧЕНЬ ВИРАЗУ «ІСКРА БОЖА»
В ДІАЛОГАХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ СПІВВІДНОШЕНЬ
З ОДОЮ ФРІДРІХА ШИЛЛЕРА «ДО РАДОСТІ»

Григорій Сковорода.
Автор Олег Єржиківський

Як і раніше, так і в наш час не зникає цікавість до питання про те, у які віки та з чийх вуст виринула фраза: «іскра Божя...»? Здавалось би, а яке це має значення «коли і в які віки...», та й для чого з'ясовувати те, що не потребує пояснення, адже йдеться про загальновідомий крилатий вислів, що прямо чи опосередковано вказує на студіювання й осмислення біблійних і філософських текстів. Тут треба мати на увазі, що в давнину Бог поставав основним об'єктом мисленневих обсервацій і словесних практик. Якщо йти за шкалою лексикологічної ономастики, то з'ясуємо: «Онім Бог засвідчив досить високу фраземну активність і значну кількість лексико-семантичних варіантів»¹. Якраз вони, вважає Жанна Краснобаєва-Чорна, презентують на мовній карті світу такі цінності: життя, свобода, істина, правда, радість, щастя, талант та ін.

Вислови *іскра Божя*, *дари Божі*, а також гнів Божий, кара Божя тощо мають позитивні та негативні конотації і являють собою суттєву різницю між ділами Божими і людськими: перші є святими і виправданими, а другі – не належать до святих і не завжди бувають пробаченими. Їхні типи синтаксичних ознак – усталені словосполучення: Богу дякувати (виражати подяку, бути вдячним) та бійся Бога (вираз, що вживається як застереження або прохання не робити чого-небудь непуцящого, лихого, злого; також – у переносному значенні)².

Яков, один із учасників діалогів Григорія Сковороди, говорить: «Не разум од книг, но книги от разума родились. Кто чистіми размышлениями в истинѣ очистил свой разум, тот подобен рачительному хозяину, источник чистой воды живой в домѣ своем вырывшему...»³. З його точки зору, розумна людина «немножко с книг откушав, может много пользоваться [2, с. 346] тими знаннями, які звідти почерпнула. Передусім йдеться про Біблію, найсвятішу з книжок, т. зв. «царський врачебный дом», як характеризує Священне Письмо Григорій, alter ego письменника і головний персонаж Сковородинських філософських бесід. Він наголошує, що в цій Книзі знань і мудрості можна знайти не тільки відповіді на ті питання, що тебе цікавлять, а й на ті, які облагородять серце і душу, підкажуть, як пізнати себе, обрати «сродну» працю: «Там аптека, там болница горняя и ангелы, а внутри тебе сам архитектор» [2, с. 345]. Відомо ж бо, що Книга з книг – це живець роздумів, повчань і віри, оповідей з

¹ Краснобаєва-Чорна В. Ж. Онимія цінностей картини світу. *Записки українського мовознавства*. 2017. Вип. 24 (1). С. 67–74; С. 72.

² Див.: Горак Р. Бути українським письменником – кара Божя. *Київ*. 2002. № 10. С. 168–175.

³ Сковорода Г. С. Повне зібран. творів: в 2 т. Київ: Наук. думка, 1973. Т. 1. С. 324–356, С. 346.

давньої історії, християнської культури і т. ін., а також це – глибока криниця різноманітного фразеологічного і різнопланового лексичного матеріалу, що традиційно об'єднується назвою «крилаті слова» (або «крилаті вислови»). До біблійних тем, сюжетів, мотивів і образів постійно зверталися і звертаються літератори різних країн, зокрема й українські, зокібна й Григорій Сковорода, про окремі твори якого йтиметься далі. Стосовно ж усталених біблійних фразем і таких з них, що зазнали трансформацій (заміни компонентів, розширення або звуження обсягу, наповнення новими відтінками значень), то вони давно вже стали невід'ємною приналежністю не тільки усного мовлення, а й багатогранного письмового репертуару, «добре виконуючи свою художню функцію»⁴ в різнотематичних і різножанрових текстах. Щодо виразу *іскра Божя*, то вважається, що він належить не до прямих біблійних означень, а до низки трансформаційних конфігурацій.

У словниках крилатих висловів, найчастіше, образне вираження *іскра Божя* супроводжується приміткою: «вживається у значенні: високі поривання, талант, покликання митця» [3, с. 120]. Найпоширенішим прикладом, що засвідчив високу активність цієї фразеологічної одиниці – це посилання на оду Фрідріха Шіллера «До радості» (1875), покладеної на музику Людвігом Бетховеном у фіналі Дев'ятої симфонії (1805) [3, с. 120].

Цій словесній компоновці (іскра + Божя) приділена увага в книжці доктора філологічних наук Петра Білоуса «Вступ до літературознавства». Омовляючи тему «Література як мистецтво слова», він розмежовує її на окремі параграфи, цебто на чотири підтеми, що мають назви: «Як література відображає світ», «Слово як універсальний символ», «Особливості художнього мислення», «Критерії художності». Учений наголошує, що «художня творчість немислима без нагромадження знань і життєвого (точніше – *чуттєвого досвіду*)»⁵. За цим, – визначає такі поняття: «ерудиція», «кмітливість», «уява», «фантазія». Далі відокремлює асоціативність художнього мислення, що відіграє значну роль у збудженні уяви та фантазуванні. Окрім важливості зв'язку між знанням, відчуттям, сприйняттям, ідеями і т. п., мовить і про те, що «у процесі натхненної творчої роботи неабияке значення має інтуїція...» [5, с. 126]. Зупиняючись більш детально на стані *натхнення*, автор, за його словами, «своєрідної трилогії з літературознавства», як промовистий приклад цитує рядки Адама Міцкевича: «Блисне іскра Божя, то вона виникає не з розуму, і не з мрії – від Бога прийняв я її на крилах натхнення» [5, с. 126]. У кінці цього розділу вказані твори, якими користувався П. Білоус, під час його написання. На головному місці відома розвідка Івана Франка «Із секретів поетичної творчості» (1898).

Декількома роками раніше Магдалина Ласло-Куцок, аналізуючи названу вище працю Каменяра, застановлюється на декодуванні ним терміна «несвідоме» (вживаний в нас час, як термін «підсвідоме»). «Франко виходив в інтерпретації цього терміна не стільки з психології, – зазначає дослідниця, – як з поезики, ототожнюючи його з силою фантазії, сновидінь, галюцинацій, так як вони проявляються в письменників. На його думку, відкривачами “несвідомого” були поети-романтики...»⁶, до яких належав і чільний представник польського романтизму А. Міцкевич. Щоб підтвердити свою гіпотезу, підкреслює вчена, український поет покликається на передмову до поеми «Пан Тадеуш» (1834), у якій автор розкриває секрети свого поетичного дару.

⁴ Коваль А., Коптілов В. Передмова. *Коваль А., Коптілов В. Крилаті вислови в українській літературній мові*. Київ: Вища школа, 1975. С. 5.

⁵ Білоус П. Вступ до літературознавства. Теорія літератури. Психологія літературної творчості: лекції. Житомир: Рута, 2009. С. 123–130, 125.

⁶ Ласло-Куцок М. Роль підсвідомого в літературній творчості. *Ключ до белетристики*. Бухарест: Мустанг, 2000. С. 58–76, 59.

На відміну від П. Білоуса, румунська літературознавиця в монографії «Ключ до белетристики» (2000) дослівніше подала міцкевичівські творчі одкровення, і завдяки цьому більш виразно прозвучало авторське пояснення свого психологічного стану під час творчого збудження: «Я рим не добираю, не складаю літер, усе писав так, як тут до Вас кажу. Тільки в груди себе вдарю, як відразу вибухає потік слів, а якщо в його течії блисне *іскра Божя* (виділення наше – Н. Є.), то вона виникає не з розуму, і не з мрії – від Бога прийняв я її на крилах натхнення» [6, с. 59].

Одразу впадає в очі перша частина другого речення А. Міцкевича *«тільки в груди себе вдарю»*. Очевидно, що це образне означення *серця*. І тут доречно пригадати його характеристику, репрезентовану Г. Сковородою в «Розмові п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», а саме: «А что ж есть сердце, естли не душа. Что есть душа, естли не бездіонная мыслей бездна...» [2, с. 349]. Певно, допустимо окреслити *серце* як «сакральний центр», де «мисль» – «есть тайная в тѣлесной нашей машинѣ пружина» [2, с. 349].

Основну частину доробку Г. Сковороди складають діалоги, написані протягом 1760-х – поч. 1790-х років. За жанровою природою значна більшість цих текстів належить до т. зв. «сократівських» діалогів. Філософ їх називає «дружніми», бо, дійсно, він змальовує свої справжні розмови з друзями.

Учасниками дружніх зустрічей, зображених Г. Сковородою в «Розмові п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», є сам автор (Григорій) та його приятелі, зокрема Панас Панков та Яків Долганський⁷ й ін. Написана ця праця в 1771–1772 рр., коли філософ на запрошення полковника Степана Тев'яшова мешкав у Острогозьку, у слободі Таволзькій (нині – РФ, Воронежська обл.). Отож у текстуальному приязному міжособистісному спілкуванні задіяні п'ять «беседующих лиц»: Григорій, Афанасій, Яков, Лонгин, Ермолай, які шукають відповіді на те чи те питання, обмінюючись думками, «обучаясь рассуждать», адже «думка насіння і джерело дій» [2, с. 446].

Якщо б ми дошкукувалися таїни цифрової символіки, гадаючи: пощо обрана автором саме така кількість комунікантів? Відповідь, по суті, знаходиться на поверхні. Число п'ять – символ високої якості людини: п'ять пальців на руці, п'ять органів чуття (дотик, слух, нюх, рівновага, зір)⁸ тощо. Ці показники є найважливішим джерелом уяви й відчуття про навколишній світ, завдяки яким відкриваються шляхи до пізнання себе і свого «внутрішнього світу». Окрім цього, скажу ще декілька слів щодо цифри п'ять. Варто пригадати значення терміна квінтет (іт. quintus – п'ятий), а саме: п'ятеро за числом учасників-виконавців квінтетного музикування. Чи ж не нагадує це нам про музичні здібності Г. Сковороди?.. Тож його конвертації на п'ять голосів і п'ять музичних інструментів (сковородинським словом – «мислей») можна б охарактеризувати як квінтетне розміркування.

Звернемо увагу на слова Якова, котрий, замислюючись над тим, чи можливо вберегти своє серце, що має повнитися «здравієм, радованієм, жизнею душувною», від напосідаючих щомиті зваб і темряви, висновує таку конклюденту: «Сищим прежде внутри [нас] *искру истинны божій* (виділення наше. – Н. Є.), а она, облистає нашу тьму...» [2, с. 345]. У розповіді А. Міцкевича (цитованій вище) йдеться про особливий стан піднесення (натхнення), властивий для творчої індивідуальності, природа якого полягає в несподіваному, частково інтуїтивному пориві до розуміння своєї мети та «раптовому» знаходженні її вирішення. Одним словом, йдеться про локальне, себто тільки про відчуття незвичайного

⁷ Ушкалов Л. Григорій Сковорода. *Сковорода Г. Повна акад. зб. творів* / за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків; Едмонтон; Торонто: Майдан, Вид-во Канадського ін-ту укр. студій, 2011. С. 9–50, 12.

⁸ Бородин А. И. Число и мистика. Донецк: Донбас, 1975. С. 106, 113.

стану, означене словом осяяння. Натомість у Г. Сковороди мовиться «про себепізнання, а власне про “внутрішню людину”, невидиму природу Божественного творива, людину, як міру всіх речей (добро, зло, талант, воскресіння) та його містичну запоруку – Божу іскру» [7, с. 21].

Ключова ідея трактатів, розмов, бесід, діалогів, епістолярію, байок і ліричних творів Г. Сковороди, – це осмислення явних і прихованих можливостей фізичного й психологічного складу людини, її душевних станів і духовних потреб. З огляду на ці чинники книжник і письменник, як сказали б про нього в давні часи, вдавався, окрім поглядання філософських горизонтів, також і до прояснення різних аспектів загальних питань психології. Проговорював теми дотичні до соціально-психологічних основ життєдайності й життєдіяльності особи, людських спільнот. Ніби між іншим упоминаючи назви міст (Венецію, Лондон, Париж), заторкував питання тогочасного життя, національних і культурних традицій, етичних-моральних проблем. Осягав розумом устрій Божественний і земний – серця і душі. Мовив про ті зерна хисту, проростаючи які, завдяки Божому провидінню та нашими стараннями і вміннями, примножують таланти, збагачують світ. Прозірко підкреслював, що прагнення до творчої праці лежить в самій природі людини. Можна сказати: письменник прагнув зрозуміти архітектоніку психоенергетичних задатків індивіда, аксіологічну природу слова (logos, гр. – слово, поняття; думка, розум) і пізнавальні категорії образу (eidos, гр. – образ, форма, сутність).

Проживаючи осіло чи мандруючи, Г. Сковорода приглядався до навколишнього середовища, дальніх і ближніх ландшафтів, вбачаючи зв'язок між Богом і піднесеним відчуттям природи. Загадковість і таїна Всесвіту, на його погляд, вчить людину, стриманості й шани до Натури («матері нашої *природи*») [2, с. 325]. Свого часу англійський письменник Джозеф Еддісон так само захоплювався пейзажами і рельєфами. В есеї «Про задоволення, наданих уявою» (1712) писав: «Широкий простір природним чином збуджує в мені роздуми про Всемогутнього Творця»⁹. Ідеться про філософію природи як такої, що знаходиться в постійному «діалозі» з людиною і через Боже посередництво перетворюється на внутрішнього співрозмовника, спонукаючи її до прояснення своєї власної суті.

На переконання М. Ласло-Куцюк, іскру *Божу* філософ шукав у Біблії, яка була для нього Божим одкровенням, бо саме в ній закодована *істина*. Аргументацію сказаного нею є праця Г. Сковороди «Кольцо, дружня розмова про душевний світ», де оприявлені філософом гадки і помисли, зокрема: «Вся Біблія є вузол і ланцюг вузлів. Вся в одному вузлі й в тьмах тьма вузлів... Останній голосочок або слівце дихає символом чи залежить од нього»¹⁰.

Сергій Кримський у статті «Феномен мудрості в творчості Григорія Сковороди» наголошував, що український мислитель «один із перших, розвиває, користуючись сучасною термінологією, персоналістичну концепцію Бога». І вона полягає в тому, узагальнював учений, що, на переконання Григорія Савовича, – «Бог всередині нас»¹¹. А відтак: «І пізнання світу, автором якого є Бог, і пізнання самого Бога є дорога до самопізнання...» [3, с. 195]. Іншими словами можна сказати так: іти вперед, шабелю за шаблем торувати життєві шляхи, сповнюватися *радістю* відкриття усвідомлених істин.

⁹ Цит. за кн.: Боттон А. де. Ландшафт. *Боттон А. де. Искусство путешествовать* / пер. с англ. В. Правосудова. Москва: Эксмо, 2013. С. 177–240, 232.

¹⁰ Ласло-Куцюк М. Колективна та індивідуальна міфотворчість. *Ласло-Куцюк. Ключ до белетристики*. Бугарест: Мустанг, 2000. С. 77–93, 88.

¹¹ Кримський С. Феномен мудрості в творчості Григорія Сковороди. *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність* / відп. ред. проф. І. П. Стогній. Київ, 2003. С. 194–201.

Григорій Сковорода розписував свої бесіди, подібно до театрального сценарію, в такий спосіб визначав низку першочергових завдань, мудро, барвисто і дотепно komponуючи матеріал, вміло поєднуючи внутрішні і зовнішні композиційні частини тексту. Засіб ведення розмови як уявної мандрівки – тематично місткий, візуалізований, ніби вписаний в театральний простір з різними сценічними (сад, кімната) майданчиками. Він розширює окомір, визначає просторову і часову дихотомію. Сковородинський текст включає й таку сценічну дію, як «вхід і вихід» особи нібито із-за лаштунків чи з віддаленого, затіненого кутка, де передбачається (обов'язково чи бажано) «вхідна фраза» (етикетна фраза: вітання, прощання, подив, вокалізація і т. п.). У «Розмові п'яти подорожніх...» Лонгин, котрий вступає в роль пізніше за всіх, починає її оптимістично-закличним тоном, заохочуючи до життєтворчості: «*Дай Бог радоватися!*» (виділення наше. – Є. Н.). Цей вислів – відправна керма до подальших розмислів на основі текстуальної канви Нових заповідей «Христа господина» [2, с. 335]. Очевидно, з цієї точки зору, автор «Божественних пісень» в різних контекстах і варіаціях, вустами різних персонажів озвучував своєрідне послання Сина Божого: «*Мир, мой даю вам, держайте! Не бойтесь! Радуйтеся!*» [2, с. 355].

Підмічу, що позицію Г. Сковороди в діалозі представляють один або два співрозмовники, а інші допомагають її розвивати, або відтіняють її окремі сторони, або заперечують. Лейтмотивом діалогу слугує теза: «Життя наше есть путешествие», а дружня розмова під час подорожі «*есть возок путника облегчающий*» [2, с. 442]. Хоча ці слова й не належать українському філософу, про що він сам зізнається, однак вони йому імпонують, бо завдяки спостереженням і міркуванням, припущенням і висловлюванням своїх поглядів множаться уявлення і знання про Бога (дух), Всесвіт (макрокосмос), людину (мікрокосмос) і Біблію (світ символів).

Власне, у старі, нові чи новітні часи, бесіда, дискусія, а то й не одна затята полеміка, що точиться навколо різноманітних питань дотичних світобудови, реального життя і вічності, з акцентуацією на індивідуальні особливості людської істоти та розмаїття культур і традицій – це завжди мета пізнання, втілення якої сонячно-радісно прояснює шлях до далеких або ближніх горизонтів; стежки, путівці й магістралі до Інших сердець, своїх і чужих берегів... І все це, так або інакше, – дорога світопізнання (освяченого «іскрою Божою»), пізнання світу чужого, Іншого. Це – роздуми над феноменами натхнення, талант, творчість.

Резюмуючи, треба наголосити, що вживаному Г. Сковородою вислову «іскра істини Божої», прямо чи опосередковано, приділена увага, зокрема в працях В. Ерна, Д. Багалія, Д. Чижевського, В. Кречотня, М. Сулими, М. Ушкалова, Лідії Гнатюк та ін.

У монографії Андрія Лебідя «Концепт “Істина” в аналітичній філософії» (2017) розглядається вчення про «знання і пізнання», де дослідник покликається на розмисли Емпедокла, давньогрецького філософа і автора поеми «Про природу», у якій він виокремлює чотири стихії (земля, повітря, вода і вогонь) як першоелементи і «корінь всіх речей». Науковець звертає увагу, що «згідно з Емпедоклом, критерієм істинності не є відчуття, а правильний розум, в якому зосереджена *Божя іскра* та людська вдача»¹². Як бачимо з наведеної цитати, фраза *іскра Божя* з прадавніх часів являла собою *благодатну одухотворену силу*. До слова, письменник і церковний діяч Лазар Баранович уважав, «що навіть найзледеніша людина несе в собі іскру Божу»¹³. Отже, смислове наповнення

¹² Теоретичні аспекти (анти)реалістської парадигми) істини. *Лебідь А. Концепт “Істина” в аналітичній філософії*. Суми: Сумський державний університет, 2017. С. 7–132, 100.

¹³ Довга Л. Система цінностей в українській культурі XVII ст. (На прикладі теоретичної спадщини Іннокентія Гізеля). Київ; Львів: Свічадо, 2012. С. 128.

загальновідомого крилатого вислову «іскра Божа» засноване на трактуванні сакральних Господніх дарів, і як своєрідного «відчуття присутності “Бога”, натхненого творчого духу»¹⁴ в людині.

II

Потрібно зауважити, що Сковородинські текстотвірні синтагми, риторичні фігури, ускладнена метафоричність і символіка, контрасти й антиномії, утворені на основі біблійних перифраз, ремінісценсій або цитатних вкраплень народних і книжних оповідок, виразно суголосні з тенденціями тогочасної європейської поезії та ідей Просвітництва. Професор Дмитро Наливайко стверджує, що стиль письменників українського бароко Г. Сковороди, І. Вишенського (у широкому значенні) органічно вписується в форми, вияви й інтенції європейської тогочасної філософії та художньої мови; він корольтивно-відповідний європейській жанровій системі Нового часу, себто межі XVIII і XIX століття¹⁵. Виходячи з цього, правомірним є твердження, обґрунтоване доктором філологічних наук Євгеном Нахліком у розвідці «Григорій Сковорода як поет-преромантик»¹⁶.

У зв'язку з вищесказаним впадають в око міжтекстові паралелі в Г. Сковороди та Ф. Шіллера. Надаються до порівняння в спектрі інтертекстуальних співвідношень метафори, біблійні ремінісценції, крилаті вислови (іскра Божа, радість творчості), біблійні алюзії, асоціації.

Одразу відмічу Шіллерівську оду «До радості» (1785) та її промовисте афористичне змістове наповнення, таке як: «Радість, гарна іскра божа»; «Радість – всесвіту пружина»; «Радість – творчості душа¹⁷» (пер. М. Лукаша). У психології радість характеризується, як активна позитивна емоція. У теології виділяють її віталістичні якості, як «Божого побудження» (до життя, творчості), як світло, «озаряюче мысли» [2, с. 459]. Очевидно, з цієї позиції Г. Сковорода в різних контекстах і варіаціях, вустами різних персонажів часто озвучує новозавітний текст: «Мир мой даю вам, дерзайте! Не бойтесь! Радуйтеся!» [2, с. 355].

До слова, Фрідріх Шіллер оду «До радості» написав тоді, коли йому виповнилося двадцять чотири роки, а Григорію Савовичу на той час доля нарахувала подоланих шістдесят три життєві сходинки. Особисто і творчо вони не перетиналися і нічогосінько не знали один про одного. Та їхній творчій спорідненості гідно прислужилася Біблія. Бог кожного щедро наділив талантами, обидва дорожили «іскрою істини Божої». А в текстовій канві обох письменників у різних контекстах відчитується «семантика поняття *радість*, яка безпосередньо апелює до розуміння сутності людини»¹⁸, її бажань та стремління.

III

У Женеві 1897 року вийшла друком книжка Пантелеймона Куліша «Позичена кобза. Переспіви чужемовних співів», до якої увійшов переклад оди «До радості» Ф. Шіллера, своєрідного гімну натхненному пориву людини, де «радість творчості» виступає самодостатнім актуальним явищем людського існування, закликом до єднання народів:

¹⁴ Вороний М. Театр і драма: збірка статей / упоряд., вступ. ст. О. К. Бабишкіна. Київ: Мистецтво, 1989. С. 69.

¹⁵ Наливайко Д. Українське бароко: типологія і специфіка. *Наливайко Д. Компаративістика й історія літератури*. Харків: Наукове видавництво «Акта», 2007. С. 116–126, 125.

¹⁶ Див.: Нахлік Є. Григорій Сковорода як поет-преромантик. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці філологічної секції*. Львів, 1995. Т. ССХХІХ. С. 29–45; *Український дім*. 2021. № 2.

¹⁷ Лукаш М. О. Від Бокаччо до Аполлінери: переклади / ред.-упоряд., авт. передмов. М. Н. Москаленко. Київ: Дніпро, 1990. С. 125–127.

¹⁸ Кохан Р. А. Лабіринти радості: концептуалізація історико-філософського дискурсу (від античності до початку XXI ст.). Львів: Друк-Захід, 2018. С. 3.

*Радосте, небесна іскро!
В райську церквіцю твою,
Ніби крильми, линею бистро
У гарячому хмелю:
Ти однаково чаруєш
І, мов сім'ю, єдиниш
Всіх, у кого дух свій чуєш,
Як у Божий рай летиш...*

ХОР

*Обнімітьсь, мільйони,
Поцілуймо цілий світ!
Браттє! певно над всі зорі
Любий наш отець сидить...¹⁹*

Майже насамкінець, як знахідку, презентую раніше невідомі фрагменти перекладу Мих. Чигирин з оди Ф. Шіллера «До радості», оприятлені в роменській газеті «Відродження» (1943. 7 трав.). За даними, які подав письменник Леонід Полтава в упорядкованій ним антології «Слово і зброя» (Торонто, 1968), відомо, що: «Михайло Чигирин – поет (1922 або 1923 року народження) з м. Ромен на Сумщині. Примусово вивезений німцями на працю; загинув під час навантажування бомб в м. Білостоці 1942 року. Автор двох збірок поезій, що вийшли в Україні після втечі більшовиків (назв збірок не вдалося встановити)»²⁰ Поряд з короткою довідкою вміщене фото красивого, замріяного молодого чоловіка.

Більше матеріалу до біографії поета і перекладача подала Наталя Савицька в статті «Між двох вогнів (теми та образи літератури Сумщини періоду німецької окупації)», написаній на основі архівних матеріалів, представила фото М. Чигирин. Тут же представлений ілюстративний ряд, обкладинки збірок його ліричних поезій «З глибин серця» і «Ромен цвіте» (обидві – 1943). Дослідниця проаналізувала окремі вірші, що належать до інтимної лірики: «Зломлена береза», «Із грудей би серце вийняв», «Я не спонукую тебе», «Я мрів», «Журба», «Моя любов». У «Додатках» представила повністю поезію «Я пам'ятаю епізод», датовану 1941 роком²¹. Між іншим, наголосимо, що окрім публікації в збірнику, розвідка Н. Савицької вміщена на сайті «Сумський історичний портал».

На мою думку, теперішнє оприятлення перекладу М. Чигирином оди Ф. Шіллера «До радості» стане бодай маленькою дещицею в доповненні до його творчої біографії (до речі, вважаємо, що аналіз перекладу потребує окремої статті):

*Радість – щастя всіх на світі
Богом посланий рушій –
ми, Твоїм вогнем зігріті,
живемо серед надій.
Твоя сила все єднає
в суперечках правоти:*

¹⁹ Куліш П. О. Твори: в 2 т. Київ: Дніпро, 1989. Т. 1: Поетичні твори / підгот. тексти, упоряд. і склав примітки Л. М. Гончарук; авт. передм. М. Г. Жулинський. С. 254–278, 274.

²⁰ Слово і зброя: антологія поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942 – 1967 / упоряд. Леонід Полтава. Торонто: Гомін України, 1968. С. 390.

²¹ Савицька Н. Між двох вогнів (теми та образи літератури Сумщини періоду німецької окупації)». *Філологічні науки та діахронічний аспект: зб. наук. праць*. Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2010. С. 154–156.

кожен в кожному вбачає
свого друга там, де Ти!
Всі, хто мав поміж друзями
друга вірного в житті,
в кого є подруга – з нами
веселися у гурті!
Всі, хто з наміром крилатим,
довірявсь в житті хоч раз;
хто ж не міг в житті кохати –
хай іде собі від нас!
Навкруги ж з грудей Природи
Соки Радості всі п'ють...
всі створіння, народи
тільки в Радості й живуть!
В ній – терни, в ній – повага,
що до кожного зроста.
Для мізерних – в ній розвага,
Для великих – в ній мета!..
Непохитна воля в муці,
допомага бідняку,
сила слова в запоруці,
світла правда на віку,
гордость кожного у всьому –
ось що Радість посила.
Смерть ворожому злону,
справедливому – хвала!²²

Насамкінець, як коротенький висновок, не зайвим буде ще раз підкреслити, що автор «Книги Асхань», до речі, про якого П. Куліш писав: «Поміж письменниками, ба й попами, / Блищав умом Сковорода»²³, надавав вагомому значення роздумам про землю і небо, Всевишнього Творця, осяяну іскрою Божою й окрилену мудрими думками особистість, до якої, на моє переконання, належав і поет Михайло Чигирин.

²² Шіллер Ф. Радість / пер. Мих. Чигирин. *Відродження* [Ромен]. 1943. 7 трав. С. 3.

²³ Куліш П. О. Гриць Сковорода (Староруська поема). *Куліш П. О. Твори: в 2 т.* Київ: Дніпро, 1989. Т. 1. С. 594–599.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

Наталія Примушко

МИСТЕЦТВО, ЗІТКАНЕ З ЛЮБОВІ

Щиро запрошую Вас на гостину до нашого Саду духовності і Краси – закладу дошкільної освіти (ясел-садка) № 13 «Берізка» м. Ніжина, педагогічним кредо якого є думка С. Русової: «Хіба є в кожного народу щось коштовніше, ніж душі його дітей, і хіба є обов'язки, вищі за обов'язки виховати з них людей – громадян, патріотів?»

Катерина Білокур. Автопортрет

Крокуючи вже не одне десятиліття країною, ім'я якої ДИТИНСТВО, я неодноразово задумувалася над тим, як виховати духовно багату особистість засобами мистецтва? Як навчити дитину бачити величний зміст і деталі та майстерно їх зображувати... Як через геніальність шедеврів живопису і натюрмортів, колекцій народної художниці Катерини Білокур викликати почуття гордості і бажання знати більше про її барвисті квіти, що захоплювали всесвітньо відомого Пабло Пікассо... Як виховати поціновувачів українського мистецтва з маленьких українців?

І прийшла до висновку – по-перше, показувати дітям гідні мистецькі приклади. По-друге, змалечку залучати їх до суспільно значущих справ: мистецьких акцій, знайомств з музеями, народними майстрами різних жанрів, самим педагогам закохатися в шедеври, вчитися бачити красу в найдрібнішому витворі пензля, виховувати дітей на прикладі шедеврів мистецтва тощо.

Але головне – це самим нам, педагогам, батькам, проникнутися до глибини душі, до болю в серці проблемою художньо-естетичного, патріотичного, творчого розвитку й особистісного потенціалу дитини, розвитку емоційно-естетичного сприймання та ціннісного ставлення до краси індивідуального, неповторного світу мистецтва на прикладі народної художниці Катерини Білокур.

Як же малій дитині осягнути, зрозуміти геніальність художниці-самоучки із Богданівки, що часом не піддається розуму дорослих і досвідчених? Це питання хвилювало і продовжує хвилювати мене. Пригадую, як усе починалося... Як збиралися ми з колегами-педагогами, батьківською родиною, мистецькою елітою, музейними працівниками, щоб доторкнутись величної постаті Катерини Василівни.

Минали роки... Спільно розмірковуючи, нанизуючи різні думки, з'явився на світ соціальний проєкт естетичного спрямування «Мистецтво, зіткане з любові», або «І пензлем чарівним, і словом високим Світ подивувала...», присвячений народній

художниці з Богданівки Катерині Василівні Білокур з нагоди 120-ї річниці від дня її народження.

Мені поталанило – маю дружню, дієву батьківську родину і злагоджений творчий колектив однодумців-садівниць. Вирішили вдатися до проєктної діяльності...

Випробувана часом проєктна психолого-педагогічна діяльність знову підтвердила, що є найефективнішим засобом залучення дошкільників до практично-пошукової роботи спільно з музейниками, мистецтвознавцями, художниками, народними майстрами, музикантами, поетами, письменниками, з батьками, громадськістю. Міні-проєкти, що входять до загального соціального проєкту, дієво показують той величезний обсяг творчої інноваційної, пошуково-дослідницької діяльності, що її ми прожили, пропустили через серце.

І от сьогодні я можу сказати, що наші вихованці, маленькі ніжинці, крок за кроком стали відчувати себе причетними до важливих мистецьких подій, що відбуваються в Україні, заради відкриття імені великої народної художниці сучасності, художниці-самоуки – Катерини Білокур, до її поважного ювілею.

Усе починалося давно, і все починалося з МРІІ...

Перечитано силу-силенну цікавої літератури про Катерину Василівну Білокур, архівні матеріали про геніальну художницю, її епістолярну спадщину. Особливо покликали до пошуку спогади М. Кагарлицького «Катерина Білокур очима сучасників», роман В. Яворівського «Автопортрет з уяви»... І все це не могло залишити мене байдужою. Адже так хотілось неодмінно побачити на власні очі і ту Богданівку, що в Яготинському районі на Київщині, і музей-садибу з розлогим в'язом, і доторкнутися серцем до речей і шедеврів богданівської одержимиці, звитяжниці духу – Катерини Білокур, що так шедеврально змальовувала квіти.

Я поставила чітку мету: мої колеги, батьки, діти, ревні шанувальники творчості Катерини Білокур, мають не тільки прочитати, а й побачити і відчути дух геніальної Катерини в моїх власних відеоматеріалах, що проживу сама, відвідавши ту неповторну Богданівку...

І ось цей день настав. Ми разом з однодумцями – колегами і батьками вирушили в Богданівку. Знайшли її, поспілкувалися з цікавими літніми, колоритними односельцями, допоки добиралися до музею-садиби художниці, торкнулися її незвичайних вишитих рушників, оригіналів картин, саморобних пензлів, розглянули дорогі світлини художниці, а ще відвідали музей Катерини Білокур, що в садибі Волконських-Репніних в Яготині... Там є дві незабутні Білокурівські зали з полотнами художниці, що відомі на весь світ.

7 грудня 2020 року Катерині Білокур, славетній художниці, виповнилося 120 років. День Катерини яскраво відзначила Богданівка, колись непримітне село, а нині – знане на всій землі. Святкуватиме вся Україна і радітиме, що мала таку славетну доньку, картини якої залишаються коштовним діамантом і неперевершеним досягненням для нинішніх і прийдешніх поколінь.

Нарешті нам випала щаслива нагода побувати в с. Богданівці. Завітали ми в чарівний куточок Загреблі, де 7 грудня 1900 року побачила світ Катерина Білокур, де ступила перші кроки по землі. Цій батьківській хаті судилося стати знаною в найвіддаленіших куточках, вона музеєфікована 26 листопада 1977 року. Тут звікувала літа невтомна трудівниця, тут виросла краса її живописних шедеврів.

Нас зустріла стела з полірованого граніту, на ній слова, звернені до людей, народу: «Вклонімося землі, де жила і працювала Катерина Білокур. Звідси, з біленької селянської хати рушила у великі світи творчість народної художниці, пішла до людей її малярська поезія. Бережимо святиню!»

Винятково привабливою постає перед нами з далини літ геніальна Катерина Білокур... Який сміливець наважиться сказати, що генія збагнув вдосталь? Вона була оповита добротворчою сяючою аурую, з тисячі українок зібраною і в одній закамуюльованою. Була крізь призму бачення ніби і земною, а для пильного художницького ока такою яскравою, неординарною. Навіть у буденному вбранні привертала до себе увагу внутрішнім аристократизмом.

Якою вона була, Катерина Білокур? Такою, до якої ні в пензлі, ні в різці, ні в слові, ні в відеокадрі ніхто ще не дійшов. Для самої художниці це питання виявилось простим: їй не потрібно було себе вигадувати, домальовувати, підфарбовувати – у листах вона невимушено виливала свою душу, свій стан, свої почуття, радощі, жалі, даючи волю і своїй буйній фантазії.

Для нас вона даленіє за порогом нашої свідомості зі своїми власноруч виготовленими пензликами, що зачаровано застигли в картинах квітів: «Цар-колос», «Буйна», «Квіти за тином», «Квіти в тумані», «Польові квіти», «Квіти ввечері», «Жоржини» і мої неповторні улюблені «Богданівські яблука».

На ранок після зустрічі з Богданівкою, під враженням побаченого і відчутого, у мене народилися ці поетичні рядки.

«Богданівко, ти бачила Її...»

*Богданівко, ти бачила Її,
Її дарувала іскру Божу,
Тут шепчуть зорі у вечірній млі,
Що пам'ятають і забудь її не зможуть.*

*Старезний в'яз привітно зустріча,
Довірливо гойдає руки-віти.
Він пам'ятає Катрю ще дівчам,
А навкруги хатини – квіти, квіти...*

*Все дише тут господарським теплом,
Великою душею господині,
Вона чаклує тут над полотном,
І на мольберті оживають квіти дивні.*

*Катрусю, дівчинко, хто ж так тебе навчив
У квітці бачити живе створіння?
Чи поцілунком Бог благословив?
Подарував тобі космічне вміння.*

*Яскраве бачення відтінків, кольорів,
У світлім сяйві лісу, луку, неба...
Не дав Господь діток – талант благословив,
А Катрі щастя більшого й не треба...*

*Низький уклін тобі, за неземний талант,
За подаровану любов, сердечну ніжність,
На плаху серце віддала, як діамант,
І скромно, як жила, пішла у вічність...*

*Катрусю, зупинись, сучасників прости,
Що інколи тебе не розуміли,
А в відповідь – лиш посміхнулась ти,
І руки в білім мрамурі замрili...*

Нас зустріла прекрасна біломармурова скульптура на повний зріст, створена племінником художниці Іваном Білокур. Інтер'єр хати має той самий вигляд, що й за життя Катерини Василівни. Від дороги – плетений тин, велетень в'яз, про якого кажуть, що йому 137 років, широко розкинув віти. Так, ця садиба освячена геніальною жінкою, тут минуло її життя, тут утілювалися задуми художниці в чарівні картини й малюнки, тут вона міркувала, походжаючи садом, линула думками далеко, до тих музеїв, де її картини збирають до себе зачарованих відвідувачів.

Зовсім іншими очима ми дивилися на все те, що подарувала Богданівка. Той, хто хоче знати, що таке справжня одержимість мистецтвом, хай читає сповіді і розповіді Катерини Білокур, хай п'є водицю з джерельної криниці мистецтва геніальної художниці.

Фундаторка українського дошкільного виховання Софія Русова, ім'я якої присвоєно нашому закладу дошкільної освіти (першому на Чернігівщині), вважала: «Лише національне виховання спроможне виплекати цілісну, високоморальну, патріотично налаштовану особистість. Тому в дитячому садку обов'язково має відчуватися мистецький національний дух...» Ця глибинна мудрість була покладена в основу системи патріотичного, художньо-естетичного виховання маленьких ніжинців, як об'єднуюча і рушійна сила. На цьому ґрунті постала й мета соціального проекту, що нікого не залишив байдужими.

Ось, до прикладу, міні-проект «Яке ж то щастя – диво-квіти малювати», «Казковий світ свіжих барв у казковому царстві Катерини Білокур», «Квіткобуяння на простому полотні розквітло», «Одягнув садок віночок», що реалізуються як складова соціального проекту **«Мистецтво, зіткане з любові»**, або **«І пензлем чарівним, і словом високим Світ подивувала...»**

Це краплинка щоденної кропіткої роботи з ознайомлення дітей з історією створення квіткових шедеврів, що зростали у дворі Катерини Василівни в Богданівці. Ось вона, одержима святою любов'ю і фанатичною закоханістю в квіти, з унікальною здатністю відчувати природу, з винятковим умінням аналізувати, творити свою техніку і створювати пензлі, і розмішувати фарби, і свій принцип квіткової композиції створювати, з традиціями тільки їй притаманними...

Так неодноразово зачаровані діти розмірковували, фантазували, мріяли, створювали разом з дорослими майстрами свої шедеври, після таких відкриттів про народну художницю та переглядаючи фотодокументи, де зображені садиба-музей Катерини Білокур, окремі музейні експонати та репродукції картин незвичайних квітів...

Наші діти, маленькі художники, як і Катерина Василівна, разом з народною майстринею Світланою Старостенко малюють квіти Літечка, а потім – квіти Осені, дотримуючись точності в найдрібніших деталях і відтінках прекрасних багатоколірних мальов, чарівних флоксів, маминих улюблених чорнобривців, граційних кручених паничів, вишуканих троянд... Незабутніми щоразу залишаються презентації дитячої творчості, конкурси робіт, що спонукають малюків сміливо створювати художні шедеври.

... На гостині мальовничий самчиківський розпис, що родом з Хмельниччини, села Самчики. Наша народна майстриня Світлана Старостенко зі старшими дошкільниками розмалювала садочок у яскравий квітковий поясок, створивши святковий колоритний орнамент.

... Всім дорослим пам'ятно з дитинства, що маленьким діткам малювати на стінах не можна, бо це викличе незадоволення в мами та бабусі. А от у нас в садочку – можна, як колись це робила в дитинстві Катерина Білокур.

*Квіти стали у рядочок...
Наш садок вдягнув віночок!
Чепурився, приміряв –
Квіти краці відбирав!
Квіточка до квіточки, –
Усміхніться, діточки!
Помилуйся, любий друже!
Наш садок ми любим дуже!*

... Музейні екскурсії до Художнього салону, на виставки художників-краян Петра Поладіча, Оксани Грек, Ігоря Яцини, Олександра Кошеля давно стали традиційними. І діти знають, що у кожного майстра свій почерк, своя техніка. Ось на гостині в садочку улюблена художниця-землячка Оксана Грек, znana нині не тільки в Україні, а й у Німеччині, Франції, Італії. Головний герой її картин, шедевральних полотен – рудий Кіт Гарбузович, гарбузи, бабусина хата і квіти...

*В ніжну казку Гарбузів
Завітало сто котів.
Білі, чорні і руденькі
Ще й плямисті – всі гарненькі!*

*Та господар тут один –
Гарбузович зветься він!*

*Вечір зорі викликає,
Місяць в шибку заглядає
Запалив коточок свічку,
Натопив гарненько пічку,*

*В печі каша дозріває,
Котик казку починає...*

*Про пухнастий сніг лапатий,
Про пригоди кошеняти,
В пелюсткову шаль вгорнувся
Та й у вуса посміхнувся.*

*Допоможемо і ми
Чарівні пишуть казки!*

*Ніжин спить,
Коток дрімає,
Казка діток колихає...*

*Зорі в небі примостились
Ніжин спить. Усі стомились.*

*Котик білий, волохатий
Гарбузець приніс до хати,
На колінця мене взяв,
Казки зоряні читав.*

*Місяць в небі походжав,
Колискову він співав.*

*Скільки фарб! У кожній диво!
Свято, мир – усе красиво!
Тепло, затишно, казково,
Фантастично, кольорово!*

Усе виховання дітей має бути позначене мистецтвом, естетичним сприйманням і емоціями. Цей принцип сповідувала Софія Русова, цей принцип є провідним сьогодні в нас. У закладі дошкільної освіти створені всі умови, щоб дитина зростала патріотом, поринала у світ мистецтва, отримуючи художньо-естетичний розвиток, щоб лунала тут пісня, співали дорослі й діти, щоб відкривали діти і дорослі такі імена, як Катерина Білокур, а коли так буває, то «співає і душа народу».

... За вікнами зовсім зимно, грудень... А в світлиці стільки тепла і світла, адже художник пише картину не тільки пензлем, а й душею, у ній – його світлі почуття, любов. Діти допитливо вдивляються в диво-твір художниці-самоучки Катерини Білокур, і разом з нею мандрують у диво-музей квітів, мріють, а потім створюють власні пейзажі, натюрморти і поринають у світ музики, пісні, танцю, театру рідного українського народу...

Такі хвилини не забуваються... «Душа дітей, їхнє задоволення – от що найбільше чарувало мене», – писала Софія Русова. Філософія діяльності закладу дошкільної освіти будується на філософії родинності. «Садок і родина – сім'я єдина». Це той принцип, що сповідуємо ми вже багато років, бо зуміли створити єдину сім'ю однодумців – педагогів та батьків, і щиро віримо у вагомий кінцевий результат – виростити з кожної дитини гідного громадянина, що пишається гордим іменням – українець.

*Спалахнула свічечка ніжним полум'ям,
Підійдіть, погрійтеся, кому холодно.
А світлицю нашу їй осявають,
Однодумців, мрійників їй збирають.
Обереги ріднії шанувать,
Колискову мамину пам'ятать.
То ж зігрій нас, свічечко, ніжним полум'ям,
Підійдіть, погрійтеся, кому холодно.*

Саме на цьому етапі іншими бачу педагогів, батьківську родину і, нарешті, з'являється можливість намітити шляхи мистецького зросту, розібравшись у причинах успіхів і невдач, виникає невідомість, велике бажання учасників проекту довести свої

таланти. Я свято вірю в силу успіху кожного члена команди, що створювали, проживали, мріяли, раділи, народжували цей соціальний проєкт.

«Мистецтво зіткане з любові...» Тут ми навчилися підтримувати й розуміти одне одного з півслова. Відчувати творчі потяги кожного.

Творчість геніальної Катерини Білокур об'єднала й стільки нас всього навчила. Серце кожної садівниці, кожного члена творчої групи, це вічний неспокій. Якщо ми бажаємо виховати всебічно розвинену, гармонійну, активну, свідому, гуманну і шляхетну особистість, а це головне завдання закладу дошкільної освіти на сучасному етапі, то маємо це робити натхненно, творчо, з вірою в позитивний результат.

Думки Софії Русової не говорять, вони співають у мені, бо краще за неї, сказати неможливо: «Я шукала постійно чогось мистецького, творчого, ухилиючись від усякої традиційності, формалізму. Душа дітей, їхнє задоволення – ось що найбільше чарувало мене».

Приторкнулись ми в колі однодумців, прихильників безсмертного таланту народної художниці Катерини Білокур, напередодні її 120-ї річниці від дня народження, до творчого доробку, сторінок нелегкої біографії; зболілися душею, страждали разом з нею, зіркою, якій світити доти, допоки сходить сонце над Україною.

Отак ми вели і продовжуємо вести нашу малечу разом з батьківською родиною, мистецькою елітою, в рамках соціального проєкту «Мистецтво, зіткане з любові», або «І пензлем чарівним, і словом високим Світ подивувала...», присвяченого народній художниці з Богданівки Катерині Василівні Білокур з нагоди 120-ї річниці від дня її народження, крок за кроком до розуміння сакрального – ми патріоти, ми українці. І в цьому є сутність нашого життя – виховання справжніх громадян, що розуміють і шанують, вивчають і досліджують українське мистецтво, щиро пишаються ним.

**Родинно-методична світлиця, присвячена народній художниці з Богданівки Катерині Білокур з нагоди 120-ї річниці від дня народження
«МИСТЕЦТВО, ЗІТКАНЕ З ЛЮБОВІ»**

*Спалахнула свічечка ніжним полум'ям,
Підійдіть, погрійтеся, кому холодно.
А світлицю їй нашу осявають,
Однодумців, мрійників тут збирають.
Обереги ріднії шанувать,
Колискову мамину пам'ятать.
Тож світи нам, свічечко, ніжним полум'ям,
Підійдіть, погрійтеся, кому холодно.*

(традиційно спалахує свічечка)

Ведуча. Сьогодні ми раді вітати дорогих гостей у світлиці майстер-класу «Мистецтво, зіткане з любові». І разом з вами доторкнутися до самотнього таланту незвичайної народної художниці-самоучки з Богданівки, що на Київщині, художниці, чиє ім'я знають у найвіддаленіших куточках України й далеко за її межами, – Катерини Василівни Білокур.

Вішувальна пісня «За вікнами грудень». Сл. Н. Примушко, муз. Ю. Гриценко

*За вікнами грудень, а в домі у нас
Хліб-сіль на святковім столі,
Художниці шану складаєм в цей час.
Привіт шлем полтавській землі.*

*Святкує уся Україна моя
Прекрасний значний ювілей,
В світлиці зібралась найближча рідня,
Ми раді вітати гостей.*

*Тут полиск її журавлиних очей
І мудре високе чоло.
Катрусю, святкуємо Ваш ювілей,
На жаль, так не завжди було...*

*Ми низько схиляєм в пошані до Вас
І квіти, і наші серця.
Хай свічечка ця зігриває всіх нас
Й палає калина оця.*

*Бо цвітом рясним Ви проклали нам шлях
До самих далеких зірок.
Хай квітне в віках Ваш безсмертний талант
Для всіх нас життєвий урок.*

Ведуча. Завтра – 7 грудня – виповнюється славетній художниці 120 років. День Катерини яскраво відзначає Богданівка, колись нічим непримітне село, а нині – знане на весь світ. Сьогодні святкує вся Україна й радіє, що мала таку славетну доньку, картинами якої з хвилюванням захоплювався сам Пікассо, творіння якої залишаються коштовним діамантом і неперевершеним досягненням для поколінь нинішніх і прийдешніх.

*Ім'я Катерині дали на честь Святої Катерини...
(Лине лірична мелодія «Пливе човен».)*

*Ім'я Дитини посилають небеса,
Прислухайтесь уважно, мама й тато...
Яка ж мелодія у імені, яка краса...
На жаль, забутих скільки?! Ой, багато...*

*Де ж наші ніжні Марфи й дужі Василі?
Архипи, Пелагеї, Соломії?
На українській всі живем землі?
А діткам імена даєм чужії.*

*Заморським холодом від того повіва,
Чуже ім'я не стане, люди, рідним.
Бо в ріднім імені історія жива,
Ім'я – то оберіг, окраєць житній.*

*Нехай приходять в світ Тарасик і Петро,
Катруся, Марко, Сава і Уляна.
Ім доля руку дасть, пошле добро,
І буде іменем вкраїнським земля славна!*

Танок квітів на музику з балету П. Чайковського «Лускунчик» у виконанні вихованців хореографічної студії «Любисток» (худ. керівник – Московська О. М.)

Ведуча. За вікном грудень, а на полотнах художниці, як тільки-но було в танку, буяння квітів рідної землі. І це велично, бо саме 7 грудня на святої великомучениці Катерини 1900 року в селянській родині Білокурів з'явилася дівчинка – Катруся. Давайте подумки повернемося в ті часи.

7 грудня – Катерини, свято дівочої долі...

Даруємо всім маленьким і дорослим Катрусям незвичайний подарунок.

Сценка з народними обрядовими діями у виконанні вихованців і вихователів театралізованої студії «Телесик» (худ. керівник Назгорна І. В.)

(Одна дівчинка на сцені лаштує стіл і кашу.)

– Ну що? Каша готова? Бо саме час, на свято Катерини гадати, свою долю питати. Зірву я гілочку вишневу в садочку ввечері, поставлю її у воду. Нехай до Маланки розпускається, а мені весільна доля посміхається. Ходить і ви, дівчатонька, ворожити на вишневій гілочці: як розквітне до Маланки, значить і весілля не за горами, а як ні – то ще час є нареченого обирати. *(Ставлять гілочки у вазу.)*

– Ой, дивіться, саме тітка Оксана вечеряти сіли, балакають з чоловіком. Ходімо мерщій слухати, що нам доля набалакає!

– Ви йдіть, я краще на вулицю вибіжу та ім'я спитаю першого, кого побачу, бо так буде звати мого нареченого. *(Дівчата коло тину слухають, що говорять під вікном.)*

– Хлопче, хлопче! Як тебе звати?

– А так, як мого батька.

– А як же батька?

– Також, як і мене!

– Ну, тоді як тебе кличуть, коли їсти треба?

– А мене не кличуть, я сам приходжу!

– Тю на тебе.

– Відчепись, дівчино, я додому поспішаю, пів дня з іншого краю села плетусь, не второпаю дороги. *(Вибігають з-під вікна дівчата.)*

– Ну що, допиталась?

– А ви дослухались, аж вуха з-під хусток визирають. *(З-за тину бурчання, совання.)*

– Це в тебе в животі бурчить? Каша смачно пахне, добре ж хлопцям смакуватиметься!

(Заходять в хату. Їх зустрічає мати.)

Мати. Де ж ви, перепілочки, літали? Чи доленьки визирали?

– Треба нам уже поспішати, кашею хлопців зазивати.

– Доле, доле, йди до нас кашу їсти.

– Катерино, доле наша, покрій голівоньку – буде каша.

– Доленько моя, озвися, доленько моя щасливая пригорнися – іди до нас вечеряти.

(Стук у двері.)

– Нарешті дочекалися.

Хлопці. Миколо, ти що, заснув.

– Ой, ні, трохи відпочити ліг.

– Я до Наталки йду, як домовлялися.

– А я до Оксанки.

– Проспав ти свою Оксанку, ходімо хутчіш. Хлібину взяв?

– Добридень паніматко, ви чесна громада і хата! Чи дозволите завітати до оселі і привітати з Катериною? *(Віддає хліб.)*

– Зі святом, з Катериною, з добрим вечором здоровенькі були!

Мати. Але не зразу сідайте, а, як годиться, за звичаєм, в горішки пограйте!

– А за вікном як чудово. А в народі кажуть: «Катерина по воді, то Різдво по льоді.»

– То ж по святу Катерини, ховайтесь, дітки, під перину!

– А чи пам'ятаєте, тітко Наталю, як ви дівували? Розкажіть, будь ласка!

Мати. Ой, як згадаю! Аніж розповідати, краще пісню заспівати!

(Пісня «Ти до мене, ти до мене не ходи»)

Мати. Щастя вам і до зустрічі!

**Український народний романс
«Ой, не світи, місяченьку» у виконанні тріо «Ніжність»**

Жіноча доля

*Жіноча доля, мов спориш-трава,
Туге стебло, листки – дрібненькі діти...
Її нещадно топчуть, їй дарма.
Вона несе до сонця свої квіти...*

*Біленькі зірочки, що схожі на росу,
Долоньками-листочками захищає.
Вони нагадують про мужність і красу,
Жіноча доля сильна – все здолає...*

*Переживе колючу зраду, біль сумний,
Прикриє від вітрів і від негоди.
Щоб потім пішов дощ рясний, грибний!
І бджоли несли мед гречаний в соти...*

*Напитись би траві весняного дощу!
Краплинку меду, щоб душа співала!
... І все, щоб через край, як кажуть: «Досхочу».
Жіноча доля стільки вже страждала.*

Ведуча. Народилась Катерина Василівна на свято великомучениці Катерини і життя мала воістину великомученицьке і все ж переможне, як та Лесина квітка ломикамінь, що пробивається до життя крізь каміння і заявляє себе стеблом і цвітом. Ось вона постала перед нами.

(Звертаємося до уквітчаного портрета Катерини Білокур.)

Нам випала щаслива нагода побувати в Богданівці. Завітали ми в чарівний куточок Загреблі, де 7 грудня 1900 року побачила світ К. Білокур, де ступила перші кроки по землі. Цій батьківській хаті судилося стати званою в найдальших куточках землі. Вона стала музеєм 26 листопада 1977 року. Тут звікувала життя невтомна трудівниця-колгоспниця, тут виросла краса її живописних шедеврів.

Нас зустріла стела з полірованого граніту, на ній – звернені до людей, народу слова великого Олеса Гончара: «Вклонімося землі, де жила і працювала К. Білокур. Звідси, з

біленької селянської хати рушила у великі світи творчість народної художниці, пішла до людей її малярська поезія. Бережімо святиню!»

Винятково привабливою постає перед нами з даліни літ геніальна Катерина Білокур. Який сміливець наважиться сказати, що генія збагнув вдосталь? Була вона оповита добротворчою сяйною аурую, з тисяч українок зібраною і в ній одній закамуюваною. Була крізь призму бачення ніби і земною, а для пильного художницького ока такою яскравою, неординарною. Навіть у буденному вбранні привертала до себе увагу внутрішнім аристократизмом, гідністю.

Якою була вона, Катерина Василівна Білокур? Такою, до якої ні в пензлі, ні в різці, ні в слові, ні в кінокадрі ніхто ще не дійшов. Мабуть, це надзвичайно складне питання.

(Фрагмент авторського відеофільму «Відкриття Катерини»)

Для самої художниці воно виявилось простим: їй не потрібно було себе вигадувати, домальовувати, підфарбовувати. У листах вона невимушено виливала свою душу, свій стан, свої почуття, радощі, жалі, даючи волю і своїй бурхливій фантазії.

Для нас же вона даленіє десь за порогом нашої свідомості зі своїми власноруч виготовленими диво-пензликами, що зачаровано застигли в картинах квітів: «Цар-колос», «Буйна», «Квіти за тином», «Квіти в тумані», «Польові квіти», «Квіти ввечері», «Жоржини», «Богданівські яблука» і ще багато інших.

(Усі названі репродукції картин Катерини Білокур прикрашають світлицю. Діти заходять з власними малюнками квітів за творчістю художниці з піснею «Моя Україна» (на музику пісні «Моя Україна» із репертуару Н. Бучинської, сл. в обр. Н. Примушко)

Діти.   *Слів на описи не трачу,
Словом не передаси.
Їх земної безсловесної
Дивовижної краси.*

*Люди дивляться, п'яніють,
В них кохаються віки,
Нареченим їх дарують,
Заплітають у вінки.*

*Ними кожен свою радість
Власне щастя назива,
Квіти часто нам говорять
Втричі більше, ніж слова.*

Діти.   *Ювілярка наша так любила квіти,
Називала їх ласкаво – мої діти.
Поспішала у квітник, як на свято,
Їх у дворику росло – так багато!*

*Ось півонії, ось маки і мальви,
Ось панички кручені, прегарні.
Малювала, мов пісню співала,
На мольберті свою душу викладала.*

*Журавлі в соняхи заглядали,
Там, у квітах, дитя колисали.
Цю картину «Щастям» назвала,
Як же ніжно все те змалювала.*

*Ось «Цар-колос» у віночку квітковім –
Гімн життю в різноцвітті чудовім.
Піднімається в зоряне небо,
Як же це розуміти все треба!*

*Натюрморти і різні пейзажі,
І квіткові оці вернісажі,
Мов зорею сама освятила,
Як же щиро Вкраїну любила!
(Дарують свої роботи гостям.)*

Ведуча. Вміла Катря співати, вміла плакати. Їй, котра випестила нам, глядачам і шанувальникам таланту, полонила небаченим рясноцвітом, невщедрила доля замолоду бодай скромними квіточками, невщедрила добром...

(Пісня «Як би тобі, доню» (сл. Л. Диркавець))

*Як би тобі, доню, в світі не було,
Не скупись ніколи людям на добро.
Бо і так доволі хтось насіяв зла,
І холонуть душі наші без тепла.
Доню, моя доню, синьоока зірко,
У житті буває солодко і гірко.
Як би твої очі не манили зваби,
Не чини ніколи Україні зради.*

Дівчина самотужки починала свою грамоту з Букваря. Батьки порадили успіхам і не послали до школи – і свиту збереже, і чобіт не зносить. Здібна, допитлива Катря багато читала, і прийшло з книжок і репродукцій до неї магічне слово – художник.

(Фрагменти авторського відеофільму «Відкриття Катерини»)

Від дороги плетений тин – такий, як і був за життя Катерини Василівни, велетень-в'яз, що йому, за споминами старожилів, 137 років, широко розкинув віття. Так, ця садиба освячена геніальною жінкою. Тут минуло її життя, тут втілювалися задуми художниці в чарівні картини й малюнки, тут вона міркувала, походжаючи садом, линула думкою далеко, до тих музеїв, де її картини збирають до себе зачарованих шанувальників.

Нас зустріла прекрасна біломармурова скульптура на повний зріст, створена племінником художниці Іваном Білокурром. Інтер'єр хати має такий вигляд, як і за життя Катерини Василівни.

І пензлем, і пером, і листами-сповіддю розповідала нам Катерина Білокур про свою нелегку долю. Повз них не можна байдуже пройти, бо вони – дзеркало душі художниці. У них – її радість, безвихідь і надія. Вони пекучі і жалькі, мов кропива, вони колючі і терпкі, як терня, а іноді вибухові, як кратер вулкана. У них Катерина Василівна часто беззахисна, як билинонька в полі.

І дійсно, говорячи про магічну дію тих листів, краще за Кагарлицького сказати важко: «Листами, мов зорею, засвітилася». Миколі Кагарлицькому сьогодні особливі слова подяки і земний уклін. Саме він присвятив справі вивчення незнаних сторінок життя геніальної землячки своє життя. Його першу книгу «Катерина Білокур! Я буду художником» ми мали за щастя тільки потримати в руках у музеї-садибі та в картинній галереї в Яготині. І ось ця дорогоцінність перед нами, шановне товариство. Книга, що в миттевість ока розійшлася на презентації шанувальників творчості Катерини Білокур. *(Знайомство з книгою М. Кагарлицького «Катерина Білокур очима сучасників»)*

(Пісня «Зацвіла в долині» (сл. Т. Шевченка) під бандуру у виконанні виховательки Розповідь про Оксану Петрусенко, поєднання двох жіночих доль)

Саме Оксана Петрусенко відкрила талант художниці-самоучки. Великий талант помножений на щоденну працю. Щоб замалювати їй потрібну для полотна квітку, вона йшла за 20 кілометрів хворими ногами від дому. Чи це не фанатична любов? І чи не символічно, що саме пісня Оксани Петрусенко стала першопоштовхом до світової слави Катерини Білокур?

Лідія Петрівна Тичина розповідала: кожного разу, приїжджаючи в Київ, Катерина Василівна йшла на Байкове кладовище до могили Оксани Андріївни й завмирала біля надгробного пам'ятника співачки годинами. Це було зворушливо. Про що говорила, про що думала зі своєю посестрою, ніхто не розкаже. Живими вони не зустрілися.

*Людина має право на життя,
Це значить і на сонце, і на небо,
І на нові незнані відкриття,
І на усе, що їй на світі треба.*

*Людина має право на життя,
Так просто це звучить і так велично.
Прожить би всі хвилини до пуття,
Щоб у кінці поставить знак окличний.*

Біографічні подробиці сьогодні звучать для того, щоб хоч трохи матеріалізувати відчуття не буденного характеру цієї жінки, яким він постає з прекрасної книги М. Кагарлицького: «Характер робочий, впертий, загартований працею, злиднями і лихом».

(Фрагмент авторського відеофільму «Відкриття Катерини»)

Бо, як згадує в автобіографічних спогадах: «Пряла, ткала, білила, мила, копала, садила, збирала. І все те діло робила, а в прогалинах між цим ділом вчилась малювати. За це мене звали стервюгою, паразитом, лентяюгою, що я вчилась, що за це мені ніхто не платив. Це була одержимість!» Той, хто хоче знати, що таке справжня одержимість мистецтвом, хай читає сповіді і розповіді Катерини Білокур.

(Пісня «Зоре моя вечірняя» (сл. Т. Шевченка))

Приклад життя Катерини Білокур може присоромити багатьох із нас. У неї були суто зовнішні перепони – екстремальні, але ж з якою неперевершеною вона їх долала – йшла, як на Голгофу, до звання народний художник.

(Українська народна пісня «Ой з-за гори кам'яної»)

Катерина Білокур згадує свої перші «мистецькі» спроби: «Було мені років 14, я щось таке малювала і при тім стратила багато часу, чимало паперу, а коли батько побачили мое

“твореніє”, то одпорили мене, як сидорову козу, як то кажуть, і приказали, щоб я більше не малювала. І я не малювала, хіба коли крадькома».

Але в її житті були люди, що відкрили шлях до самоосвіти. З ними вона пізнала Шевченка, якого згодом вивчила напам'ять.

«Ніщо на мене не вдіяло такого враження, як “Кобзар”. Як взяла я того “Кобзаря” в руки, як глянула на ті вірші дорогі й прозу (там же він і про художників пише) та так, як ото старі люди кажуть, наче мені хто знання дав. От як засіло в голові те велике слово – художник».

Потім була невдала спроба вступу до художнього технікуму. Але... не було освіти – не було семилітки. Що могла сказати дівчина. Тільки те, що дуже хоче стати художником. Гірко заплакала Катерина, а потім сказала собі: «Ну й не дозволяйте, ну, і не приймайте, а прийде той час, я буду художником!» І стала ...

Мабуть, свята Катерина допомогла звичайній селянській дівчині, земній Катерині, зрозуміти своє надзвичайне призначення на землі, допомогла не згасити Божу іскру таланту.

*До всього треба доторку душі,
Корінням – в землю, крилами – у небо,
Де вічний пошук, там нема межі,
Там вічний рух – життя потреба.*

(Звучить український народний романс «Не питає, чого в мене заплакані очі»)

І знову листи, спогади. Як то їй, самоучці, неосвіченій селянці було писати. А писала, ще й як писала, бо сонячний і беззахисний талант мала, з друзями в листах ясніла душею, була земною і величною, доступною і загадковою. (*Аукціон спогадів за книгами М. Кагарлицького серед гостей світлиці.*)

Катерина Василівна в житті була не говіркою, але вдачу мала поетичну, володіла пісенним видзвонком звичайнісінького розповідного слова:

«Давно-давно то було, як була я молодою-малою, і були тоді левади та береги, де росло багато-багато струнких і високих, і кучерявих дерев – так от, як повіють вітри, то я біжу туди на легіт слухати ті зелені шуми. І вчувається мені в тих зелених шумах вітрів і шепіт, і гомін якихось давно минулих казкових людей. І різні прекрасні, найбільше сумні пісні чарівні, і високі дивовижні моєму слуху ноти голосів».

Письменник М. Кагарлицький згадує, що Катерина була вродливою, з великими, загадкового блиску, журливими очима під густими дугастими бровами, з товстою косою за пояс, вище середнього зросту, стрункою поставою, завжди охайно вбрана. Однак заміж не поспішала і до хлопців та дівчат на вулицю не ходила. Найбільше цікавило її малювання.

Ось фрагмент листа Катерини Білокур до Тарануценка. Як поїхала Катря в Канев: «Скільки хотіла, стільки й плакала. Як живому Шевченку розказувала, як я хочу стати художником, але на цих доріженьках як не терен, то колючка, то камінці гострі».

Пригляньтеся, як вона розквітає у своїй відвертості, у палкому потоці своєї сповіді! Заради святого малярства вона відмовилась від сімейного щастя.

(Українська народна пісня «Гиля, гиля, гуси» у виконанні тріо «Ніжність»)

Дуже багато дають нові публікації М. Кагарлицького для пізнання образу такого своєрідного і змістовного. У них – людина й митець поєднані. Тут і трагіка, і героїка. І пекуче питання, де всі ми були, сучасники, що не розуміли, ображали.

Скарби Яготинської картинної галереї, що за 20 км від Богданівки.

(Перегляд відео-експозицій Яготинської картинної галереї)

Нас зустрів білосніжний двоповерховий будинок – чудово збережена споруда XVIII ст. Це Яготинський маєток Рєпніних, де майже три місяці жив і працював Шевченко. Окраса експозиції – білокурівські зали, 71 твір художниці.

Катерина Білокур найбільше, найчастіше, найохочіше малювала на своїх полотнах квіти. Ці «малі народи маминого двору», що є майже одушевленими істотами, що втілюють в собі красу рідної землі, космічну просторинь. Це її доля, це її діти, її любов.

Лист. «... Як мені малювалось, яка я ненаситна була й святкова, ходила навшпиньках і весь час усміхалася квітам, хаті, деревам, птахам, землі і небу. І малювала я тоді свою “Буйну”. Я малювала не фарбами, я малювала квітами нашу Марію Добродійку. Ніхто й не розгледів, що то Маріїн портрет з квітів її душі. Я кохалася й раювала в цій роботі».

Квіти. Квіти... Вона вибрала неможливе – самотужки виростила з себе Художника. І хоча все життя провела в рідному селі Богданівці, та її картини знають нині по всьому світу. Зі своєї сільської самоти вона простягала людям свої листи, мов руки.

«А в нас гаю немає – чисте поле. Так мені одного разу треба було для картини конвалії – так аж за 30 км, аж під Пирятин ходила, аж там дістала».

Дитина. *(з квіточкою конвалії).*

Я – конвалія, та, що знайшли під Пирятином,

І закохано бачили ніжність мою.

Я вам дякую, тітонько, дякую, дякую,

І вдивляюсь в картині на вроду свою.

Виставка робіт, що прикрашають світлицю. Художній вернісаж вишивок, аплікацій, екібани «Квіти». Скрізь буяють квіти. Розповідь про людей, які створили цю красу. Це місцеві художники: І. Яцина, П. Паладіч, В. Золотарьов та інші.

(Опис репродукцій картин К. Білокур здійснюють вихователі ДНЗ через конкурс «Хто опише картину краще»)

Ведуча. Яскравий, сонячний, казковий світ свіжих барв і фантастичних форм полонить душу, коли дивишся на цю композицію. Різна пора цвітіння та квіти, ніби в таночку казковому, завдяки художниці, усі поруч буяють писаною красою. Кожна травинка, кожна пелюсточка, вивершена, вимальована, випечена, немов дитина. Усі квіти знайшли тут тепле містечко; їм затишно, і нам затишно від тієї краси.

А які почуття викликає у вас ця картина?

Що промовляють вам її чудові барви?

Які кольори і відтінки тут переважають?

Які ви бачите в ній зворушливі образи?

Придивіться ще раз: яка багатоколірна гама! Картина буяє красою! Окремі деталі мають такий вигляд, ніби на них упав сонячний промінь або ж вони освітлюються зсередини. Картина створює відчуття тепла, радощів, милує своєю чарівністю, дає естетичну насолоду.

Перший вихователь. Ніжність і добро сповнює душу кожного, хто споглядає це диво-дивнеє. А ймення йому – геній народної художниці К. Білокур. Гнучкий золотавий, неначе сповнений соків землі й сонячного саява, пружно і гордовито піднісся колос серед стиглого літнього буйноцвіття, колос-символ, цар-колос. Колоски жита – це наше життя, а квіти – радість.

Другий вихователь. Дитина у вінку з пишних квітів. Сріблясто-ніжні, витончені лелеки, що принесли у світ нову людину. Уся земля, уся краса природи простерла свої

обійми. Вітає, пестить дитину – майбутнє людства. І соняшники вклоняються золотими вінчиками, сміються, радіють.

Третій вихователь. Катерина Білокур ніби спішить розповісти людям про красу, доступну й просту, що приносить радість людям, робить життя багатим, змістовним. Цю красу знаходить у звичайних речах – окрайці свіжого хліба, молодій редисці, гарячій картоплі.

Четвертий вихователь. У букетах Катерини Білокур легко пізнати соняшник, жоржини, півонії, волошки, хлібні колоски, зображені майже ботанічно точно, хоч водночас вони є чаклунськими, небувалими рослинами. У художниці вони ніби поеми про природні чудеса землі, правдиві і водночас схожі на казку.

(Танок «Подаруй мені, мамо, хустину» у виконанні вихованців хореографічної студії «Любисток»)

(Фрагмент відеофільму «Відкриття Катерини»)

Усе йде, усе минає, десь вловлюємо думку, що отак і ми колись відійдемо. Згадуються автопортрети Катерини Білокур – їх було три. Через 5 років після першого, де вона замріяна, зосереджена, майстриня безжально накладає всі життєві фарби на автопортрет 1955 року, а через два роки малює ще один – він перед вами.

Театралізоване дійство. У ролі Катерини вихователь Гнітій Л. О.

І знову лист... Це вже останній, на жаль.

1961 рік. «... Я нічого не беру з собою. Ні, таки беру своїх ненароджених дітей. Прости мені за це, світе, Україно і Богданівко. Благаю Вас, простіть, я мусила відмовити собі в цій найпрекраснішій розкоші. У мене іншого виходу на було. Усе, що залишаю після себе, – я заповідаю чужим дітям. Я жила, як уміла жити моя душа. Може, тому так і болить мені тіло, що воно існувало заради душі. Може, оце і помстилося мені й так каторжно болить зараз...

І Ви, квіти, яких я не встигла намалювати, простіть мені. Ви ж знаєте, що я не була ледащицею – просто дуже довго мені треба було здобувати право, щоб вас малювати. Такий вже час випав мені і моєму народові. Ми утверджували себе на цій землі. Сапою, косою, пензлем. Я покидаю вас, квіти, назавжди. Простіть мені цю вічну зраду.

Простіть і Ви мене, Тарасе Григоровичу, якщо була не такою, як Ви хотіли. Я з Вами не лукавила. Я все Вам сказала в останньому автопортреті. Вибачте, що не в шовках і карамзинах залишаю свій образ, а в грубій селянській хустині та незугарній куфайці. Я нічого не хотіла прикрашувати Вам, головне, щоб Ви повірили: під тією куфайкою є серце. Ще є. Хоч зараз воно зупиниться. Ой, як же болить мені все. Ой, як же болить мені все. Ой, як же болить нестерпно».

(Фрагмент відеофільму «Відкриття Катерини»)

Богданівко, ти бачила її!

*Богданівко, ти бачила її,
її дарувала іскру Божу,
Тут шепчуть зорі у вечірній млі,
Що пам'ятають і забудь її не зможуть.*

*Старезний в'яз привітно зустріча,
Довіжливо гойдає руки-віти.
Він пам'ятає Катрю ще дівчам,
А навкруги хатини квіти, квіти ...*

*Все дише тут господарським теплом,
Великою душею господині,
Вона чаклує тут над полотном,
І на мольберті оживають квіти дивні.*

*Катрусю, дівчинко, хто ж так тебе навчив
У квітці бачити живе створіння?
Чи поцілунком Бог благословив?
Подарував тобі космічне вміння.*

*Яскраве бачення відтінків, кольорів,
У світлім сяйві лісу, лугу, неба...
Не дав Господь діток, талант благословив
А Катрі щастя більшого їй не треба.*

*Низький уклін тобі, за неземний талант,
За подаровану любов, сердечну ніжність.
На плаху серце віддала, як діамант,
І скромно, як жила, пішла у вічність.*

*Катрусю, зупинись, сучасників прости,
Що інколи тебе не розуміли,
А в відповідь лиш посміхнулась ти
І руки в білім мрамурі замріли.*

Приторкнулися сьогодні ми в колі однодумців, прихильників таланту народної художниці К. Білокур, до її творчого доробку, сторінок нелегкої біографії, зболілися душею, страждали разом з нею – зіркою, якій світити, допоки сходить сонце над Україною.

*А ти світи, без імені світи,
Моя далека, таємнича зоре.
Допоки плуг мій ниву переоре.
А як скінчу останню борозну
Й чоло востаннє витру над ріллею,
Як сіятиму їй те, що не пожну.
Впади між зорею, і знов зійди зорею,
Відтак світи! Світи комусь! Світи!*

Література

1. Кагарлицький М. Катерина Білокур. Талант від бога *Українки в історії*. Київ, 2004. С. 240–245.
2. Кагарлицький М. Листами, мов зорею, засвітилася: документальна оповідь у листах художниці, розвідках автора. Київ: Варта, 2006. 462 с.
3. Катерина Білокур очима сучасників (спогади, есеї, розвідки з архіву художниці. Таміріс, 2000. 432 с.
4. Яворівський В. Автопортрет з уяви. Київ: Брайт Букс, 2018. 296 с.

---

5. Катерина Білокур: філософія мовчазного бунту: наукові статті, есеї, культурологічні праці до 100-річчя і 110-річчя Катерини Білокур. Київ: Стислос, 2011. 256 с.

6. Вірші Наталії Примушко.

Від редакції: методичний матеріал відзначений сертифікатом переможця XV Українсько-канадського конкурсу освітніх проєктів фонду професора Ореста Цапа в Чернігівському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського. Меценат, натхненник і патріот цього заходу є професором освітніх технологій Манітобського університету з міста Вінніпег (Канада).

ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ**Надія Гаврилук****«ЛІТЮЧЕ МОВЧАННЯ НА СХОДИНКАХ СВІТЛА»:
ПОЕЗІЯ ОЛЕКСАНДРА АСТАФ'ЄВА**

Астаф'єв Олександр. Вибрані поезії / упоряд.: А. Дністровий, М. Астаф'єва. Львів: ЛА «Піраміда», 2020. 376 с.

Олександр Астаф'єв – ім'я не нове в літературі. Але в книжці з неpretензійною назвою «Вибрані поезії» відкривається по-новому. Адже читач разом із автором крокує сходами його творчого шляху, то озираючись на перейдене (десять розділів), то зазираючи в прийдешнє (розділ одинадцятий – з поезій, що не увійшли до збірок).

Сходинка перша (зб. «Листвяний дзвін»; Львів, 1981) – поет імпресіоністичний, закорінений у народний побут (рум'яні яблука, криниця, випас), але свіжий у образотворенні:

*Тебе минаю, мов чертог криниці,
не сполошу цілющу глибочінь.
яблуківіли сорому рум'яниці* («Тінь Евридики», с. 12).

*В пальцях її, як у довгому листі,
місяць зелене проміння пасе* («Вербовий дощ», с. 17).

Тут є місце кольорам (зелений, червонястий) і відтінкам (вечірня синь, стеля блакиту), а також нюансам значення (криниця – символ чистоти, а також і символ джерел, із якими назавжди пов'язаний і які бережуть пам'ять про тебе, куди б тебе не закидала доля):

*Хатина є, що згадує мене
тесовими скрипучими дверима,
криниця є: хто йде – не промине,
письмо долонь полишить на цямринах* («Село моє», с. 9).

І лише з відстані часу осягаєш, що кожна людина покликана бути криницею для спраглих і не раз вдячно згадуєш осіб, що полишили відбиток своїх долонь на цямринах твоєї душі. Їх перелік зацікавлений читач знайде у післямові до «Вибраних поезій» і в літературних покликаннях – прямих і прихованих – у віршах пізнішого часу.

Сходинка друга (зб. «Заручини»; Київ, 1988) – поет романтично-медитативний, із асоціативним мисленням, що породжує несподівані порівняння (автобус уподібнено плитці рафінаду) і зближення (дорога і рядки листа), у змалюванні розлуки закоханих, або ж у ситуації очікування зустрічі (цикл «Марія»):

*Коли із серця зніме втому
гарячий шелест листопаду, –*

*розтане в часві автобус,
як біла плитка рафінаду* («Гладінь полів, глибінь укосів», с. 27);

*Я листа написав на папері дороги,
законвертив дорогу – єдиній тобі!
Почерк трохи нерівний, збиваючи ноги,
гнав думки безконечні – рядки голубі.
Може, буде омана чи поспіх у рухах,
та проступлять крізь лист, посивілий, мов сніг,
риси юної жінки, простерті на бруках,
закарбовані в плоть кам'янистих доріг* («Я листа написав на папері дороги», с. 24).

Тут впізнаються ранні мовні шукання поета: «татарили століття», «монголили епохи» («Замок», с. 10) і «законвертив дорогу» – це явища одного порядку. Схильність до неологізмів збережеться і пізніше: «відкалинить сад», «відхмарують сіна» («Ярославу Новаку», с. 72). Але на дорогах поета вже від другої збірки проступають і перші ознаки медитативності, коли історична постать підводить до масштабніших філософських узагальнень, як у поемі «Іван Підкова»:

*Її жити у боях і колотнечах,
здіймаючи свідомості штилі,
фатально маневруючи на плечах
своєї нескінченної землі!* – мовить поет («Іван Підкова», с. 36).

І у цій певності приховано не лише фатальність, а й віру. Віру в те, що земля українська, чиєю синекдохою є голова Івана Підкови, таки втримається на в'язах планети Земля в перипетіях історії. Хоча далі міра узагальнення стає вищою:

*Це голова, що поросла травою,
близнюк землі, яка пливе в блакиті* («Іван Підкова», с. 39).

Сходинка третя («Слова, народжені снігами». Ніжин, 1995) – поет метафорично-філософський, із оригінальними поетичними образами, на кшталт «збляклої морквини сонця» (с. 52) та «важкого кохання, ще не затертого підошвами» (с. 57). Найбільше привертають увагу поезії з незужитими образами і сплавом ліризму, пейзажності та філософії: «У шлюбній сорочці повітря / дзвони, виткані із бажання, / вази пузаті із сонцем осілим, / губи дзвонаря, / що коливається в гамаку, / захмелілий від божевільної літургії / і виплакує пальцями в дзвони / тугу відсутності свята, / повсякденність буття / і радість звукового причастя / у шлюбній сорочці повітря» (С. 55). Повсякденність буття має присмак чорнобильської біди. Дошукуючись причин усвітнього потопу, з якого нема порятунку, автор доходить висновку:

*Нас пожерла вода за те,
що ми випльовували в неї
свої ідеали та переконання,
надії і технічні думки,
навіть улюблені зорі,*

*і ті ми випльовували в голубий
поділ Прип'яті* («Таке враження, що будинки», с. 60).

Сходинка четверта («Зблизька і на відстані». Ніжин, 1996, 1998) – поет вогнисто-різьблений, що зазирає у минуле історичне, літературне і особисте як на рівні тематики (біль голодоморів; передчасно згасле життя Г. Чубая; щойно народжене життя сина), так і на рівні форми (цикл «Сонети»). Зазирає поглядом небайдужим, а тому й вірш виходить непересічним, як ось цей: «Старенька жінко, чи згадаєш / опухлих з голоду дітей, / а чи за ними відридаєш / усохлими слізьми грудей, / чи проклянеш ім'ям народу / той час у спогадах гірких, / чи знов побачиш: на підводу / складають мертвих, півживих... / Я вічно йтиму, вічно йтиму / на дзвони попелу твого, / в твою розлуку нелюдиму, / на твій невиваглий вогонь, / бо там, де посміх і гостина, / де з неба місяць вирина, / ридає в темряві дитина / голодним голосом зерна!» (с. 94).

На четвертій творчій сходинці, на мій погляд, уяскравлюється вміння Олександра Астаф'єва малювати словом. І це не зумовлено тематикою твору, як у вірші, присвяченому художнику Ярославові Новаку («Ярославу Новаку», с. 72), а є внутрішньою мистецькою потребою автора. Про це свідчать і такі сонети, як «Сьогодні з мене вирізьблять скульптуру» (с. 77) та «Я вийду в сад. За сивими деревами» (с. 83) і вірш «Гуси» (с. 70), де змалювання птахів завершує несподіваний для читача пуант про Телесика-різника.

У цьому пуанті впізнається схильність автора підводити читача до роздумів про цінність життя і покликання: чи за рахунок авторської інтерпретації казкового сюжету, чи за міркуваннями про неординарну творчу постать Григорія Чубая («Ти вже розумієш: це зле, а це добре»). Думаю, не перебільшення додати в постаті Чубая «alter ego» Олександра Астаф'єва, який переймається, що «і скарб твій найбільший огнисте писання – явилось прахом і прахом піде» (с. 67). Піде, бо не знайдеться нікого, хто би ставив питання про творчість поета... З таких гірких розмислів і постає вірш «На тому місці, де я мав би бути» (с. 85), що видається життєвим кредо автора, який прагне, аби «буття соляне / учинків, що вляжуться в пам'ять рядками» (с. 67) було таки рядками сонця і світла («розкине древо віти золоті»; «сонячний квадрат – пісочниця для радісних малят», с. 85). Власне, кожне радісне маля є «ескізом любові», якому ще належить стати картиною. Про надихаючу силу такої перспективи однойменний вірш Олександра Астаф'єва «Ескіз любові»:

*Мій син ще спить, шурхоче, мов пісок,
його тоненький, милий голосок,
і синова малесенька нога
мені на серце тихо наляга,
і розцвітає серце під ногою,
немов ранет, осягнутий росою,
щоб знову у дорогу покотити
своє бажання бігати й ходити* (с. 86).

Сходинка п'ята («На київським столі». Ніжин, 2005) – поет архетипний, що повертається на стежки роду («Похорон діда») і на власну дорогу життя як кохання та творчості. Вірш «Я листа написав на папері дороги» зі збірки «Заручини» має свою варіацію у збірці «На київським столі»: «Які прекрасні, неспокійні сни, / наскільки – Боже – ти у них присутня, / непізнана, неявлена, підспудня / і невимовна, як жага струни. / Тобі на чорне осідає сніг, / мені на біле сипле чорна туга. / Бодай на вечір мати в тобі друга / замість ілюзій та

бентежних снів. / Вгорі сховало небо неглибоке / між хмар підкови місячної слід. / Дорогу пише нам в обидва боки / густий, густий каліграфічний сніг» (с. 131). Попри схожість мотивів, у ранішому вірші дорога веде в один бік (до коханої), а в пізнішому стелиться в обидва. Отож, п'яту сходинку можна розцінювати як коротку зупинку, під час якої гостро усвідомлюєш цінність друга, яких «меншає з роками» («Підтримує друзів присутність далека», с. 67).

Сходинка шоста («Близнюки мої, очі». Ніжин, 2007) – поет давнини, літописець речей (Цикл «Гімни речам»). Відлунює в цій іпостасі автора Климентій Зіновійв зі схильністю до енциклопедизму і спробою пояснити світ природних явищ і людських взаємин. Проте, на відміну від барокового поета, це не каталог існуючих матеріальних речей, а каталог *утрачених речей духовних*. Ось хоч би «Гімн кріслові» О. Астаф'єва: «Нема більше стільців, / на яких сидять. / Із них вилучено моралізм. / Сидячи в сучасному кріслі, / нема підстав сердитися / і сперечатися. / Сидячи в сучасному кріслі, / вам уже не доводиться / витримувати чужий погляд / або придивлятися / до іншої людини. / Крісла влаштовані так, / що погляд може, / не соромлячись, / без обмежень і церемоній / блукати / по чужих обличчях. / Тепер співбесідник / ніколи не залишається сам, / але й не опиняється / з кимось віч-на-віч» (с. 155).

Сходинка сьома («Каталог речей»; Ніжин, 2008) – поет очуднення, що вміє побачити буденні речі особливим поглядом і відкрити в малому велике. Наприклад, несподівані метафори з вірша «Нічний вокзал»:

*Прищепки – манекени птахів –
усілись дружно на шнурочку.
Їм дуже хочеться злетіти,
та небеса їх не приймають* («Нічний вокзал», с. 173).

*Ти згадуєш про щастя шпильку,
яка висіла на краватці
і часом залізала в груди,
щоб не забув про колір неба.
Десь там глибоко, у захмар'ї
шукають долі одна одну.
Тобі й свою знайти вдалося:
вона закопана у грудях* («Нічний вокзал», с. 174).

Доля, закопана в грудях, це не лише минущість, а і працьовитість, і усамітнення у світі краси: «Піти у бджолині монахи, / на свято пасхалії, / зажити життям самотнім / у келії конвалії. / Впиватися щастям, свободою, / відійти від баталії / і бити поклони богу / у келії конвалії». («Звати мене трава», С. 160). Світ краси є бажаним, але світ прагматичний не хоче відпустити поета, випробовуючи поетову віру «в силу духу та ілюзій» («Поміж “хочу” і “можу”», с. 176).

Сходинка восьма («Львів. До запитання»; Ніжин, 2008) – поет притчевий, з іронічно-афористичним звучанням. Ось як розмірковує О. Астаф'єв про людину та її тінь у вірші «Гість»: «На ганок мій ступив серед зими / нікчемний карлик з тінню Гуллівера, / а я лежав з відкритими дверми / і шум тієї тині чув на дверях. / А я лежав і чув: із себе сніг / він струшував, незграбний і сердитий. / Підвівся я, аби через поріг / люб'язно карлика пересадити» (с. 180). Чужа тінь Гуллівера викликає в поета поблажливість і висміюється

легко, без сатиричної злоби. Це тому, що автор усвідомлює: має власну тінь («несправжнє» і «темне»), яка однак не є тотожна йому як особі:

*Людина що – закидати шапками.
Але на те і клепка в голові,
аби під кожен з нападів нежданих
підставить не себе, а тільки тінь.
Спотворено камінними дощами
моїх ескізів обриси чіткі.
Хай торжествує блазень метушливий,
бо, нищивши по-варварськи ескізи,
він підніма ціну оригіналу... («Ота мішень – ескіз мого обличчя», с. 191).*

Сходинка дев'ята («На березі неба»; Київ, 2013 та «Słowa, urodzony śniegem»; Lublin, 2017) – поет метафізичний, що вважає людську емоцію в поєднанні з розумом найкращим шляхом самопізнання. О. Астаф'єв, образно кажучи, іде «гвинтовими сходами»: певний образ у його творчості з плином літ природжує нові сенси. Приміром, ескіз любові стає пізніше ескізом обличчя, а автобус із плитки рафінаду перетворюється на білу пазуху, за якою ліричним персонажам нічого не загрожує, попри шалені життєві темпи і розмивання ідентичності зовнішнього світу:

*Земля біжить, біжить, стрімкіш від глобуса,
що й не впізнати вже, яка країна.
За пазухою білого автобуса
з тобою ми в тумані по коліна (с. 210).*

Часами образ частково модифікується. Келія конвалії як символ краси стає бутонем акації у вірші «Я ніколи не думав»:

*Ми вивчали в основному
історію колючого дроту,
метафізику металевих колючок,
якими нещадно
обплутували свою уяву і свої помисли,
ніколи не думаючи,
що між ними можуть вибухати
білосніжні бутони акацій («Я ніколи не думав», с. 217).*

Сходинка десята (із трилогії «Турбулентна зона»; Київ, 2016–2018) – поет свободи і канонічності, що виявляє себе не лише у володінні різними системами вірша, а і в тематично-емоційній амплітуді. Ось маленькі шедеври пейзажної лірики:

*Усівся дощ десь на краю покрівлі
і ноги звисив із ринви.
І про спокій слова потрібні
шукає у Памва Беринди (с. 263).*

*Розмитий образ пізнього дощу
дорогами нестримної печалі,
де в клена золотого на даху
розкрили зорі зонтики зухвалі (с. 264).*

*На ночі темні запитання
відповідає білим цвітом
весна, сховавши замішання
своє перед майбутнім літом.
На дні озер забули ранги
хмарки, що вибилися з шерэг.
Виходить безшелесно ангел
з води глибокої на берег (с. 287).*

Отой білий цвіт є цвітом конвалії, але також і цвітом акації на тлі колючого дроту. Тут не просто метафора творчої і життєвої свободи на тлі цілковитого поневолення, не просто поетичний гімн життю. Тут проглядається й автобіографічний мотив, адже О. Астаф'єв народився у таборі, куди нелюдська система закинула його батьків. Рано і трагічно втративши батька, поет оспівав матір і її драматичну долю у багатьох творах, зокрема і у вірші «Біль на воротах напише»:

*Біль на воротах напише,
що мами нема в живих.
Яблуні вітка колише
двійко пташат журних.
Відро на валу криниці
саме у туман сповза.
З квадратних очей черепиці
снується тиха сльоза.
На стіну обіперся костур,
на шукатурку худу,
відчувши потребу гостру
підперти її ходу (с. 252).*

Трагізм людського проминання озивається у стриманій графіці тіні, як у вірші «Тінь, намальована вуглем»: «під ногами небес ти, як тінь, / нетривка, намальована вуглем» (с. 248). Образ природує смисл, і це природження чинить вірш поезією. Особливо чітко це видно не на образі тіні (хоча на ньому теж), а на темі *утрачених речей*, яка на цьому витку творчих сходинок О. Астаф'єва звучить як викриття і останнє застереження людині, що «задивлена на імператив сучасної речі – автоматику» («Молекулярний ерос», с. 323). Не помічає, що уподібнюється речам, бо не має проникливості поета, який бачить, що «техніка і речі страждають від поневолення, / як і люди» («Молекулярний ерос», с. 312) і означає епоху, в якій живемо, як епоху апофеозу речей (споживацтва, за якого важать лише функції, тобто «користь»): «апофеоз речей, / жадібних до стереотипних функцій» («Молекулярний ерос», с. 323).

Стереотипність функцій руйнують речі і чинять їх утраченими, як це раніше зобразив поет у циклі «Гімни речам». Тим паче, стереотипні функції руйнують людину, бо нищать у ній власне людське – неповторну суть, яку годі звести до функцій. Біда лише в тому, що люди, які прагнуть щастя і видовищ, бездумно йдуть до урвища самознищення:

*Хай увіллються у мене
всі ці сніги і будуть на благо мені
в грандіозному колективному геппенінгу,
де в ейфорії руйнації
і ритуального винищення речей і жестів
соціальна група святкує свою смерть
(«Молекулярний ерос», с. 315), – констатує поет.*

Сходінка одинадцята («Поезії, що не увійшли до збірок») – поет контрастів, у творчості якого сусидить сповільнення (як поетове «хочу») і стрімкість (як поетове «можу»). Найкраще тезу ілюструють рядки О. Астаф'єва:

*Люди вічно поспішають
і ніхто не зупиниться
і ніхто не розкаже
про те як тремтить
голубка могили на цвинтарі* («Неждано опустився вечір», с. 335).

*і люди і коні це блискавиці
яких не відірвати
від рідної землі
від рідної грані* («Блискавиці на конях», с. 344).

О. Астаф'єв живе як «блискавиця на конях», про що читачеві засвідчує інтенсивність оприлюднення нових поетичних збірок автора, їх обсяг і мотивно-тематичне та образне багатство, вкрай далеке від стереотипності – отже, спираючись на світобачення самого поета, можна твердити: творчість О. Астаф'єва непідвладна апофеозу руйнування. Непідвладна, бо позначена світлом поетичного дару і філософського осмислення світу людей і речей.

Інша річ, що таку творчість не приймають у епоху споживання надто прихильно і воліють обходити мовчанням. О. Астаф'єв – лауреат літературних премій імені Бориса Грінченка (1995), Михайла Коцюбинського (2001), Всеукраїнської літературної премії імені братів Богдана та Левка Лепких (2009), Міжнародної премії в галузі художнього перекладу імені Остапа Грицяя (2010), Премії імені Якова Гальчевського (2020). Його поетичні збірки «Близнюки мої, очі», «Каталог речей» і «Львів. До запитання» 2013 року висувалися на здобуття Шевченківської премії. Але, попри послужний список премій і номінування, навколо творчості поета нема надто широкого розголосу. Мовчання було би гнітючим, якби не здатність О. Астаф'єва жити у ритмі лету. Його «летюче мовчання» – крик окриленого серця, що здатне бачити хвороби світу та не може про них мовчати. Мірило вартості поета – слід порожній. І навіть не «вода, що рине в слід порожній» («Фауст», с. 18). Мірило його вартості – слово, про що мовиться у вірші «Ще підносить зима вам підсніжники снігу»:

*З бігом часу минеться гіркота катавасій
і розвіється пил із доріг-перехресть.
Бодай словом ожити у пам'яті вашій
хоч на мить на єдину – я мав би за честь* (с. 162).

Можу сказати: вважаю честю нагоду відгукнутися на «Вибрані поезії» О. Астаф'єва, бо вони нагадують про «канон вічності» (с. 235) і варті читацької уваги.

Олена О'Лір

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СЛОВЕСНОГО ТКАННЯ ВІРИ ВОВК: ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО З ПОЕТИЧНИМ ІНСАЙТОМ

Гаврилюк Н. *Під плахтою неба: поезія Віри Вовк. Дрогобич: Коло, 2019.*

Поети-філологи – особлива каста, і до неї належать як героїня рецензованого дослідження, відома українська письменниця, перекладачка і літературознавиця з Бразилії Віра Вовк, так і його авторка – знана поетка і літературознавиця Надія Гаврилюк. А коли поет-філолог піддає аналізу твори іншого поета, це обіцяє особливо проникливий погляд на досліджувані тексти – навіть настільки проникливий, що його називають інсайтом... Ось із таким відчуттям я й розгорнула цю книжку, що виявилася насправду глибоким, оригінальним і цікавим дослідженням поетичної творчості Віри Вовк.

У назві – «Під плахтою неба» – закарбовано образ із вірша пані Віри «Каяття» зі збірки «Печерні малюнки». І Надія Гаврилюк послуговується цим космічним образом, аби означити й інтерпретувати увесь творчий доробок поетки, її духовний світ. І міркує

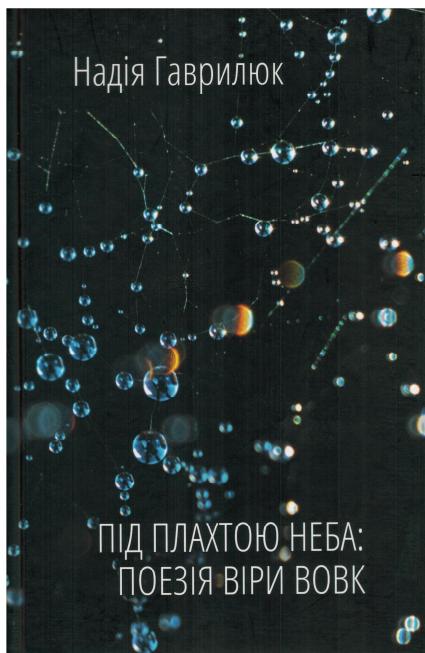
під час цього асоціативно: «*Людина творча* теж є ткачем, адже знає про етимологічну спорідненість понять: текст (від лат. *textus* – «тканина», «з'єднання»), текстура (лат. *textura*, від *texo* – «тчу»), текстиль (від лат. *textere* – «плести»). Словесна тканина людини творчої багата вишуканою красою, «у якій можна впізнати авторський стиль» (с. 9). З огляду на це окремі твори Надія порівнює з нитками, «які хочеться роздивитися детальніше» (с. 9) – і це гарна образна преамбула до філологічного аналізу. Але й на цьому в інтерпретації образу «небесної плахти» дослідниця не зупиняється й веде далі: «... як у справжньому полотні, її [Віри Вовк] повздовжні нитки (поезія) щільно переплітаються з поперечними (прозою), створюючи систему наскрізних образів. [...] А вузликами, що поєднують усі нитки, стають моменти біографії, творчо і духовно переосмисленої авторкою в часовій ретроспективі» (с. 16–17). І не лише в Надії Гаврилюк творчість Віри Вовк викликає «текстильні» асоціації: аналізуючи поезію «Перевтілення» зі збірки «Бердо», де авторка змальовує, як вечірнє сонце вишиває золотом хмаринку і небо, дослідниця зазначає, що «вишивана хмаринка» – не тільки образний елемент пейзажу, а й поетичне найменування, дане Вірі Вовк поетом і перекладачем Тадеєм Карабовичем» (с. 27). І в цій перифразі, як і в образі «плахти неба», «текстильні» асоціації також поєдналися з небесними. До речі, пан Тадей, польський та український поет, літературознавець і перекладач, перекладав польською і поезію самої Надії (двомовна спільна збірка «*Esperanto*», 2017) – і творча дружба поетів триває далі.

Цікаво, що образ «небесної плахти» з поезії Віри Вовк, винесений у назву рецензованої праці, відлунується й у власній поетичній творчості Надії Гаврилюк – у її найновішій книжці, підсумковій збірці вибраних віршів «Невтрачене колишнє» (Київ :

Ярославів Вал, 2021): з цим образом перегукуються «небеса в гаптованій хустині» (поезія «Дар», с. 24) і сентенція, що, трохи варіюючись, замикає в композиційне кільце завершальний твір збірки: «Цей/Весь світ – заквітчана хустина» («Світ», с. 91). Промовисте свідчення, якою близькою для Надії є поезія Віри Вовк та її бачення творчості як космічного полотна, напнутого над світом...

Отже, досліджуючи поезію Віри Вовк, Надія Гаврилук вдається до мови поетичних образів – і цей підхід, цілком оригінальний і нестандартний, виявляється дуже вдалим, адже переводить інтерпретацію в поле асоціативного мислення, спонукаючи й читача вслід за дослідницею ниточка по ниточці розбирати-розглядати вірші пані Віри і завдяки цьому

досягати кращого розуміння її поезії та поезії загалом. А ще такий підхід, безумовно, звільняє читача від обтяжливого обов'язку продиратися крізь сухий науковий виклад, рясно пересипаний (а то й захарашений) термінами і позбавлений емоцій. А емоції в книжці «Під плахтою неба» є, емоції прекрасні, і пробуджені вони не лише зустріччю її авторки з духовно близькою поезією, а й особистим теплим спілкуванням з героїнею її книжки – як листовного, так і безпосереднього, під час відвідин Вірою Вовк Києва.

Чудово сказав про дослідницьку мову Надії Гаврилук в книжці «Під плахтою неба» світлої пам'яті професор Олександр Астаф'єв – можу лише приєднатися до його слів: «Припала до серця ще одна гарна якість наукового мислення дослідниці – її мова, не академічно-суконна, а науково-образна, картинна. Авторка вміє малювати словами образи конкретно-уявлюваних людей, явищ, речей у творах, тому її виклад матеріалу вражає простотою, природністю,

невимушеністю вислову, лаконічністю. Мова містка, у ній тісно словам і просторо думкам; емоційна, бо пройнята живим чуттям дослідниці; оціночна, має свою авторську інтонацію (часом із відтінками ліризму, співчуття, а то й іронії)». (Олександр Астаф'єв Три кити в океані безмежжя. *Слово і час*. 2020. № 2. С. 117).

Що ж до поетичної мови самої Віри Вовк, то серед її стильових рис Надія слушно відзначає «мовний колорит Гуцульщини» – адже Віра Селянська зростала на гуцульській землі, у містечку Кути. І водночас хотілося б додати, що сьогодні особливого мовного колориту в наших очах надає віршам пані Віри і її відданість «скрипниківці», репресованому українському правопису 1928 року, відданість, що єднає її чи не з усіма діаспорними письменниками, котрі плекали в чужих світах незросійщену українську мову, вибудовуючи і в мовній площині мости духового споріднення з поколінням «розстріляного відродження».

Обираючи для свого дослідження мову поетичних образів, Надія Гаврилук і структуру книжки вибудовує образно, вдаючись замість звичного для наукових текстів поділу на розділи-підрозділи до поділу на образки – і образків цих рівно 12, за числом найбільших християнських свят у році. І пояснює те, що зупинилася саме на такій кількості (хоча образків могло б бути й більше), теж образно-поетично: «Адже кожна зустріч із Вірою Вовк є неповторним і великим святом» (с. 164). І кожен з образків зветься по-своєму, по-особливому: абетковий, будівничий, учнівський, квітковий, історичний, містичний, іпостасний, алегоричний, символічний, ліричний, легендарний, ще й «Бердо» – зі зрілих образків. Цікаво, що й самі назви образків – часом асоціативні: наприклад, у квітковому образку квіти – це «символ людей, що прикрашають життя інших» (а в житті пані Віри – це і батьки, і

дідусі-бабусі, і хрещений батько – Митрополит Андрей Шептицький...), і водночас квіти – це твори письменника (с. 67). Невипадково одній зі своїх збірок Віра Вовк дала символічну назву «Нев'янучий квіт».

Одне з важливих джерел дослідження, що надає йому рис ексклюзивності, – приватні листи Віри Вовк до Надії Гаврилюк. Завдяки безпосередньому спілкуванню з героїнею книжки «Під плахтою неба» її авторка втаємничена в секрети поетичної творчості пані Віри, зокрема у прихований від стороннього ока процес зародження деяких її поетичних образів. Так, з аналізу поеми «Гріх святости» (2016) в «Образку сьомому: містичному» довідуємося, що прообразом святого старця Лаврентія став Франциск, теперішній Папа Римський, а прототипом фальшивого архієрея в киреї, що «рубіними блищала, немов пожар великий», – пекельного спокусника, який явився святому старцеві, – московський патріарх Кірілл. І, як можна здогадатися, мотив спокуси міг постати під враженням від зустрічі Франциска з Кіріллом на Кубі в лютому 2016 року (рік написання поеми), коли прозвучав спільний заклик до примирення усіх сторін «конфлікту» в Україні і подолання «розколу» серед православних вірян України – заклик, безперечно, фальшивий із загальновідомих причин: оскільки Україна стала об'єктом агресії Російської Федерації, агресії, що розгортається як у війсьній площині, так і в церковній тощо.

Безперечно, книжка Надії Гаврилюк «Під плахтою неба» – ще один шабель духового повернення Віри Вовк в Україну – повернення, що триває все творче життя письменниці, яка сіє жито українського слова «серед колючих агав» Бразилії. І оригінальність цієї проникливої інтерпретації її поетичного доробку значною мірою, як уже мовилося, полягає у виборі дослідницького підходу: у рішенні тлумачити поезію мовою поетичних образів, фактично – мовою самої поезії з її асоціативним мисленням і виходом у сферу одкровенень та прозрінь, – що, безумовно, суттєво поглибило розуміння аналізованих текстів. Цей вдалий філологічний експеримент вийшов, як на мене, цікавим не лише для філологів, а й для шанувальників поезії, не причетних до академічного літературознавства. І успіх цього експерименту завдячує не лише літературознавчому досвіду, а й поетичному дару Надії Гаврилюк.

У СРІБНИХ ПРОМЕНЯХ ЛЮБОВІ

До роботи зі словом долучила мене видатна українська поетка Ганна Чубач. Саме вона дала путівку в життя моїм першим віршам, а потім письменник Анатолій Шкуліпа став редактором трьох невеличких збірок віршів, що побачили світ завдяки допомозі благодійного фонду з Канади в особі Романа Єринюка. Отак полетіли мої рядки до далекої Канади, розійшлися серед друзів по Україні.

Переклади – нова сторінка моєї роботи над словом. І знову ж таки з легкої руки моїх викладачів із колишнього Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя – Олександра Жомніра (заного в країні перекладача творів В. Шекспіра і Д. Мілтона) та Івана Харитонова (автора підручників з теорії перекладу). Спочатку Іван Кирилович узяв до свого підручника мої вірші для перекладу студентами на англійську мову, а потім запропонував мені перекласти кілька поезій з англійської на українську мову. Пізніше була пропозиція щодо перекладу поезій з української та російської мов. Відверто скажу, найцікавіше мені перекладати з англійської, де переплітаються сучасна зі старовинною мови, існує особливий, відмінний від знайомого, внутрішній ритм.

Поезії, що сама обирала для перекладу, належать до англійського, американського, канадського романтизму (те, що ближче мені за емоційним наповненням). А оскільки сама пишу короткі поезії, відшукувала для перекладу подібні.

Буду рада, що мої рядки побачить досить широке коло читачів. За це – велика подяка Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, де свого часу мала честь працювати.

George Gordon Byron (1788–1824)

The Gladiator

(an extract from «Childe Harold's Pilgrimage»)

I see before me the Gladiator lie:
He leans upon his hand – his manly-brow
Consents to death, but conquers agony,
And his droop'd head sinks gradually low –
And through his side the last drops, ebbing slow
From the red gash, fall heavy, one by one,
Like the first of a thundershower; and now
The arena swims around him – he is gone,
Ere ceased the inhumane shout
Which hail'd the wretch who won.
He heard it, but he heed it not – his eyes
Were with his heart, and that was far away:
He reck'd not of the life he lost, nor prize,

But where his rude hut by the Danube lay.
There were his young barbarians all at play,
There was their Dacian mother – he, their sire,
Butcher'd to make a roman holiday –
All this rush'd with his blood – Shall he expire
And unavenged - Arise! Ye Goths, and glut your ire!

Джордж Гордон Байрон (1788–1824)

Гладіатор

(уривок з «Паломництво Чайльда Гарольда»)

Мій зір застиг на Гладіаторі, що долі
припав до власної руки;
гримаса смерті поламала брови,
печаткою агонії торкнулася щоки.
Безсило впала горда голова,
кривавими сльозами плаче тіло,
арену, що в очах пливла,
червона заливає злива.
Останній зойк був нелюдським
під нищівних ударів градом.
І він спочив... Безумний гімн
віншує переможця. Фатум...
Він все це чув ще, тільки очі
злетіли вдаль за серцем ввись
без жалю про життя та нагороду,
згадавши край, в яким Дунаю води,
де його мати і могили предків,
і юних друзів гурт лишивсь...
За них він так і не помстивсь –
став втіхи римлян жертвою.
В нім Гладіатор прагнув битв.
Тож справедливий гнів
у ньому і в убитому кипів.

Edgar Allan Poe (1809–1849)

Annabel Lee

It was many and many a year ago,
In a kingdom by the sea,
That a maiden there lived whom you may know
By the name of Annabel Lee;
And this maiden she lived with no other thought
Than to love and be loved by me.

I was a child and she was a child,
In this kingdom by the sea;
But we loved with a love that was more than love-
I and my Annabel Lee;
With a love that the winged seraphs of heaven
Coveted her and me.

And this was the reason that, long ago,
In this kingdom by the sea,
A wind blew out of a cloud, chilling
My beautiful Annabel Lee;
So that her highborn kinsman came
And bore her away from me,
To shut her up in a sepulchre
In this kingdom by the sea.

The angels, not half so happy in heaven,
Went envying her and me-
Yes!- that was the reason (as all men know,
In this kingdom by the sea)
That the wind came out of the cloud by night,
Chilling and killing my Annabel Lee.

But our love it was stronger by far than the love
Of those who were older than we-
Of many far wiser than we-
And neither the angels in heaven above,
Nor the demons down under the sea,
Can ever dissever my soul from the soul
Of the beautiful Annabel Lee.

For the moon never beams without bringing me dreams
Of the beautiful Annabel Lee;
And the stars never rise but I feel the bright eyes
Of the beautiful Annabel Lee;
And so, all the night-tide, I lie down by the side
Of my darling- my darling- my life and my bride,
In the sepulchre there by the sea,
In her tomb by the sounding sea.

Едгар Аллан По (1809–1849)
Аннабель Лі

У королівстві давньому над морем,
що майже на краю землі
Жила дівчина, може й вам знайома,
З ім'ям чудовим – Аннабель Лі.

І мріяла прекрасна Аннабель
Із ранку і до пізньої пори
Аби вона когось любила,
Хтось їй слова кохання говорив...

У королівстві давньому над морем
Жили ми з Аннабель іще дітьми.
Любили один одного в ту пору,
Що я, що Аннабель – ті двоє, ми
Кохання нам послало небо
Палке і неземне, як серафимів дар,
Про що іще в дитинстві мріять треба?
Нас зігрівав любові жар...

Тому у королівстві понад морем
Розгнівана коханням Аннабель Лі,
Зійшла з небес холодна хмара
Сховавши любу на краю землі.
Сановний лицар відібрав кохану,
Повіз від мене у чужі краї.
В далекий замок, ніби в домовину,
Він заточив кохану Аннабель Лі.

У небі ангели й на половину
Любов не знали так, як ми.
То заздрість, в ній всьому причина.
Їм не дано бути людьми!
Із королівства давнього над морем,
Що майже на краю землі,
Небесним вітром вкрадено в неволю
Мою кохану Аннабель Лі.

Наша любов була міцніша,
Аніж любов дорослих,
Мудрих, в сивині.
Ні ангели на небі, ні злі сили,
Які живуть на небі чи в землі
Не відірвуть мою стражденну душу
Від серця Аннабель Лі.

Не зійде місяць понад обрієм землі
Без дум про Аннабель Лі,
Без сяйва погляду її очей
Зоря не з'явиться на неба тлі.
Сидітиму і день і ніч я край землі,
Бо люба наречена і життя –
В полоні хвиль морських биття –
Моя кохана Аннабель Лі

Th. Moore (1779–1852)

***

Oft in the stilly night,
Ere slumber's chain has bound me,
Fond memory brings me light
Of other days around me;

The smiles, the tears,
The boyhood's years,
The word of love then spoken;
The eyes that shone,
Now dimm'd and done,
The cheerful hearts now broken.

Thus in the silly night,
Ere slumber's chain has bound me,
Sad memory brings the light
Of other days around me.

Т. Мур (1779–1852)

***

Як часто тихими ночами,
допоки зв'яже руки сон,
згадати хочу до безтями
минулих днів своїх розгон,

мого дитинства сміх і сльози,
самотність, про яку мовчав.
Вогонь тепер не гріє очі,
із серця радість хтось украв.

Отак заляклими ночами,
допоки не впаду у сон,
я спогади ловлю руками,
шукаю юності перон...
(і відчуваю часу гон
серед розкиданих корон).

William Morris (1834–1896)**Love Is Enough**

Love is enough: though the world be a-waning,
And the woods have no voice but the voice of complaining,
Though the skies be too dark for dim eyes to discover
The gold-cups and daisies fair blooming thereunder,
Though the hills be held shadows, and the sea a dark wonder,
And this day draw a veil over all deeds passed over,

Yet their hands shall not tremble, their feet shall not falter:
The void shall not weary, the fear shall not alter
These lips and these eyes of the loved and the lover.

Вільям Морріс (1834–1896)
Достатньо і любові

Достатньо і любові: провалиться хай світ
І лісу голос лише скаржитись зуміє,
А барви квітів, що у мороку небес,
Не розрізнять вже очі потьмянілі;
У тінь потонуть гори, море почорніє,
І перекреслить час все те, що вже здійснили.
Та тіло сповнене ще сили.
Самотність не набридне, страхи не злякають
Губ і очей, що люблять і кохають.
Достатньо і любові.

Sara Teasdale (1884–1933)
I Am Not Yours

I am not yours, not lost in you,
Not lost, although I long to be
Lost as a candle lit at noon,
Lost as a snowflake in the sea.
You love me, and I find you still
A spirit beautiful and bright,
Yet I am I, who long to be
Lost as a light is lost in light.
Oh plunge me deep in love – put out
My senses, leave me deaf and blind,
Swept by the tempest of your love,
A taper in a rushing wind.

Сара Тіздейл (1884–1933)
Я не твоя

Я не твоя: в тобі не розчиняюсь
І не гублюсь, хоч прагну загубитись,
як світло свічки в світлі дня,
розталою крижинкою в морях.
Тобою ще любима. Шукаю у тобі
Натхнення бачити красу і барви світу.
Допоки я є я, то прагну ще відчути,
Що стала часткою світила – то є ти.
Занур мене в любов, звільни мої чуття,
Залиш мене у ній без погляду і звуку,

Знеси любов'ю, ніби буря, в забуття,
Зроби вітрилом, що летить у небуття...

Robert William Service (1874–1958)
Each Day A Life

I count each day a little life,
With birth and death complete;
I cloister it from care and strife
And keep it sane and sweet.

With eager eyes I greet the morn,
Exultant as a boy,
Knowing that I am newly born
To wonder and to joy.

And when the sunset splendours wane
And ripe for rest am I,
Knowing that I will live again,
Exultantly I die.

O that all Life were but a Day
Sunny and sweet and sane!
And that at Even I might say:
«I sleep to wake again».

Роберт Вільям Сервіс (1874–1958)
Життя лише як день

Я міряю коротким днем життя
Від дня, коли побачив білий світ, і до кончини;
Ховаючи його від клопоту і чвар,
Смакуючи, тримаю як святиню.

Мій спраглий погляд зустрічає день
І потім тріумфує радо
Від відчуття, що народився знов
Бути щасливим, світу дивуватись.

А коли промені життя почнуть згасати,
То буду я готовий здати варту,
Бо знатиму: я повернусь ще раз.
Я зникну з миром. Жалкувать не варто.

Так. Все життя – короткий день,
Що сяє сонцем солодко і свято.
Його проживши, зможу я сказати:
«Я засинаю, щоб зустріти новий день».

John Keats (1795–1821)
Give Me Woman, Wine and snuff

GIVE me women, wine, and snuff
Untill I cry out «hold, enough!»
You may do so sans objection
Till the day of resurrection:
For, bless my beard, they aye shall be
My beloved Trinity.

Джон Кітс (1795–1821)
Жінок, вина і люльку

Життя, даруй мені жінок,
Вина і вірну люльку,
Допоки я не заволаю: «Досить. Стій».
Ти можеш так вчинити. Тільки
до дня, коли воскресну я від тліну сна.
Й клянусь сивинами,
Обабіч мене будуть знов
Жінки, і люлька вірна, і вино.

Anne Bronte (Acton Bell, 1820–1849)
Appeal

Oh, I am very weary,
Though tears no longer flow;
My eyes are tires of weeping,
My heart is sick of woe;
My life is very lonely,
My days pass heavily,
I'm wearing of repining,
Wilt thou not come to me?
Oh, didst thou know my longings
For thee, from day to day,
My hopes, so often blighted,
Thou wouldst not thus delay!

Енн Бронте (1820–1849)
Мольба

О, як стомилась я...
Вже сльози не течуть
З очей, що сліз моря.
У серці лиш скорбота.
Життя – то самота.

Дні тягнуться так важко.
Я – втілення жалю.
Чи прийдеш ти, молю.
Ти знаєш я волаю
Тебе, тебе щодня.
Та марно я бажаю,
Молюся я одна..

George Meredith (1828–1909)
Joy is Fleet

Joy is fleet,
Sorrow slow.
Love, so sweet,
Sorrow will sow.
Love, that has flown
Ere day's decline,
Love to have known,
Sorrow, be mine!

Джордж Мередит (1828–1909)
Минає швидко радість

Минає швидко радість.
Повільно тече сум.
Медовий смак любові
Засмутить колір дум.
Любов, що затухає,
До ночі хилить дні.
Як добре, що я знаю:
Печалі всі мої.

Ms Moem (1980–)
Hard To Love

Sometimes it's hard to love me.
I realize. I'm aware.
Its silver lining shows me
Who's real; who really cares.
Sometimes it's hard to love me.
It's quite a cross to bear.
But happily I find a comfort
In those who are always there.

Пані Моем (1980–)
Любити важко

Я розумію. Іноді так важко
Мене любити.
Та в срібних променях любові
Реалії я бачу й тих,
З ким маю будні розділити.
Так важко іноді мене любити.
Заважко такий хрест носити.
Та я, на щастя, спокій віднайшла
Посеред тих, з ким поруч йшла.

Ліна Костенко

Ті журавлі, і їх прощальні сурми...
Тих відлітань сюїта голуба...
Натягне дощ свої осінні струни,
торкне ті струни пальчиком верба.

Сумна арфістко, – рученьки вербові! –
по самі плечі вкутана в туман.
Зіграй мені мелодію любові,
ту, без котрої холодно словам.

Зіграй мені осінній плач калини.
Зіграй усе, що я тебе прошу.
Я не скрипковий ключ, а журавлиний
тобі над полем в небі напишу.

Те журавли, и клекот их печальный...
Сюита перелета в синеве...
Торкнется ветер струн дождя опальных,
захочется коснуться их вербе.

Печальная арфистка, – руки-ветви! –
в тумане утонула с головой.
Сыграй мне песню о любви приветной,
мои слова ее теплом укрой.

Ты Расскажи мне, как калина плачет.
Поговори о всем, о чем прошу.
Про то, что журавлиный ключ курлычет,
Тебе ключом скрипичным в небе напишу.

Леся Українка (1871–1913)
Contra spem spero!

Гетьте, думи, ви хмари осінні!
То ж тепера весна золота!
Чи то так у жалю, в голосінні
Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Жити хочу! Геть, думи сумні!

Думы прочь, как осенние тучи!
Золотая весна у ворот!
Неужели с печалью и плачем
Моя молодость в Лету уйдет?

Нет, я буду сквозь слезы смеяться
Песни петь средь ненастий и бед,
Я не буду в себе сомневаться,
Жить хочу! А печалиться – нет!

Я на вбогім сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки,
Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.

І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть – і настане
Ще й для мене весела весна

Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.

В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвилику очей –
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.

Так! Я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!

На убогой земле серед равнины
Красотой засияют цветы
На морозе они не застынут
От тепла мною слез пролитых.

Эти слезы своей теплотою
Превратят ледяной плен в ручьи.
Вновь взойдут, разбегутся по полю,
Дни весеннего счастья – мои!

Я на гору крутую безмерно
На плечах буду камень нести,
Его груз не разрушит мне веру.
Буду в гору я с песней идти.

Темной ночью, слепой и кромешной
Ни на миг не сомкну своих глаз.
Побреду за звездой я вешней,
Что владеет мирами без нас.

Да! Я буду сквозь слезы смеяться,
Песни петь среди ненастий и бед
Я не буду в себе сомневаться,
Жить хочу! А печалиться – нет!

Сергей Есенин (1895–1925)
Сергій Єсенін

Отговорила роща золотая...

Отговорила роща золотая
Березовым, веселым языком,
И журавли, печально пролетая,
Уж не жалеют больше ни о ком.

Кого жалеть? Ведь каждый в мире странник –
Пройдет, зайдет и вновь покинет дом.
О всех ушедших грезит конопляник
С широким месяцем над голубым прудом.

Стою один среди равнины голой,
А журавлей относит ветром в даль,
Я полон дум о юности веселой,
Но ничего в прошедшем мне не жаль.

Відгомонила осінь золота...

Відгомонила осінь. Там, за гаєм
Шепочуться берези золоті.
І журавлі десь там в далекому краї
Не сумуватимуть у теплім забутті.

Кого жаліти? Всі ми перехожі.
Бездумно залишаєм рідний дім.
Усі на перелітних пташок схожі,
Що тихо тануть в небі голубім.

Стою в самотності серед рівнини,
А вітер журавлів несе у даль.
Я згадую дитинства раду днину,
Та вже й вона не навіває жаль.

Не жаль мне лет, растроченных напрасно,
Не жаль души сиреневую цветь.
В саду горит костер рябины красной,
Но никого не может он согреть.

Не обгорят рябиновые кисти,
От желтизны не пропадет трава,
Как дерево роняет тихо листья,
Так я роняю грустные слова.

И если время, ветром разметая,
Сгребет их все в один ненужный ком...
Скажите так... что роща золотая
Отговорила милым языком.

Не жаль років, потрачених даремно,
Не жаль душі розтрачену блакить.
Горобина в саду горить даремно,
Їй не під силу вже когось зігрить.

Не спопеліють горобині кисті,
І не згорить зів'ялая трава.
Як листя падає з дерев осінніх,
Так мовлю я сумні свої слова.

Якщо часи вітрами загуляють
Ї до купи всі мої слова зберуть,
Скажіть, що я згубивсь в осінній гаї,
Щоб літо і весну навек забудь.

Варіант: Якщо часи вітрами загуляють
Ї до купи всі мої слова зберуть,
Скажіть, що осінь відшуміла гаєм,
Що час настав мені її забудь.

За окном черёмуха колышется...

Слова Б. Тимофеева (1899–1963). Музыка народная

Слова Б. Тимофеева. Народна музика

За окном черемуха колышется,
Осыпая лепестки свои.
У реки знакомый голос слышится,
Да поют всю ночь соловьи.

Сердце девичье забилось сладостно.
Ах, как все цветет сейчас в саду!
Жди меня, мой ласковый, мой радостный,
Я к тебе в заветный час приду !...

За окном осенняя распутица.
Как безлюдно, рано поутру!
Только листик запоздалый крутится,
Только птицы зябнут на ветру.

Ах, зачем тобою сердце вынута!
Для кого теперь твой светит взгляд?
Жаль не то, что я тобой покинута,
Жаль, что люди много говорят.

Вновь в саду черемуха колышется
Осыпая лепестки свои...
Но знакомый голос твой не слышится,
Лишь поют, как прежде, соловьи.

За вікном черемуха тихо дише,
Тихо губить пелюстки свої.
Голос твій моє серденько тішить,
І всю ніч співають солов'ї.

Солодко дівоче серце б'ється,
І бує сад в усій красі.
Чи мене коханий мій діждешся?
Прилечу із стрічкою в косі...

За вікном уже дощі осінні,
І безлюдні вулиці пусті,
Жовтий лист сумує в самотинні.
Пташка проти вітру не злетить.

Ой, серденько ти моє спустошив...
Кого тишиш поглядом своїм?
І не жаль, що ти мене полишив,
А що люд про мене гомонів.

Знов черемуха вітрами колише,
Тихо губить пелюстки свої.
Голос твій тепер мене не тішить,
Лиш співають пісню солов'ї.

Ф. Тютчев (1803–1873)

***

Еще томлюсь тоской желаний,
Еще стремлюсь к тебе душой,
И в сумраке воспоминаний
Еще ловлю я образ твой...
Твой милый образ незабвенный,
Он предо мной везде, всегда,
Недостижимый, неизменный,
Как ночью на небе звезда...

***

Я все ще у бажань полоні
До тебе прагне ще душа, –
Тримаю спогади в долоні,
До тебе думка поспіша...
Твій ніжний образ незабутній
Переді мною скрізь завжди,
Він – недосяжний і нетлінний
Як ночі темної світи...

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Гаврилук Надія Іванівна**, кандидатка філологічних наук, старша наукова співробітниця відділу теорії літератури Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
2. **Григорук Аделя Григорівна**, членкиня НСПУ та НСЖУ, заслужена працівниця освіти України.
3. **Гога Діна Миколаївна**, музикознавиця.
4. **Гринь Микола Миколайович**, член Національної спілки журналістів України, лавреат Міжнародної літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша.
5. **Дацюк Галина Іванівна**, журналістка, голова жіночого центру «Спадщина», лавреатка премій імені Софії Русової, імені Івана Огієнка, імені Анатолія Погрібного.
6. **Єржиківська Наталія Олексіївна**, наукова співробітниця відділу зарубіжних і слов'янських літератур (сектор слов'янських літератур) Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
7. **Збожна Ольга Михайлівна**, кандидатка фізико-математичних наук, почесна професорка ТНЕУ, дійсна членкиня НТШ та членкиня товариства «СловоСвіт».
8. **Івченко Надія Василівна**, поетка, перекладачка.
9. **Кравчук Галина Костянтинівна**, перекладачка, членкиня Ліги Українців Канади (Монітобський відділ), Вінніпег.
10. **Ляковська Валентина Андріївна**, студентка II курсу гуманітарно-технологічного факультету Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Т. Г. Шевченка.
11. **О'Лір Олена**, кандидатка філологічних наук, поетка, літературознавиця, перекладачка видавництва «Астролябія» (м. Львів).
12. **Примушко Наталія Миколаївна**, завідувачка дошкільного навчального закладу (ясел-садка) № 13 «Берізка» (м. Ніжин), заслужена працівниця освіти України.
13. **Смольницька Ольга Олександрівна**, кандидатка філософських наук, провідна наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.
14. **Тимошик Микола Степанович**, доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, професор кафедри видавничої справи та мережеских видань факультету журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури й мистецтв.
15. **Хомич Лада Миколаївна**, учениця I курсу класу іноземної філології Ніжинського обласного ліцею.

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 1, 2021 рік**

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7–19–59

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 275

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 16,04
Обл.-вид. арк. 9,75

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
8(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.